

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

BİR DEVLET ADAMI OLARAK GAZNELİ VEZİRİ

AHMED B. ABDÜSSAMED

(Yüksek Lisans Tezi)

ELİF ŞEKER

HAZİRAN 2021

T.C.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

BİR DEVLET ADAMI OLARAK GAZNELİ VEZİRİ

AHMED B. ABDÜSSAMED

(Yüksek Lisans Tezi)

ELİF ŞEKER

DANIŞMAN

PROF. DR. CİHAN PİYADEOĞLU

HAZİRAN 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Öğrencinin adı soyadı

ELİF ŞEKER

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Unvanı Adı Soyadı

Prof. Dr. CİHAN PİYADEOĞLU

İMZA SAYFASI

Elif Şeker tarafından hazırlanan “Bir Devlet Adamı Olarak Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed” başlıklı bu yüksek lisans tezi Tarih Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

[Ünvanı, Adı SOYADI]

Kurumu:

İMZA

Prof. Dr. CİHAN PİYADEOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

Doç. Dr. ADNAN ESKİKURT

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

Doç. Dr. İZZETULLAH ZEKİ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 23 / 06/ 2021

**BİR DEVLET ADAMI OLARAK
GAZNELİ VEZİRİ AHMED B.
ABDÜSSAMED**

İçindekiler

BİLDİRİM	ii
İMZA SAYFASI.....	iii
BİR DEVLET ADAMI OLARAK GAZNELİ VEZİRİ AHMED B. ABDÜSSAMED...iv	
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	x
KAYNAK TAHLİLİ.....	xii
1. BÖLÜM.....	11
1. 1. Ahmed b. Abdüssamed'in Eğitimi ve Hârizmşâh Altuntaş el-Hacib'in Kethüdası Olması.....	13
1. 1. 2. Kâid Melencûk Hadisesi ve Ahmed b. Abdüssamed'in Onu Öldürtmesi	15
1. 1. 3. Debûsî Savaşı ve Ahmed b. Abdüssamed'in Diplomatik ve Askerî Başarısı (423-424/1032)	18
1. 2. Meymendî'nin Vefatı ve Abdüssamed'in Vezir Tayin Edilişi.....	21
1. 3. Rey Yöneticisinin Seçimi ve Ahmed b. Abdüssamed'in Tepkisi.....	25
1. 4. Ahmed b. Abdüssamed'in Belh'e Gönderilmesi ve Hârizm Meselesi.....	27
1. 5. Âmul Seferi ve Ahmed b. Abdüssamed'in Tutumu	31
1. 5. 1. Hârizmşâh Hârûn'un Öldürülmesi.....	33
2. BÖLÜM.....	35
2. Sultan Mes'ûd ile Ahmed b. Abdüssamed'in Aralarının Bozulması.....	36
2. 1. Gazneli-Selçuklu Mücadelesinde Ahmed b. Abdüssamed'in Rolü	38
2. 2. Ahmed b. Abdüssamed'in Herât'a Gönderilmesi	48
2. 3. Hânsî Kalesi'nin Fethi ve Abdüssamed'in Bu Sefere Karşı Tutumu	50
2. 4. Horasan'ın Selçuklular Tarafından Zaptı ve Vezir Abdüssamed'in Gazneli-Selçuklu Münasebetindeki Rolü.....	52
2. 4. 1. Nîşâbûr'un Selçuklular'ın Eline Geçmesi	55
2. 5. Sultan Mes'ûd ile Ahmed b. Abdüssamed'in Görüşmesi ve Böri Tegin Hadisesi..	56
2. 6. Horasan Hâkimiyeti Sona Ererken Abdüssamed'in Sultan Mes'ûd Üzerindeki Rolü.....	61
2. 6. 1. Horasan Hâkimiyetinin Sonu ve Abdüssamed'in Tutumu.....	67
2. 7. Mevdûd b. Mes'ûd ve Ahmed b. Abdüssamed'in Hupyân'a Gönderilmesi.....	71
2. 8. Mevdûd b. Mes'ûd'un Gazne Tahtına Çıkışı ve Ahmed b. Abdüssamed'in Yeniden Vezir Tayin Edilmesi.....	74
2. 8. 1. Ahmed b. Abdüssamed'in Ölümü ve Kişiliği.....	77
Sonuç	81

KAYNAKÇA.....	84

ÖNSÖZ

Orta çağ Türk-İslâm Devletleri arasında önemli bir yere sahip olan Gazneliler, gerek siyasî ve gerekse de bürokratik anlamda kendisinden sonra gelen devletleri etkilemeyi başarmıştır. Gulâm kökenli olan Gazneliler bürokraside özellikle de dîvân teşkilatları ile diğer Türk Devletleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Hükümdar merkezli hareket eden Gazneliler görünürde vezirlik kurumuna önem verse de vezirlerini daima ikinci planda tutmuştur. Öyle ki hükümdarlar yeri geldiğinde vezirlerini gözden bile çıkararak devletin otorite boşluğuna düşmesini, devlet işlerinin aksamasına fırsat vermemişlerdir. Özellikle Gazneli Mahmûd dönemi vezirleri bu duruma en iyi örnektir.

Çalışmamıza konu olan Ahmed b. Abdüssamed Şîrâzî ile Mes'ûd çoğu zaman ters düşmüş, fakat onun tarafından asla görevden alınması gündeme gelmemiştir. Devlet için ne denli önemli olduğunu anlayabilmek için vezirlik yaptığı süreci ele almamız yeterli olacaktır. Dönemin en önemli meselesi olan Selçuklular ile olan münasebetlerde çok önemli rol oynayan Ahmed b. Abdüssamed'in başarısı, yalnızca Sultan Mes'ûd'un ona karşı tutumu sebebiyle gölgede kalmıştır.

Ahmed b. Abdüssamed, Dîvân-ı Vezaret'e getirilirken başarılı geçmişi göz önünde tutulmuş, buna rağmen hükümdar eksenli devlet düzeninde istediği yararlılığı gösterememiştir. Bu sebeple biz bu çalışmada onun Sultan Mes'ûd ile arasındaki münasebetler ve devlete olan ya da olabilecek etkisini ve meseleler karşısında nasıl bir tavır sergilediğini göstermeyi amaçladık. Özellikle Gazneli-Selçuklu ilişkileri için kilit konumda olan Ahmed b. Abdüssamed, eğer kendi planlarını hayata geçirebilmiş olsaydı bize göre çok farklı bir Gazneli tarihi anlatıyor olabilirdik. Mes'ûd, Mahmûd döneminin debdebesini kısa zamanda kaybetmeyi yanlış kararları ile başarmıştır. Çalışmamızda da sıklıkla belirttiğimiz Mes'ûd'un vezirine karşı yanlış tutumları Selçuklular karşısında mağlubiyetin sebebini gösterir mahiyettedir. Mes'ûd'un veziri, döneminin önde gelen başarılı devlet adamlarından biri olmasına rağmen, onun doğru analiz ve yönlendirmelerini yok sayarak devleti büyük bir çıkmaza sürüklemiştir. Çalışmamızda Mes'ûd ve Abdüssamed arasında yaşananları, devletler arası meselelerde Abdüssamed'in tutumunu ve dönemin en önemli olayı olan

Selçukluların kuruluşunu sahih kabul ettiğimiz kaynaklar ile aktarmaya gayret ederek sadece Abdüssamed'in hayatını vermekten kaçındık.

Çalışmamızda dönemin ana kaynaklarına sadık kalarak ve dahi daha sonraki dönem kaynaklarını da dikkate alarak Ahmed b. Abdüssamed hakkında çıkarıma dayalı onu daha tanınır hale getirebilmeyi hedefledik. Özellikle Mes'ûd dönemini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyerek dönemin hassas yapısını aktarmaya gayret ettik. Ahmed b. Abdüssamed hakkında en detaylı bilgiyi hiç kuşkusuz *Tarih-i Beyhakî* sayesinde edindik. Gazneliler hakkında doğrudan bilgi veren *Tarih-i Beyhakî*'den önce kaleme alınmış olan Abdülcabbar Utbî'nin *Tarih-i Yemînî* adlı eseri ve Gazneliler'in son döneminde Gerdîzî tarafından yazılmış olan *Zeynü'l-Ahbâr* adlı eser çalıştığımız dönem ve kişi hakkında bize sahih bilgileri vermesi bakımından önemlidir. Ancak kaynakların yetersiz kaldığı bazı hususlarda Beyhakî'den sonra yazılmış eserleri de değerlendirerek belli çıkarımlar yaptık. Ayrıca günümüz araştırmaları içerisinde Erdoğan Merçil'in *Gazneliler Devleti Tarihi* ve C. E. Bosworth'un *The Transation From Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East, The Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040* ve *The Later Ghaznavid: Splendour and Decay* bulunan çalışmalardan sonra doğrudan Abdüssamed hakkında yazılmış olan Cihan Piyadeoğlu'nun "Gazneli Vezir Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mes'ûd Münasebetleri" adlı makalesinden de ziyadesiyle istifade ettik. Ayrıca bu makale haricinde İran'da kaleme alınmış olan Nureddin Maksudi ve Pervane Aşk-ı Âzade'nin "Beyhakî ve Menûçehrî'nin Bakışından Ahmed Abdüssamed" adlı makale de yine sahih kabul ettiğimiz kaynakları kullanmış olması sebebiyle sıklıkla başvurduğumuz bir çalışma olmuştur. Ayrıca çalışmamızın muhteviyatını oluşturan önemli isimlerden biri olan Gazneli hükümdarından bahsederken Sultan, Sultan Mes'ûd ya da yalnızca Mes'ûd demeyi uygun gördük. Ancak *Tarih-i Beyhakî*'den alıntı yaptığımız yerlerde hükümdardan bahsedilirken kullanılan Emîr ifadesini değiştirmedik.

Yazılmış olan bu makaleler ve diğer çalışmalar haricinde Ahmed b. Abdüssamed hakkında müstakil başka bir çalışma bulunmamakla birlikte dönem hakkında bilgi veren diğer kaynaklar ve günümüz çalışmalarından da yararlanarak meseleler hakkında çıkarımlar yapabildik. Temel maksadımız akademik çalışmalara ve bu konuya ilgi duyanlara çalışma yapmak isteyenlere yardımcı olabilmektir. Tezin

ımlası hususunda dönemin ana kaynağı *Tarih-i Beyhakî*'nin Farsça neşri ve çoğunlukla *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* dikkate alınmıştır.

Tamamlamış olduğumuz bu tez sayesinde günümüz Gazneli çalışmalarına özellikle Sultan Mes'ûd dönemi hakkında yardımcı olabilmeyi amaçladık. Dönemin siyasî olaylarını bilhassa da Gazneli-Selçuklu münasebetlerini yakından incelerken dönem hakkında sahih bilgiyi en doğru kabul ettiğimiz kaynaklardan verdik ve dönem hakkında yorum odaklı farklı bir bakış açısını ortaya koymayı hedefledik. Bu çalışma ile Gazneliler ve Gazneli Teşkilatı hakkında yapılacak yeni araştırmalara küçükte olsa katkı vereceğini umut ederiz.

Gazneliler ile ilgili bu konuyu seçmemde, ayrıca araştırma ve kaleme alma süreçlerinde kararlı tavırlarıyla beni sürekli yüreklendiren ve her türlü desteği sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Cihan Piyadeoğlu'na sonsuz teşekkürler ederim.

KISALTMALAR

a. mlf.	Aynı Müellif
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
hş.	Hicri Şemsi
nşr.	Neşreden
trc.	Tercüme eden
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları

ÖZET

Hâce Ahmed b. Abdüssamed Şîrâzî, Gazneli Devleti'nde vezirlik yapmış yetenekli bir devlet adamıdır. Babası Ebû Tâhir, Horasan Sipehsâlârı Hüsâmüddeve Taş'ın dîvânında bulunmuş, bu sayede oğlunun iyi bir eğitim alarak devlet idaresinde görev almasını sağlamıştır. Abdüssamed, vezirlik görevinden önce Hârizm bölgesinin yöneticisi olan Altuntaş ve onun oğlu Hârûn'a kethüdâlık yapmıştır. Kethüdâlığı döneminde özellikle Kâid Melencûk hadisesinde ve Debûsî savaşında aldığı kararlar ve başarılı faaliyetleri göze girmesini sağlamış, Vezir Ahmed b. Meymendî'nin ölümünden sonra boşalan Gazneli vezaretine getirilmiştir.

Sultan Mes'ûd, onun kararlarına ve tavsiyelerine uymamış, bu da pek çok noktada devleti zor duruma sokmuştur. Vezirlik öncesi hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan Abdüssamed, vezarete getirildikten sonra kaynaklarda daha fazla yer bulmuştur. Özellikle vezaret dönemi Selçukluların Horasan'a gelmelerinden sonra onlara karşı başlatılan politikanın belirleyicisi olmuştur. Bununla birlikte hizmet ettiği Mes'ûd ile fikir ayrılığına düşmesi sebebi ile görevini icra etmesi sıkıntılı hale gelmiştir. Tezimizin amacı Ahmed b. Abdüssamed'in sadece biyografisini vermekten ziyade görevini ifa etme biçimi, Mes'ûd ile arasında oluşan itilafları ve bütün bunların sonuçları hakkında çıkarımlar yaparak hakkında dağınık bilgi bulunan Ahmed b. Abdüssamed'i daha tanınır hale getirmektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed b. Abdüssamed, Gazneliler, Mes'ûd, vezir.

ABSTRACT

Khawaja Abû Nasr Ahmad Abd al-Samad Shîrâzî was a talented statesman who a vizier in the State of Ghaznavids. His father, Abû Tâhir, was found in the court of Sipehsâlâr Husâm al-Dawla Tash in Khurasan, thus ensuring that his son got a good education and took office in the state administration. Before his vizier, Abd al-Samad acted as a chamberlain (kethüdâ) for Altuntash who the ruler of the Khwârizm region was and his son Hârûn. Decisions he has made and successful

activities during the period of his chamberlain, especially in the event of Kāid Melenjūk and in the war of Debūsī, made him popular and thus brought to the position of vizirate of Ghaznavid State after the death of Vizier Ahmad b. Meymendī.

Ghaznawid Mas‘ūd did not comply with his decisions and recommendations, and this situation put the state in a difficult situation at many points. Though there is less knowledge about Abd al-Samad before his being a vizier, the sources mention him much more after this appointment. The policy initiated against the Seljuks after their arrival to Khurasan has been determined in the period of his vizierate. However, due to his disagreement with Ghaznawid Mas‘ūd, whom he served, it became difficult for him to perform his duty. The aim of our thesis is to make Ahmad Abd al-Samad, about whom we have dispersed knowledge, more recognizable by making from how he conducted his duty, his disagreements with Ghaznawid Mas‘ūd and the consequences of all these, rather than giving only his biography.

Key words: Ahmad Abd al-Samad, Ghaznavids, Mas‘ūd, vizier.

KAYNAK TAHLİLİ

1. Dönem Kaynakları

Muhammed b. Abdülcebbâr Utbî: 350/961 yılında Rey’de dünyaya gelen müellif Sâ mânî veziri Veziri Ebü’l-Hüseyn el-Utbî’nin torunudur. Sâ mânîler’den sonra Gazneli Devleti’nin edip ve münşîlerinden olan Ebü’l-Feth el-Büstî’nin yanında çalışmıştır. Mes’ûd döneminde Nîşâbûr’a yerleşen müellifimiz bir rivayete göre 427/1036 diğer bir rivayete göre de 430/1039 yılında vefat etmiştir. Müellifin günümüze ulaşan en önemli eserlerinden olan *Kitâbü’l-Yemînî*’nin Curfâdekânî tercümesinde bizzat eklenmiş olan Ahmed b. Abdüssamed kısmı çalışmamızın bazı kilit noktalarında bize yardımcı olmuştur¹. Ahmed b. Abdüssamed’in ismi ve onun hakkında verdiğimiz bazı özel bilgiler için başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

Çalıştığımız tarih aralığının temel kaynağı olan *Tarih-i Beyhakî* ise Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî tarafından kaleme alınmıştır. Beyhakî’nin Horasan’ın Beyhak bölgesinde 386/996 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Gazneliler Devlet’inde, Divân-ı Risâlet Başkanının kâtipliğini yaparak dönem hakkında sahih bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Kendisi ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı eseri *Tarih-i Beyhakî* esas itibari ile 30 cüzden oluşmuştu ancak günümüze sadece Mes’ûd dönemini kapsayan 421-432/1030-1041 yılları ulaşmıştır². Tezin de muhteviyatını oluşturan Ahmed b. Abdüssamed hakkında verdiği bilgiler ile daha sahih yorumlar yapmamıza olanak sağlamıştır. Farsça neşir haricinde esas itibari ile Necati Lûgal’in Türkçe tercümesi esas alınarak tezimizde kullandık³. Elde olan bilgiler ışığında Beyhakî 470/1077 yılında vefat etmiştir⁴.

Dönemin bir diğer tarihçisi olan, Ebû Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî: doğumu ve ölümü hakkında kesin bir malumat bulunmamaktadır. Çalışmamızda yer verdiğimiz eseri *Zeynü’l-Ahbâr*, Gazneli hükümdarı Abdürreşid’e

¹ Erdoğan Merçil, “Utbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLII, 236-237.

² Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyâz, Meşhed 1383 hş.

³ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, trc. Necati Lûgal, haz. Hicabi Kırılancı, TTKY, Ankara 2019.

⁴ Tahsin Yazıcı, “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, *DİA*, VI, 63-64.

(1049-1052) armağanıdır⁵. Biz çalışmamızda kendisinin Clifford Edmund Bosworth'un İngilizce ve Filiz Akçay'ın Türkçe çevirisini kullandık⁶. Bu eser esas olarak Mes'ûd dönemi hakkında ayrıntıdan uzak bilgiler verdiği için referans gösterilecek kaynaklar arasında yer almıştır.

2. Genel Tarihler ve Selçuknâmeler

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Yakûb b. Miskeveyh el-Hâzin (İbn Miskeveyh) (ö. 421/1030): doğumu ve yeri hakkında malumat olmayan İbn Miskeveyh, Büveyhîler Devleti'nin tarihçi, filozoftur. Çalışmamızda onun *Tecâribu'l-Umem* ve *Te'âkibu'l-Himem* adlı eserinin İngilizce tercümesini kullandık⁷. Eser esas itibari ile bize Gazneli Mahmûd dönemi hakkında bilgi vermiş olup, çalışmamızda yalnızca bir yerde kullanılmıştır.

Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî'nin (İbnü't-Tıktaka) doğumu 660/1262, ölümü ise 708/1309'dur⁸. Çalışmamız sırasında Abbasî vezir ve vezirlik kurumu hakkındaki bilgiler için kullandığımız eseri *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye ve'd-Devleti'l-İslâmiyye (el-Fahrî)*, 701/1302 tarihinde kaleme alınmış olup, siyaset ve tarih konularını muhtevidir⁹.

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233): 555/1160 yılında dünyaya gelen İbnü'l-Esîr'in tam adı, "Ebû'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî"dir¹⁰. Çalışmamıza referans olan eseri *el-Kâmil fi't-Tarih* umumi bir tarih niteliğinde olup yazarına şöhret kazandırmıştır. Biz bu eserin Abdullah Köse

⁵ Orhan Bilgin, "Gerdîzî", *DİA*, XIV, 29-30.

⁶ C. E. Bosworth, *The Ornament Of Histories A History Of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041 The Original Text Of Ebû Sa'îd Abdulhayy Gerdîzî*, British Institute of Persian Studies, London 2011; Filiz Akçay, *Ebû Said Abdulhây Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin "Zeynû'l-Ahbar" Adlı Eserinin Tâhîrîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler ile İlgili Bölümlerin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2015.

⁷ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya' kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (İbn Miskeveyh), *Tecâribu'l-Umem ve Te'âkibu'l-Himem*, İng. çev. Henry Frederick Amedroz-David Samuel Margoliouth, *The Eclipse of the Abbasid Caliphate*, Basil Blackwell, London 1921.

⁸ Ebû Cafer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (İbnü't-Tıktaka), *el-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 13.

⁹ a. mlf., *el-Fahrî*, s. 13.

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr, İzzeddîn", *DİA*, XXI, 26-27.

çevirisinden yararlandık¹¹. Bilhassa Gazneli-Selçuklu münasebetleri ve Ahmed b. Abdüssamed'in adı ile alakalı kısımlarda esere başvurduk.

Ahmed b. Mahmud (ö. 977/1569), Sultan II. Selim devrinde yaşamış Bursalı bir müderristir. Kaleme almış olduğu *Selçuknâme*, Selçuklular hakkında yazılmış son eserdir¹². Eser, çalışmamızda özellikle Ahmed b. Abdüssamed'in Mes'ûd döneminde hapse atılmasına ilişkin verdiği bilgi ile çalışmamıza referans olmuştur.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (ö. 903/1498), Timurlu tarihçilerinden olup 837/1433 tarihinde doğmuştur. Hocası Ali Şîr Nevâî'nin tavsiyesi üzerine çalışmamıza referans olan *Ravzatu's-Safâ*'yı kaleme almıştır. Umumi İslâm tarihidir. Eserin yalnızca yedinci cildi torunu da olan Hândmîr tarafından yazılmıştır. Erkan Göksu, çalışmamızda kullandığımız dördüncü cildini ihtiva eden Gazneliler kısmının Türkçe çevirisini 2017 yılında yapmıştır¹³.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, 588/1193 yılında Fîrûzkûh'ta dünyaya gelmiştir. Delhi Türk Sultanlığında yaşamış önemli tarihçilerdendir¹⁴. Ölümü hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Çalışmamızda kullandığımız eseri *Tabakât-ı Nâsirî*, 658/1260 senesinde tamamlanmış umumi İslâm tarihidir¹⁵. Çalışmamızda özellikle Gazneliler hakkında genel bilgi verilirken başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Zahîrûddîn Nîşâbûrî'nin Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklular zamanını ele alan *Selçuknâme* adlı eseri, 572/1177 ve 581/1186 yılları arasında yazıldığı varsayılmaktadır. Çalışmamızda özellikle Gazneli-Selçuklu münasebetleri bağlamında referans olan eserin Ayşe Gül Fidan çevirisi esas alınmıştır¹⁶.

İlhanlı devri hekim ve tarihçisi olan Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî'nin (ö. 718/1318) kaleme almış olduğu *Câmiu't-Tevârîh* adlı eser ile umumi bir dünya tarihi yazmıştır. Çalışmamız içerisinde Ahmed b. Abdüssamed'in ölümü hakkında ayrıntılı

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, trc. Abdullah Köse, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, IX.

¹² Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 13.

¹³ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ Gazneliler (Mülûk-i Gaznevîyye)*, trc. Erkan Göksu, Kronik yayınları, İstanbul 2017, s. 11-17.

¹⁴ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu, TTKY, Ankara 2012, s. 1.

¹⁵ a. mlf., *Tabakât-ı Nâsirî*, s. XI,11.

¹⁶ Zahîrûddîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018, s. 9.

bilgiyi vermesi bakımından mühim bir eserdir. Eserin Gazneliler kısmı Ahmed Ateş tarafından neşredilmiş ve tarafımızca kullanılmıştır¹⁷.

Müellifi bilinmediği için *Anonim* olarak bilinen *Tarih-i Âl-i Selçûk*, Selçuknâme geleneği içerisinde önemli bir yeri vardır. Tek yazma nüshası Paris’ te bulunmaktadır¹⁸. Eser, Büyük Selçukluların kuruluşundan Türkiye Selçuklularının yıkılışına kadar geçen süredeki (765/1363) yaşanmış olayları içermektedir. Biz de bu eserin Halil İbrahim Gökbörü-Fahredden Coşguner tercümesini kullanarak Selçuklular hakkında verdiğimiz bilgilere referans olarak kullandık.

Büyük Selçuklular hakkında kuruluşlarından yıkılışlarına kadar bilgi veren *Ahbârü’ d-Devleti’s-Selçukiyye*’nin müellifi tam olarak bilinmemektedir. Ancak eserin Türkçe çevirisinin giriş kısmındaki *Eser ve Müellifi* adlı başlıkta işaret edilen isim Sadruddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî’dir¹⁹. Ölümü hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte 590/1194’ten sonradır²⁰. Çalışmamıza referans olan eser, genel olarak Selçuklular hakkında bilgi verirken başvurduğumuz temel kaynaklardandır.

3. Vüzerâ Kitapları

Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî’nin, doğumu ve ölümü hakkında malumata sahip değiliz. Eserinin ilk kısımlarında kâtip olduğu geçen bilgilerdendir²¹. Yazmış olduğu *Nesâimü’l-Eshâr* sayesinde çalışmamızı ihtiva eden Ahmed b. Abdüssamed hakkında temel bilgilere ulaşabilmekteyiz. Özellikle Abdüssamed’in ilk görevi, adı hakkında malumat, hangi Gazneli hükümdarına kaç yıl vezirlik yaptığı ve ölümü gibi konularda çalışmamıza referans olmuştur. Biz eserin Hüseyin Urmevi neşrini dikkate alarak çalışmamızda kullandık.

¹⁷ Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu’t-Tevârîh*, nşr. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1999.

¹⁸ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçûk*, trc. Halil İbrahim Gökbörü-Fahredden Coşguner, Atıf Yayınları, İstanbul 2014, s. 8.

¹⁹ Sadruddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî, *Ahbârü’ d-Devleti’s-Selçukiyye*, çev. Necati Lûgal, TTKY, Ankara 1999, s. VII.

²⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Hüseynî, Ali b. Nasır”, *DİA*, Ek I, 570.

²¹ Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâimü’l-Eshâr*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyin Urmevi, Tahran 1959.

Çalışmamıza referans olan bir diğer vüzerâ kitabı *Âsârü'l-Vüzerâ*'nın müellifi Seyfeddin Hâce b. Nizâm Akîlî'nin hayatı hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. Ancak eserinde geçen bilgilerden Timurlular devrinde Hüseyin Baykara'nın sarayında bulunduğu anlaşılmaktadır²². Akîlî'nin bu eserinin Hüseyin Urmevî neşrinin Ahmed b. Abdüssamed ile alakalı kısmı genel anlamda onun hayatına kısa bir bakış şekildedir²³. Eseri özellikle Abdüssamed'in hayatı hakkında verdiğimiz bilgileri desteklemek adına referans aldık.

Gıyâseddin b. Humâmeddin Mağruf b. Hândmîr, Timurlu Devri tarihçilerindedir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber ölüm yılı 942/1535-36'dır. Hândmîr'in kaleme almış olduğu *Düstûrü'l-Vüzerâ* adlı eserinde yer alan Ahmed b. Abdüssamed için verdiği bilgiler, başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Eser 901/1500-1501 yıllarında tamamlanmıştır. Muhteviyat olarak Hz. Süleyman'ın vezirinden başlayarak dönemin önemli devletlerinde görev almış vezirleri hakkında malumat vermektedir²⁴. Çalışmamızda *Saîd-i Nefîsî* neşrinden yararlandık²⁵.

4. Coğrafi Kaynaklar

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Mağrib adlı coğrafya eserinin yazarı belli olmamakla beraber verilen bilgiye göre 372/982-83 tarihinde kaleme alınmıştır²⁶. Türkistan coğrafyası hakkında verdiği bilgiler ile çalışmamız içerisinde önemli bir yere sahiptir. Eser, V. Minorsky tarafından İngilizceye tercüme edilmiş daha sonra bu tercüme Abdullah Duman ve Murat Ağarı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamız içerisinde geçen birçok yer ismini coğrafi olarak eser sayesinde çalışmamıza dahil ettik.

Çalışmamıza referans olan bir diğer coğrafya kitabı olan *Sûretü'l-Arz*, Ebu'l-Kâsım İbn Havkal tarafından kaleme alınmıştır. Eser Ramazan Şeşen tarafından 10. Asırda İslâm Coğrafyası adıyla tercüme edilmiştir. Müellif, Arap yarımadasından

²² Seyfeddin Hâce b. Nizâm Akîlî, *Âsârü'l-Vüzerâ*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyin Urmevî, Tahran, 1364 hş., s. 1-11.

²³ *Âsârü'l-Vüzerâ*, s. 109.

²⁴ İsmail Aka, "Hândmîr", *DİA*, XV, 550-552.

²⁵ Gıyâseddin b. Humâmeddin Mağruf b. Hândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, nşr. Saîd-i Nefîsî, Tahran, 2535 Şehinşâhi.

²⁶ Anonim, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, trc. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2018.

Basra Körfezine, Kuzey Afrika topraklarından Endülüs'e, İran topraklarına kadar olan uzun bir coğrafyayı gezmiş ve 376/987 yılında eserini tamamlamıştır²⁷. Eserin Türkçe çevirisini yapan Ramazan Şeşen sayesinde çalışmamızda adı geçen yerler hakkında bilgi edinerek çalışmamıza ilave ettik.

5. Siyasetnameler

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınmıştır²⁸. Mesnevi tarzında yazılmış olan eser, 462-463/1070 yılında Karahanlı hükümdarı Ulu Buğra Han'a sunulmuştur. 6645 beyitten oluşan eser aruz vezninde yazılmıştır²⁹. Eser, özellikle çalışmamızın *Giriş* kısmında kaleme aldığımız Türk-İslâm Devletlerinde vezir ve vezirlik kurumu hakkında bize ışık tutmuştur³⁰.

Mahmûd b. İsmail b. İbrahim tarafından kaleme alınmış olan *Dürretü'l-Garrâ fi Nesayihü'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ* 'nın Türkçeye *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)* olarak Abdüsselâm el-Amasî tercüme etmiştir³¹. Mevhibe Coşar'ın çevirisinde özellikle dördüncü bölümü ihtiva eden *Vezirlik ve Vezirliğin Kuralları Beyanındadır* adlı bölümü çalışmamızın *Giriş* bölümünde ele aldığımız vezirlik ve vezirlik kurumu hakkında referans olmuştur. Çalışmamızı desteklemesi bakımından önemli bir eser olarak literatürümüzde yer almaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nde yaşamış önemli ilim adamlarından olan İmâm Gazzalî, *Nasihâtü'l-Mülûk* adlı eseri ile literatürümüzdeki önemli siyasetnameler arasındadır³². Eser çalışmamızın konusu olan Ahmed b. Abdüssamed'den daha sonraki süreçte kaleme alındığı için Sultan Mes'ûd ve Abdüssamed arasındaki meseleler de yorumlarımızı desteklemek adına başvurduğumuz bir eser olarak çalışmamızda yer almıştır.

²⁷ Ebu' l Kâsım İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 7-9.

²⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. IX.

²⁹ a. mlf., *Kutadgu Bilig*, s. X.

³⁰ a. mlf., *Kutadgu Bilig*, s. 176.

³¹ Abdüsselâm el-Amasî, *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)*, haz. Mevhibe Coşar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 11.

³² İmâm Gazzalî, *Nasihâtü'l-Mülûk*, çev. Osman Şekerci, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020, s. 9.

Büyük Selçuklu Veziri Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî Nizâmülmülk'ün kaleme almış olduğu *Siyâsetname* adlı eser Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim esaslarını açıklayan, devlet teşkilatının nasıl olması gerektiğini gösteren önemli bir eserdir. Eser 485/1092 yılında tamamlanarak Sultan Melikşâh'a sunulmuş ve büyük takdir toplamıştır³³. Bizim çalışmamızda da özellikle vezir ve vezirlik kurumu hakkında bizi desteklemesi için başvurduğumuz önemli eserlerdendir. Çalışmamızı ihtiva eden Ahmed b. Abdüssamed'den daha sonraki bir süreçte kaleme alındığı için yorumlarımızı destekleme noktasında bizlere ı ışık tutmuştur³⁴.

6. Edebi Eser

Fars edebiyatındaki önemli şairlerden olan Divân-ı Üstad Menûçîhr-i Dâmgânî'nin tam adı *Ebu'n-Necm Ahmed b. Kavs b. Ahmed el-Menûçîhrî ed-Dâmgânî*'dir³⁵. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi olarak ise 432/1040 yılı işaret edilmektedir³⁶. Şairin Sultan Mes'ûd'un sarayında kaleme aldığı *Divân*'ı³⁷ Ahmed b. Abdüssamed hakkında yazdığı methiyeler bakımından önem teşkil etmektedir. *Dâmgânî*, Abdüssamed hakkında dört methiye kaleme almış ve abartılı bir dille onu överek şanını yüceltmıştır³⁸. Çalışmamızın “Ahmed b. Abdüssamed'in Ölümü ve Kişiliği” adlı başlığında şairin Abdüssamed hakkında yazdığı methiyelere yer verdik.

³³ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, XXXIII, 194-196.

³⁴ Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî Nizâmülmülk, *Siyâsetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, TTKY, Ankara 2016.

³⁵ Sadık Armutlu, “Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçîhri-yi Dâmgânî”, *Doğu Esintileri Dergisi*, 2017, sayı 6, s. 67.

³⁶ a. mlf., “Menûçîhri-yi Dâmgânî”, s. 79.

³⁷ *Divân-ı Üstad Menûçîhr-i Dâmgânî*.

³⁸ *Divân-ı Üstad Menûçîhr-i Dâmgânî*, nşr. Muhammed Debir-i Siyaki, Tahran 1338 hş.

Giriş

VIII. ve IX. yüzyıllarda kurulmuş olan tüm Türk-İslâm devletlerinde merkezi idarenin kurumlarından olan vezirlik ya da vezâret makamı, idari işlerde hükümdardan sonra idarede en üst makamdır. Sadece hükümdara karşı sorumlu olan vezir, kelime olarak “vizr”/“vezer” kökünden gelip ağır yük, sığınılacak yer anlamına gelmektedir³⁹. Manası bakımından vezirle ilgili olarak 462-463/1069-70 yıllarında Yusuf Has Hâcib tarafından tamamlanan *Kutadgu Bilig*’de:

“Kuşkusuz gereklidir beye vezir
Vezir iyi olursa bey rahat uyur.

Vezirdir yüklenen beylerin yükünü
Vezirdir sağlam tutan beyliğin kökünü.” demiştir⁴⁰.

Vezir, Sâsânîlerin etkisi ile İran coğrafyası üzerinde kurulmuş tüm İslâm devlet düzeninde yerini almıştır. Sâsânîlerde vezir-i bozorg⁴¹, idarî ve merkez teşkilâtının başında bulunurdu. Sâsânî idaresinin başında bulunan vuzorg farmadâr (vezir-i bozorg), memleket işlerinin yanı sıra savaş zamanı hükümdarın yanında bulunur, siyasi meselelerde aktif rol oynar ve hükümdarın “has müşaviri” olarak görev yapardı⁴². Sâsânîlerde vezir, hükümdara yakınlığı ve yaptığı işler bakımından oldukça önemli idi. Zira vezirler her daim akıllı, güvenilir kişilerden seçilmekteydi. Sâsânî devletinin kurucusu olan I. Erdeşir “Sultan için en hayırlı kişi kimdir?” diye sorduklarında, o da cevaben “Akıllı, salih ve güvenilir vezir.” diye cevap vermiştir⁴³. Görüldüğü gibi vezâret kurumu aynı bölgede ortaya çıkan tüm devletleri etkisi altına almayı başarmış ve Sâsânî devletinde verilen gibi önem görmüştür. İslâmiyet’in

³⁹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 1154; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1959, s. 754-755.

⁴⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 176.

⁴¹ İsmi “Vuzorg Farmadâr” olarak değişmiştir, bkz. Abdülhüseyin Zerrinkûb-Rûzbeh Zerrinkûb, *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, çev. Ali Hüseyin Toğay, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 134.

⁴² Zerrinkûb, *Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, s. 134.

⁴³ *Tuhfetü'l-Ümerâ*, s. 116.

ortaya çıkışından sonra Medine’de kurulan ilk İslâm Devlet’inde Hz. Muhammed’ in istişareye verdiği önem göz önüne alınacak olursa peygamberin görüşlerine önem verdiği kişi vezir olarak adlandırılır. Hulefâ-i Râşidîn⁴⁴ ve Emevîler döneminde dîvânda⁴⁵ “kâtip” unvanlı idarecilerin bulunması da vezâret kurumunun temellerine delalet eder⁴⁶. İlerleyen zamanlarda, Sâsânilerin etkisi ile İran’da kurulan İslâm devletlerinde bir kurum olarak Dîvân-ı Vezâret ortaya çıkmıştır. Vezâret kurumunun başında bulunan vezir özellikle geçmişinde kâtiplik, debîrlik, müstevfilik ya da diğer dîvân kurumlarında çalışmış güvenilir, tecrübeli devlet adamlarından seçilirdi. İş ehil olana vermek her hükümdarın görevlerindendi. Ayrıca vezir olacak kişinin sadece kabiliyetli olması yetmez aynı zamanda kişinin soylu oluşu da vezir olmasını etkileyen bir husustu. Zira ailesinden iyi eğitim almış, soylu kişilerin bu kurumun başına gelmesi daha münasip görünürdü. Bu durumlarla ilgili olarak Gazneliler Devleti’nin kurucu atalarından olan Sebük Tegin’in, oğlu için yazmış olduğu *Pendname*’sinde:

“Bir işi layık olmayan bir kimseye buyurmamalısın. Çünkü insanların kabiliyetleri çeşitlidir. Şöyle ki, vezirlik kabiliyeti olan bir kimseye ferraşlık buyurursan ona zulüm yapmış olursun. Eğer bir ferraşa da vezirlik verirsen yine zulmetmiş olursun. Herkesin kabiliyetini ölç, uygun olduğu işe tayin et ve işi de hüner ve istihkaka göre buyur”, “Soylu kişi hünerli olduğu zaman ona daha öncelik tanı. Çünkü onlarda hem soy ve hem de hüner olur”⁴⁷.

Yine bu duruma delil olarak Kur’ an-ı Kerîm’de şöyle buyrulmuştur:

“Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder”⁴⁸.

Vezâret kurumunun temelde mali işlerin doğru bir şekilde yönetilmesi, hazineye gelir sağlaması, düzeni hâkim kılması için olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Klasik İslâm devletlerinde vezâret kurumu mali işlerin yanında belli noktalarda hükümdar gibi emir verebilmekte, ferman yazabilmekteydi. Ayrıca tüm

⁴⁴ Dört Halife Dönemini tanımlayan bir ifadedir (632-661), bkz; Mustafa Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, *DİA*, XVIII, 324-338.

⁴⁵ Defterleri ve kağıtları yazan kâtiplerin sultanın sarayında çalıştıkları dairelere dîvân denmiştir. Ayrıca devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yer olarak da izah edilmektedir. Bkz, İbn Haldun, *Mukaddime*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2013, I, 591-592; Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 11.

⁴⁶ Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, *DİA*, XLIII, 79-82.

⁴⁷ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan’ da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 150-151.

⁴⁸ Nisa 4/58.

memuriyetler ona bağılı idi. Askeri anlamda da ordunun sevk ve ikmalî vezirin emirlerine bağılıydı. Aynı zamanda posta ve istihbarat teşkilatının da başında bulunan yegâne kişiydi. Yani teşkilatlar doğrudan ona bağılıydı. Hükümdarın sahip olduğı hakların tamamına yakınına sahip olan vezir yerine göre vekili olduğı hükümdarın davranışlarını sergilemekteydi. Vezirin iyi ya da kötü olması devletin o zamanki ve ilerleyen süreçteki durumunu etkilemekteydi. Zira iyi bir vezir memleketin kalkınmasına yardımcı olurken kötü bir vezir memleketi zor durumlar içerisine sokabilirdi⁴⁹.

Burada yine Sâsânî hükümdarlarından Erdeşîr, “*Her idarecinin vezirini, nedimini, kâtibini ve sırdaşını iyi araştırması gerekir.*”, adaletiyle ün yapmış bir diğerk Sâsânî hükümdarı olan Nûşîrevân-ı Âdil ise, “*Veziri cahil olan idareci, göründüğü halde yağmur vermeyen bulut gibidir*”⁵⁰” diyerek vezâretin ve vezirin önemine dikkat çekmiştir. Nitekim bu duruma örnek olarak, Büyük Selçuklu Devleti’nin en iş bilir ve yetenekli, kendinden önceki vezirleri iyi tahlil etmiş, tecrübesi ile kendinden sonra gelen vezirleri de etkilemeyi başarmış olan veziri Nizâmülmülk’ün *Siyasetname*’sinde:

“*Padişâh, vezir ve mutemed adamlarının devlet usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü padişâhın ve memleketin iyiliğı veya karışıklığa düşmesi ona bağılıdır. Vezir iyi ve parlak olduğı zaman, memleket mamur olur; ordu ve reâyâ memnun ve rahat olurlar. Padişâhın gönlü ferah olur. (Vezir) kötü olunca, memlekette karışıklık doğar ki, onun telafisi güç olur. Padişâhın daima zihni karışır, üzülr ve mustarib olur*”⁵¹” demektedir.

Abbâsîler ile aynı dönemde kurulan İslâm Devletlerinde vezir, hükümdardan veya halifeden sonra en yetkili kişi olarak görev almıştır⁵². Bu devletlerin başında ilk olarak Sâmânîler⁵³ gelmekteydi. Sâmânîlerde bu kuruma Dîvân-ı Vezir, başındaki kişiye de “Hâce” ya da “Hâce-i Bozorg” denilirdi⁵⁴. Merkezi, Türkistan’da olan

⁴⁹ Kutadgu Bilig, s. 176-182.

⁵⁰ Tuhfetü’l-Ümerâ, s. 117.

⁵¹ Ebû Alî Kıvâmüddîn Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî Nizâmülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, TTKY, Ankara 2016, s. 20.

⁵² Ebû Ca’fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (İbnü’t-Tiktaka), *el-Fahri*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 116; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 5-8, 35, 36, 39, 46-47; Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı*, s. 23, 46, 54.

⁵³ Sâmânîler için bkz. Aydın Usta, “Sâmânîler”, *DİA*, XXXVI, 64-68.

⁵⁴ Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı*, s. 23, 46, 54; Ayaz, “Vezir”, *DİA*, XLIII, 79-82.

Karahanlılarda⁵⁵ ise bu kuruma “Meclis-i Âlî başında bulunan kişiye ise “Yuğruş” denilmektedir⁵⁶. Gaznelilerden önce kurulmaları bakımından bu iki devlette de vezâret kurumu temelde aynı esaslara dayanmaktaydı. Ancak vezârete gelen kişilerin nüfuzuna göre yetkileri daha sınırlı ya da daha özgür yetkilere sahip olabiliyorlardı.

Özellikle Sâ mânîlerde ilk dönemde görülmemekle birlikte son dönem vezirlerinde askeri bir nüfuz söz konusuydu. Karahanlılarda ise tıpkı Gaznelilerde olduğu gibi vezirin, hükümdarın vekili sıfatıyla çok büyük bir yetki alanı vardı. Özellikle Karahanlı kaynaklarında kadılık, nâiblik ve vezirliğin önemi vurgulanmıştır⁵⁷. Farklı coğrafyalarda kurulmuş olan İslâm devletlerinde de vezirlik kurumu yine hükümdardan sonra geniş yetkilere sahip olmuştur. Bu devletlere örnek olarak Mısır’da kurulmuş olan Fâtımîler, mezhep yapısı bakımından Abbâsîlerden ayrılrsa da idari manada benzerlik göstermektedir. Fâtımîlerin dördüncü halifesi olan ez-Zâhir-Lii’zâzidînillâh ile vezirlik resmi bir kurum olmuş ve “rütbe” adıyla anılmıştır⁵⁸. Ancak vezirlik kurumu Mısır’ da ilk defa Tolunoğullarının⁵⁹ kurulması ile ortaya çıkmış, İhşîdîler⁶⁰ kurulduktan sonra da bu kurum devam etmiştir⁶¹.

Coğrafi olarak Türkistân topraklarından oldukça uzakta olan Endülüs Emevîlerinde⁶² durum farklı değildir. Abbâsî teşkilatında vezir ne ise Endülüs Emevî Devleti’nde de aynı şekildedir. Ayrıca burada vezirlik bir kurul tarafından idare edilmekte ve birden fazla vezirin varlığından söz edilmektedir. Diğer devletlerden farklı olarak burada bulunan kurul üyeliği babadan oğula geçmekteydi⁶³.

⁵⁵ Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan’da 840 ile 1212 yılları arasında hüküm sürmüş Türk-İslâm hanedanıdır, bkz. Abdülkerim Özyayın, “Karahanlılar”, *DİA*, XXIV, 404-412.

⁵⁶ Ayaz, “Vezir”, 79-82.

⁵⁷ *Kutadgu Bilig*, s. 176-182; Ayaz, “Vezir”, 79-82.

⁵⁸ Ayaz, “Vezir”, 79-82.

⁵⁹ Mısır ve Suriye’ de, 868-905 yıllarında hüküm sürmüş bir Türk-İslâm devletidir, bkz. Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, XLI, 233-236.

⁶⁰ Mısır, Suriye ve Filistin bölgelerinde 935-969 yıllarında hüküm sürmüş Türk-İslâm devletidir, bkz. Ahmet Ağırakça, “İhşîdîler”, *DİA*, XXI, 551-553.

⁶¹ Ayaz, “Vezir”, 79-82.

⁶² Abbasîlerin Emevîlere son vermesinden sonra 756 yılında İspanya topraklarında kurulmuş olan İslâm devletidir. 1031 yılında tarih sahnesinden çekilmiştir, bkz. Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225.

⁶³ Ayaz, “Vezir”, 79-82.

X. yüzyılın sonuna doğru kurulmuş olan Gazneliler, Gazne merkezli bir Türk-Gulâm Devletidir⁶⁴. Gaznelilerde de vezirlik daha önce adını zikrettiğimiz devletler ile benzer yapıdaydı. Seçilen her vezir soylu, iyi eğitim almış, tecrübeli, mali konularda uzman ve devlet düzenini sağlamada ehil kişilerden olmalıydı⁶⁵. Ancak diğer devletlerden farklı Gaznelilerde seçilen her vezir ile hükümdar arasında muvazaa⁶⁶ denilen bir anlaşma metni imzalanmaktaydı⁶⁷. Yine Gaznelilerde, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi vezir, hükümdar gibi ferman verebilmekteydi. Ancak bu Gaznelilerde “misal” olarak adlandırılmaktaydı.

Tezin esas içeriğini oluşturan Mes‘ûd b. Mahmûd döneminin ikinci veziri olan Ahmed b. Abdüssamed Şîrazî, zikrettiğimiz hususları yerine getirebilen bir devlet adamı idi. Ancak Ahmed b. Abdüssamed içerisinde bulunduğu dönem itibarıyla oldukça temkinli davranan biriydi. Nihayetinde kendisi Emir Mahmûd döneminden beri devlet idaresinde görev yapmış, Gazneli Mahmûd’un sarayında kâtiplik ve Hârizmşâh Altuntaş’ın kethüdâlığını yaptıktan sonra Mes‘ûd döneminde vezâret kurumunun başına getirilmişti⁶⁸. Kendisinden önceki vezirlerin başlarına

⁶⁴ Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu, TTKY, Ankara 2012 s. 27; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 126; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTKY, Ankara 2007, s. 1-94; a.mlf., *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013 s. 44-51; a.mlf., “Gazneliler Devleti”, *Afganistan ve Hindistan’ da Bir Türk Devleti*, s. 93-96.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için, bkz. Ebu’ l Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lûgal, Haz. Hicabi Kırlangıç, TTKY, Ankara 2019, s. 342-343; Heribert Horst, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, çev. Mehmet Altay Köymen, sayı 2, Ankara 1964, s. 318-320; Aydın Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, Ankara 1967, s. 81-184; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 95-96.

⁶⁶ Arapça düzenlemek ve kurmak manasına gelen “vaz” kökünden türetilmiş olan Muvazaa, birden fazla kimsenin gerçek olmayan bir beyanda bulunmadan aralarında aldıkları kararlara verilen isimdir, bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1101; Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1959, s. 500.

⁶⁷ Gazneli Devlet’ inde muvazaa; Gazneli Devleti vezirleri, vezâreti kabul ederken Emîrlar ile ne şartlar altında vazife göreceklerini tespit eden kontrat yapıyorlardı. Ahmed b. Abdüssamed’ in saray ümerâsı ve gulâmlar ile emîrî’l-ümerâ ve diğer kumandanlar ile olan münasebetleri, hükümdar ve vezir de birer şifreli kopyası olan mukavele ile düzenlenmişti. Ayrıca vezir, ordu erkânının ve askerlerin maaşlarının tespitinden sorumluydu. Ayrıca vezir, ârızın tayin ve azlinde de yetkiliydi, bkz. Taneri, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Vezirlik”, s. 93.

⁶⁸ Ebu’ l-Şeref Nasuh b. Zafer Curfâdekânî, *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, nşr. Cafer Şiar, Tahran 2537 Şehinşâhi, s. 273-274; Ebû Said Gerdîzî, *Zeynü’l-Ahbâr*, İng. çev. Clifford Edmund Bosworth, *The Ornament Of Histories A History Of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041 The Original Text Of Ebû Sa’îd Abdulhayy Gerdîzî*, British Institute of

gelenlerden haberdardı. Zira Emir Mahmûd' un ilk veziri olan Hâce Ebu'l-Abbas Fazl b. Ahmed İsferyînî, kaynağın ifadesi ile korkusuz ve zalim bir adam, ayrıca büyük bir ilim insanıydı⁶⁹. Ancak 402/1011 yılında Nîşâbûr' da meydana gelen kıtlıkta Mahmûd kendi hazinesinden yardıma yanaşmamış, halkın artık açlıktan vergi veremez hale gelmesinden sonra devlet adamlarından ve vezirinden yardım istemiştir. Ancak vezir İsferyîn, Gazneli Mahmûd' un yardım çağrısına red cevabı vermiş bunun üzerine de kendi isteği ile hapse girmiştir. Bu durum ile servetinin tamamı müsadere edilmiştir. Yapılan mahkemede rivayete göre servetinin bir kısmını sakladığı ortaya atılmıştır. Her ne kadar İsferyîn kendisine isnat edilen suçu kabul etmemiş olsa da kurulan mahkeme bu durum kabul etmiş ve vezir, ölümüne kadar işkenceye maruz bırakılmıştır (ö. 404/1013-1014)⁷⁰. Yine Emir Mahmûd döneminin veziri olan Ebu'l-Kâsım Şemsu'l-Küfât Ahmed b. Hasan el-Meymendî her ne kadar Gazneli topraklarında başarılı işler yapmışsa da kendisini kıskanan bazı devlet adamlarının Gazneli Mahmûd'u kışkırtmaları üzerine görevinden azledilmiş ve Kâlincâr kalesine hapsedilmiştir (415/1024)⁷¹. Burada nüfuzlu devlet adamlarının Emir Mahmûd üzerinde kuvvetli tesirleri göze çarpmaktadır. Nitekim Abdüssamed, veziri olduğu Mes'ûd'un da bu tarz sözlere kulak kabarttığını ve bu sözlerin tesirli olduğu bilmektedir. Emir Mahmûd'un son veziri olan Hâce Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Mikail Nîşâbûrî (Hasenek)⁷² ise Mahmûd'un ölümünden sonra küçük oğlu veliaht Muhammed'i desteklemiş ve onun tahta çıkmasını sağlamıştır. Ancak

---

Persian Studies, London 2011, s. 104; Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâimü'l-Eshâr*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyin Urmevî, Tahran 1959, s. 89; C. E. Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Librairie Du Liban, Beyrut 1973, s. 58; Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rûsumü'l-Gaznevîyyin ve Nazmuhümü'l-İctimaiyye*, Mektebetü'l-enclû el-Mısıriyye, Kahire 1987, s. 92; Muhammed Hasan Abdülkerim İmadi, *Horasan fi'l-asri'l-Gaznevî*, Müessesetu Hamade li'l-Hidemat ve'd-Dirasati'l-Camiiyye, t.y., s. 74; Cihan Piyadeoğlu, "Gazneli Vezir Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mes'ûd ile olan Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 43, İstanbul 2007, s. 3; Nureddin Maksudî-Pervane Aşk-ı Âzade, "Beyhakî ve Menûçehrî'nin Bakışından Ahmed Abdüssamed", *Fasılname-i Edebiyat-ı Farsi Dergisi*, sayı 13, Tebriz 1388, s. 27; Clifford Edmund Bosworth, "Ahmed Şîrâzî", *Iranica*, vol 1, fasc. 6, 660-661.

⁶⁹ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 337-340.

⁷⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 126; Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 304.

⁷¹ Barthold, *Türkistan*, s. 308; Güller Nuhuğlu, *Gazneliler'de Devlet Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 228-245; Erdoğan Merçil, "Meymendî", *DİA*, XXIX, 504; Gûlam Hüseyin Yusofi, "Ahmad b. Hasan Maymandî", *Encyclopedia of Iranica*, VI, 650-652.

⁷² Hasenek için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Mîkâlîler", *DİA*, XXX, 46-47.

Emir Mes'ûd'un kardeşine karşı başlattığı mücadelede başarılı olup Gazne tahtına çıkmasından sonra babasının safında olup kardeşi Muhammed'i destekleyen kim varsa -ki onları Mahmûdiyan olarak adlandırmışlardır- hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunlardan en önemlisi de hiç kuşkusuz Mahmûd'un son veziri Hasenek'tir. Bu mevzuda da yine Meymendî hadisesinde olduğu gibi Mes'ûd tecrübeli devlet adamlarından olan Ebû Sehl Zûzenî'nin tesiri altında fazlasıyla kalarak Hasenek'in hayatına çok acı bir şekilde son vermiştir (422/1031). Zira Mes'ûd, Hasenek'in, görünürde daha önceki bir hadiseden dolayı Karmatî⁷³ olmakla suçlayarak idamına hükmetmiştir⁷⁴. Bütün bunları gören Abdüssamed içerisinde bulunduğu durumu kontrol altına almak, canını ve malını korumak için Sultan Mes'ûd ile her daim temkinli bir ilişki içerisinde olmuştur. Ancak ne var ki yeri geldiğinde fikirlerini söylemekten geri durmamış, kendini koruyabilmek için bazı durumlarda araçlar ile fikirlerini kabul ettirmeyi denemiştir. Nitekim Abdüssamed'in vezirlik yaptığı zaman dilimi hesaba katıldığında Gazneli Devleti için doğru kararı alma noktasında Mes'ûd, hatalı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle yeni filizlenmekte olan Selçuklular'ın Horasan bölgesinden çıkarılması hususunda Abdüssamed ne kadar direktse de Mes'ûd tecrübesiz devlet adamlarının tesiri sebebiyle zayıflık göstermiş ve bölge kontrolünü elinden kaybetmiştir.

Sonuç itibarı ile Abdüssamed içlerinde bulundukları durumu toparlamak istemiş fakat Mes'ûd'un tavrı ve onun yanında bulunan genç ve tecrübesiz devlet adamları yüzünden yaşanan hadiseleri devlet lehine çevirememiştir. Tabi ki burada Abdüssamed'in önceki vezirlerin akıbetine uğramak istememesi de bir etkidir. Devletin içinde bulunduğu durumu anlamak ve Abdüssamed'in nasıl bir devlet düzeni ve ideolojisinin içerisinde vezirlik yaptığını anlayabilmek için evvela hizmetinde bulunduğu Gazneli Devleti'nin siyasi tarihinden kısaca bahsetmek gerekir.

---

⁷³ Aşırı Şîî İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümredir, bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, 510-514.

⁷⁴ Gerdîzî, s. 103; Beyhakî, s. 161-172; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 127-133; Özgüdenli, "Mikâlîler", 46-47.

Gazneli Devleti, Sâ mânî Devletinin dağılma süreci içerisinde ortaya çıkmış bir Türk (Gulâm⁷⁵) devletidir. Sâ mânîlerin Horasan Emîri (gulâmı) Alp Tegin'in 352/963 yılında Gazne'yi ele geçirmesiyle başlayan Gazneli Devleti, kuzeyde Horasan ve güneyinde Afganistan ile Kuzey Hindistan'a kadar olan toprakları ele geçirerek uzun bir süre bu bölgede hüküm sürmüştür. Alp Tegin'in ölümünden itibaren yerine geçen kifayetsiz idarecilerden sonra Alp Tegin'in gulâmlarından olan Sebük Tegin, beyler tarafından seçilerek devletin başına geçmiştir (366/977)⁷⁶. Sâ mânîlerin iç siyasetinde rol oynayan Sebük Tegin, II. Nuh'un yardım çağrısı ile Sâ mânîlere karşı başlatılmış olan isyanı bastırmıştır (385/995). Sebük Tegin'in 387/997'deki ölümü üzerine veliaht olan küçük oğlu İsmail başa geçtiyse de büyük oğlu (Horasan Orduları Komutanı) Gazneli Mahmûd buna mâni olarak tahtı ele geçirmiştir (388/998)⁷⁷. Gazneli Mahmûd döneminin başlamasıyla bağımsız Gazneli Devleti'nin de temelleri atılmıştır⁷⁸. Gazneliler, bağımsızlıklarını güçsüz durumda olan Sâ mânîleri bertaraf edip Horasan'ı tekrar ele geçirerek sağlamışlardır. Ardından bu zaferi Halife Kâdir Billâh'a bildirerek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir⁷⁹. Kadir Billah tarafından Gazneli Mahmûd'a gönderilen hil'at, taç, bayrak ve hâkimi olduğu bölgelerin fermanı sayesinde bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmayı başarmıştır.

⁷⁵ Kökeni Arapça olan gulâm, erkek çocuk, delikanlı; azat edilmiş köle, genç hizmetkar; efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelmektedir, ayrıca bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, XIV, 178-180.

⁷⁶ Alp Tegin'den sonra ilk olarak yerine oğlu Ebû İshak İbrahim (m. 963-966) geçmiştir. Ancak babasının gücü onda yoktu. Akabinde yerine Alp Tegin'in gulâmlarından olan Bilge Tegin (m. 966-975) ve Böri Tegin (m. 975-977) başa geçmişse de devleti yönetmekte başarısız olmuşlardır, bkz. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1-7; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 93-121.

⁷⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 19-29; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s.25-48; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1-13; a. mlf., "Gazneliler", *DİA*, XIII, s. 480-484.

⁷⁸ Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 14.

⁷⁹ Emir Mahmûd, babası öldüğü zaman Horasan Orduları Komutanı olarak Nîşâbûr'da görev yapmaktaydı. Babasının ölümünün ardından veliaht kardeşi İsmail başa geçince onun hükümdarlığını tanımamış ve Gazne tahtına sahip olmak için Horasan'dan kardeşi ile mücadele etmek adına buradan ayrılmıştır. Bunu fırsat bilen yeni Sâ mânî Emiri II. Mansur, Horasan'ı işgal ederek yerine komutanlarından Begtüzün'ü tayin etmiştir. Gazneli Mahmûd Gazne'de tahta oturduktan sonra Horasan'ın kendisine teslim edilmesini istemişse de II. Mansur bunun mümkün olmayacağını söylemiştir. Horasan'ı barış ile alamayacağını anlayan Gazneli Mahmûd derhal Begtüzün üzerine yürümüştür. Savaş sonucunda Gazneli Mahmûd, Horasan'ı tekrardan elde etmiştir, bkz. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (İbn Miskeveyh), *Tecâribu'l-Umem ve Te'âkibu'l-Himem*, İng. çev. Henry Frederick Amedroz-David Samuel Margolioth, *The Eclipse of the Abbasid Caliphate*, Basil Blackwell, London 1921, s. 365-370; Barthold, *Türkistan*, s. 284-285; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 14-16.

Daha sonra Gazneli Mahmûd, Karahanlılar ile birleşerek Sâ mânîler'e son vermiş Sâ mânî topraklarını iki devlet arasında pay etmişlerdir (387/999).

Gazneli Mahmûd kuzey cephesini emniyete aldıktan sonra meşhur Hind seferlerine başlamış (391-418/1001-1027), toplamda on yedi tane Hind seferi düzenlemiştir. Bu seferler sırasında Gûr bölgesi itaat altına alınmış, Hârizm'i ise topraklarına katmıştır. KUSDÂR bölgesini fethederek haraca bağlamış, Garcistân bölgesini, Gürcân ve Taberistân Ziyâfîlerini itaat altına alarak, Rey ve civarını Büveyhîlerden alarak topraklarına katmıştır. Gazneli Mahmûd devletin sınırlarını bu denli genişletmiş ancak verem hastalığından ötürü henüz 59 yaşında iken vefat etmiştir (23 Rebûlâhir 421/30 Nisan 1030)⁸⁰.

Gazneli Mahmûd, ölmeden önce yerine küçük oğlu Muhammed'i veliaht ilan etmiştir. Muhammed başa geçmişse de kardeşi Mes'ûd bunu kabul etmeyerek kardeşi ile mücadeleye girmiş ve netice itibari ile bu mücadeleyi kazanarak Gazneli tahtına oturmuştur. Mes'ûd hükümdarlığı boyunca askeri olarak çok güçlü bir yapı sergilemiş olsa da babasının göstermiş olduğu başarıyı devlet idaresinde gösterememiştir. Hükümdarlığı süresince takınmış olduğu başına buyruk tavır yüzünden büyük oranda topraklarını kaybetmiştir.

Mes'ûd'un 432/1041 yılındaki vefatından sonra yerine daha önce tahttan indirilmiş ve gözlerine mil çekilmiş olan kardeşi Muhammed başa geçirilmiştir. Ancak Mes'ûd'un o esnada Belh'te bulunan oğlu Mevdûd, yanında bulunan veziri Abdüssamed'in tavsiyesi üzerine önce Gazne'yi ele geçirmiş, sonrasında da amcası Muhammed'i tahttan indirerek Gazneli Hükümdarı olmuştur. Mevdûd Horasan'ı tekrar ele geçirmek istediye de bu konuda başarılı olamamıştır. Veziri Ahmed b. Abdüssamed'i 1043 yılında öldürttükten sonra Büst ve Sîstan seferine çıkmıştır⁸¹.

Yukarıda da anlatıldığı gibi Ahmed b. Abdüssamed ve elimizde olan bilgiler doğrultusunda oğlu Abdülhâmid b. Ahmed b. Abdüssamed (ö. 512/1118) tam tayin ve azil tarihleri belli olmamakla birlikte; İbrahim b. Mes'ûd (1059-1099), III. Mes'ûd (1099-1115), Melik Arslan (1116-1117) ve Behram Şâh (1117-1157)'a vezirlik

⁸⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 29-35; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 45-125; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 13-51.

⁸¹ Bu konu hakkında metin içerisinde bilgi verilecektir, bkz. *Câmiu't-Tevârih* s. 217.

yapmıştır⁸². Yaygın olarak görülen, vezir seçiminde soylu bir aileden olma ve vezâret kurumuna hizmet edebilecek donanımına sahip olmaya delildir. Neticede Ahmed b. Abdüssamed, ilerleyen bölümlerde de anlatılacağı gibi hem kendinden önce babasının vazifesi hem de kendi hayatının şekillenmesi, kendisinin almış olduğu görevler, kendinden sonra evlatlarının ve torunlarının aldığı vazifeler bize bu durumu kanıtlar niteliktedir.

---

⁸² Merçil, *Gazneli Devlet Tarihi*, s. 107.

1. BÖLÜM

SELÇUKLULAR’IN GELİŞİNE KADAR AHMED-İ ABDÜSSAMED’İN FAALİYETLERİ

1. Ahmed b. Abdüssamed’in Adı Hakkında Bazı Mülâhazalar

Tahmini olarak miladi 980’lerin sonunda doğmuş olan Ebû Nasr-ı Ahmed b. Abdüssamed Şîrâzî’nin⁸³ tam ismi hakkında net bir bilgiye sahip olmamakla birlikte dönemin kaynaklarından olan *Tercüme-yi Târîhi Yemînî* ismini, *Ebû Nasr-ı Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed Şîrâzî* şeklinde kaleme almıştır⁸⁴. Timurlular devrinin önemli müelliflerinden olan Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (ö. 903/1498), Abdüssamed’in tam ismini *Ebû Nasr-ı Ahmed b. Muhammed b. Abdüssamed*⁸⁵ şeklinde nakletmektedir. Ancak Mîrhând’ın altıncı kuşak torunu⁸⁶ Timurlu Devlet tarihçisi Hândmîr, *Ebû Nasr-ı Ahmed b. Abdüssamed Şîrâzî*⁸⁷ künyesini vermiştir. Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî ise Abdüssamed’in ismini sadece *Ahmed b. Abdüssamed Şîrâzî*⁸⁸ derken diğer taraftan kendisinden sonra gelen Seyfeddin b. Hacı b. Nizam Akîlî de yalnızca *Ahmed Abdüssamed Şîrâzî*⁸⁹ olarak nakletmiştir. Bu kaynaklardan farklı olarak İbnü’l-Esîr, Abdüssamed’in tam ismini *Ebû Nasr-ı Ahmed b. Ali b. Abdüssamed* olarak vermektedir⁹⁰.

Ancak dönemin temel kaynağı olan *Tarih-i Beyhakî*’nin müellifi Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, Abdüssamed’den bahsederken daima *Ahmed b. Abdüssamed* ismini kullanmıştır⁹¹. Ancak Beyhakî, Ahmed’den ziyade çoğu yerde babasının ismi olan Abdüssamed’i kullandığı için biz de çalışmamızda esas ismi olan Ahmed yerine Abdüssamed’i tercih ettik.

---

⁸³Ahmed b. Abdüssamed için kırklı yaşlarında vezâretin başına getirildiği düşünülerek tahmini bir yıl yazılmıştır. Zira daha önceden de vezâret makamı için aday gösterilmiş ancak genç olması hasebiyle vazgeçilmiştir, bkz. Muhammed Hasan Abdülkerim İmadi, *Horasan Fî’l-Asri’l-Gaznevî*, Müessesetu Hamade li’l-Hıdmet ve’d-Dirasati’l-Camiiyye, s. 74.

⁸⁴*Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273.

⁸⁵Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 136.

⁸⁶Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 11.

⁸⁷Hândmîr, s. 144.

⁸⁸Kirmânî, s. 45.

⁸⁹Akîlî, s. 193.

⁹⁰İbnü’l-Esîr, IX, 331.

⁹¹Beyhakî, s. 137.

1. 1. Ahmed b. Abdüssamed'in Eğitimi ve Hârizmşâh Altuntaş el-Hacib'in Kethüdası Olması

Sâmânîler'in Horasan sipehsâlârı Hüsâmüddeve Ebu'l-Abbas Taş'ın dîvânında⁹² kâtip olan babası (Ebû Tâhir)⁹³, Ahmed b. Abdüssamed'in iyi bir eğitim almasını sağlamıştır⁹⁴. Öyle ki o, *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*'de babasından aldığı eğitim için: “O, babasının yanında gelişip büyüdü. Onun erdemli nurundan faydalandı. Onun erdemler çayırında büyümüş. Onun manalar ağacı, güzel eğitim, hoş su ve toprak üzerine dikilmiş. Onun kelimeleri babasının rehberliği ve ayırt etmesi üzerine temizlik bulmuş... Onun (Abdüssamed) ikbali nurdan parladı. Onun itibarı devlet ve düşmanlarından yüksek oldu. Kâtiplik derecesinden vezirlik mertebesine ulaştı. Düşük hizmetten mülke ortak oldu.” denilerek övülmüştür⁹⁵. Buradan hareketle Abdüssamed, daha çok küçük yaşlarından itibaren zeki bir birey olarak farkını ortaya koyduğunu göstermektedir.

Ayrıca Abdüssamed'in almış olduğu askerî eğitim, siyasî kişiliğinin yanında iyi bir ordu komutanı olmasını da sağlamıştı. Nitekim bu kabiliyeti Sultan Mes'ûd'un⁹⁶ gözünden kaçmamış, daima taltif edilmişti. Onu başarılı kılan sadece bürokraside değil aynı zamanda katıldığı savaşlarda da göstermiş olduğu üstün başarısıydı. Hatta müellifimiz Beyhakî onun için “*Bir savaş kurdu*” ifadesini kullanarak başarılı bir asker olduğunu dile getirmiştir⁹⁷. Sultan Mes'ûd, yeni vezir seçimini yaparken bu özelliğini bildiği bir kişiyi vezir olarak tayin etmişti. Nitekim bu seçimi devlete hem

⁹² ديوان، bkz. Beyhakî, nşr. 475; Abdülazîz ed-Dûrî, “Dîvân”, *DİA*, IX, 377-381.

⁹³ Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, s. 58; Bosworth, “Ahmed Şîrâzî”, *Iranica*, 660-661.

⁹⁴ Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, s. 58; İzzetullah Zeki, *Gazneli Mahmud'un Din Politikası*, Çizgi Yayınları, İstanbul 2019, s. 150.

⁹⁵ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 274.

⁹⁶ Mes'ûd b. Mahmûd, en-Nâsır Li-dînillâh Mes'ûd eş-Şehîd, Ebû Said, Ebû Mevdûd, Mes'ûd: Mes'ûd ve kardeşi Muhammed aynı günde Gazne'de doğmuşlardı (388/998). 408/1017 yılında Herât valiliğine getirilmiştir. Babasının ölümünden önce Kâkûyîler'in elinde bulunan Hemedan ve Isfahan'ı Gazneli topraklarına katmıştır. Mahmûd'un ölümüyle taht babasının da vasiyetiyle kardeşi Muhammed'e kalmıştı. Ancak Mes'ûd, tahtı kendisinin hakkettiğini düşünerek kardeşi ile mücadele etmiş ve kardeşi Muhammed'i mağlup ederek Gazne tahtına geçmiştir (422/1030-31). Muhammed'in gözlerine mil çektirerek Gazne kalesine hapsedirmiştir. Mes'ûd hükümdarlığı sırasında ortaya çıkan Selçuklular ile mücadele etmiş ancak hiçbir kazanım elde edememiştir. Dandanakan Savaşı ile Horasan'ı kaybeden Mes'ûd, ailesi ile birlikte Hindistan' a kaçarken kendi gulâmları tarafından esir edilerek Gîrî kalesinde öldürülmüştür (432/1041). Ayrıntılı bilgi için bkz; Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*; Cûzcânî, *Tabakât-i Nâsırî*, s. 37-40; Merçil, “Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, XXIX, 346-47.

⁹⁷ Beyhakî, s. 318.

siyasî hem de askerî olarak başarılar sağlayabilirdi. Fakat ilerleyen kısımlarda da görüleceği gibi Mes'ûd elindeki hazineyi değerlendirerek ihya olma fırsatını, yetenekli vezirine kıymet vermediği için kaybetmişti.

Ahmed b. Abdüssamed, göreve ilk olarak Sultan Mahmud'un sarayında kâtiplik yaparak başlamıştı⁹⁸. Hârizm'in alınmasından sonra bölgenin idarecisi olarak tayin edilen Altuntaş'ın kâtipliğine atanmıştır (407-408/1017)⁹⁹. Gazneli Mahmud'un azlettiği veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî'den sonra vezirliğe aday gösterilen Ahmed b. Abdüssamed, genç ve Harizm idaresinde önemli bir yere sahip olmasından dolayı seçilmemiş¹⁰⁰ yerine Ebû Ali Hasan b. Muhammed Hasanek tayin edilmişti (416/1025)¹⁰¹. Daha sonra Abdüssamed, Altuntaş'ın kethüdâsı¹⁰² olarak devlet adamlığı vazifesini ifa etmiş, bu süreçte göstermiş olduğu başarılar onun gelecekteki konumu için belirleyici olmuştur¹⁰³.

Ahmed b. Abdüssamed, almış olduğu eğitimin yanında ilm-i nücûm yani yıldız ilminde de ustaydı. Nitekim onun bu yeteneğini ilk olarak Beyhakî, Ahmed b. Abdüssamed'in Nesâ savaşı için ordunun gönderilmesinin uygun olmadığını sebebinin ise yıldızların vaziyetinin savaşa uygun olmadığını söylemesiyle

⁹⁸ Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rûsumü'l-Gaznevîyyîn*, s. 92.

⁹⁹ Zeki, *Gazneli Mahmud*, s. 150.

¹⁰⁰ Ahmed b. Hasan Meymendî vezirlikten azledilince Gazneli Mahmûd, etrafındakilere kendisine bir vezir önermelerini istemiştir. Bunun üzerine devletin ileri gelenleri birtakım isimleri Gazneli Mahmûd'a sıralamışlardır. Bu isimler arasında bulunan Ahmed b. Abdüssamed için: "... Ahmed b. Abdüssamed bu işi başarır ancak Hârizm işleri onun sorumluluğundadır..." söylemiştir, bkz. Zeki, *Gazneli Mahmud*, s. 188.

¹⁰¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 127; Özgüdenli, "Mîkâlîler", 46-47; Zeki, *Gazneli Mahmud*, s. 188.

¹⁰² "Vezirin kararını, vilayet hakimleri ve umerâ vasıtasıyla ifa eden görevlidir. Beyhakî, bu şekilde yani vezir muadili olarak eyalette veya tâbi devletin yanında görev yapan kethüdâdan bahseder... Sâhib-i Dîvân-ı Risâlet Ebû Nasr-ı Mişkân, Sultanın vezir tayini esnasında yaptığı araştırmalardan sonra, Hârizmşâh Altuntaş'ın kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed hakkında karar kılınmasını anlatırken söylediği, "Ahmed b. Abdüssamed iyi düşünüldü. Abbâsî Halifeleri ve Sâmânîler zamanında hükümdar ve hâciblerin kethüdâlarına vezirlik verirlerdi..." sözleri kethüdâlığın vezaret için geçiş sağlayan yüksek bir makam olduğunu ifade etmektedir, Beyhakî, s. 336-337 ayrıca bkz; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, İstanbul 2002, s. 203-204.

¹⁰³ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273-274; Gerdîzî, s. 89; Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, s. 58; Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rûsumü'l-Gaznevîyyîn*, s. 92; İmadi, *Horasan fî'l-asrî'l-Gaznevî*, s. 74; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 3; Maksudî-Aşk-ı Âzade, "Ahmed Abdüssamed", s. 27; Bosworth, "Ahmed Şîrâzî", *Iranica*, 660-661.

anlamaktayız¹⁰⁴. Ayrıca *Tercüme-yi Târîh-i Yemînî*'de Ahmed b. Abdüssamed için: “*Merkür, onun ders verdiği öğrenciydi. Jüpiter, onun mutluluğu, Satürn onun zekasından istifade eden ve Güneş onun düşüncesinin hizmet kârıydı*”¹⁰⁵.” diyerek onun yıldız ilmi ile doğrudan bağıni bizlere göstermektedir. Burada bahsedilen ve soyut bir mana gibi önümüzde duran anlatım esasında Ahmed b. Abdüssamed’in bütün yeteneklerinin yanında ilm-i nücûmda ne kadar mâhir olduğunu, gezegen ve yıldızlar hakkında bildiği bilgiler sayesinde adı geçen cisimlerden daha üstün olduğunu ve onlara neredeyse hükmedebileceğini anlatmıştır.

1. 1. 2. Kâid Melencûk Hadisesi ve Ahmed b. Abdüssamed’in Onu Öldürtmesi

Abdüssamed'in Hârizm kethüdâlığı sırasında, Dîvân-ı Ârız¹⁰⁶ Ebû Sehl Zûzenî'nin Hârizmşâh Altuntaş ile olan münasebeti devlet içerisinde sorunlara sebep olmaktadır. Aralarında oluşan rekabeti Zûzenî, Sultan Mes'ûd'u sürekli aleyhte konuşarak kızıştırmaktaydı. Öyle ki bir defasında Zûzenî, Mes'ûd'a Altuntaş'ın samimi olmadığını ve onun derhal tutuklanması gerektiğini söylemişti¹⁰⁷. Altuntaş ile arasındaki husumetten dolayı Zûzenî, Sultan Mes'ûd'u kışkırtarak Altuntaş'ın ortadan kaldırılmasına yönelik bir tertibat planlamıştı. Bunu takiben Mes'ûd, gizli bir mektup ile Hârizm'de yaşayan hükümdar ordusunun kumandanı Kâid Melencûk'a¹⁰⁸ Altuntaş'ı öldürmesi için haber yollamıştı. Ancak gizli kalması planlanan bu mesele, Sultanın bir içki meclisinde adamlarından olan Abdus'a sırrı açmasıyla ifşa olmuştu. Bu plan Abdus vasıtası ile Altuntaş'ın saray vekili Mes'âdi'nin kulağına gitmiş ve şifreli bir mektupla Ahmed b. Abdüssamed'e bildirilmek istenmişti. Fakat Zûzeni'nin tertibi sonucu bu şifreli mektup ele geçirilmişti. Bunun üzerine Sultan Mes'ûd, veziri Meymendî'yi bu konuyu araştırması için görevlendirmişti. Hâce-i Bozorg Meymendî, Altuntaş'ın bu devlet için yararlı bir kişi olduğunu düşünerek derhal bu durumu düzeltmek için işe koyulmuştu. Mes'ûd tarafından yazdırılan mektup ile

¹⁰⁴ Beyhakî, s. 448.

¹⁰⁵ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273

¹⁰⁶ Savaş ve ordudan sorumlu devlet büyüğü.

¹⁰⁷ Beyhakî, s. 288.

¹⁰⁸ Adının yazımı hakkında bazı ihtilaflar vardır. Çalışmalarda kullanılan en yaygın olanı “Moncuk” منجوق şeklindedir. Ancak biz çalışmamızda temel kaynağımız olan Tarih-i Beyhakî neşrinde geçen قائد منجوق yazımını esas aldık. Bkz. Beyhakî, nşr. 326; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 3.

Altuntaş’a, bu tertibi düzenleyenler için gereken cezanın verileceği bilgisi verilmişti. Bu mektup ile Altuntaş hadisesi sorunsuz kapanmıştır. Hadisenin sükûnete ermesinden sonra Meymedî, o zamanki Dîvân-ı Risâlet kâtiplerinden ve Dîvân-ı Risâlet Başkan’ı Ebû Nasr-ı Mişkân’ın yardımcısı olan Beyhakî’ye “*Gördün mü ne yaptılar? Bütün alemleri birbirine kattılar. Bu Altuntaş’tır. Değirmen kovası değildir. Ahmed b. Abdüssamed gibi bir adam da onunladır.*” diyerek Abdüssamed hakkında da fikrini beyan etmiş onun önemli bir devlet adamı olduğunu belirtmiştir¹⁰⁹.

Bu meseleden de anlaşılacağı gibi Ahmed b. Abdüssamed, bir kethüdâ olmasının yanı sıra yetenekli ve iş bilen bir devlet adamı olduğunu saray büyüklerine kanıtlamış ve kethüdâlık öncesinde yaptığı saray kâtipliği ile adını duyurmuştur. Bu hadise de Meymedî’nin kendisinden sonra vezir olacak olan Ahmed b. Abdüssamed’e önem verdiğine ve yaptığı işleri desteklediği sonucuna varmaktayız.

Yaşanan olaylardan sonra Altuntaş’ı öldürmek üzere seçilen Melencûk evinde verdiği bir ziyafette Hâce Altuntaş ve kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed için ağır laflar söylemiştir. Bu sözleri işiten Altuntaş, Melencûk’u yanına çağırarak “*Ziyafette et ve meze yok muydu ki benim ve kethüdâmın etini yedin, bizim aleyhimizde bulundun?*” demişti¹¹⁰. Bunun üzerine Melencûk ağır sözler ile karşılık vermiş ve farkında olmadan sonunu hazırlamıştı. Nihayetinde de Melencûk, Ahmed b. Abdüssamed tarafından hazırlanan bir tertibat ile bir Cuma günü öldürülmüştü. Bu olay açığa çıktığında Altuntaş, kethüdâsı Abdüssamed’e bu vaziyeti Sultana nasıl açıklayacağını sormuş o da Altuntaş’a yazılan mektubu Mes’ûd’a söyleyeceğini belirtmiş, Altuntaş da Ahmed b. Abdüssamed’e “*Çok cesaretli adamsın*” diyerek onu övmüştü¹¹¹. Bütün bu olaylara sebebiyet veren Ebû Sehl Zûzenî ise görevinden alınarak hapsedilmiş,

---

¹⁰⁹ Beyhakî, s. 290.

¹¹⁰ Altuntaş’ın bu sorusundan sonra Kâid, Altuntaş ile çok ağır konuşmuştu. Bunun üzerine Altuntaş kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed’e gülerek: *Gördün mü yüksek bir makamdan aldığı gurur havası nasıl başında esiyor.* Abdüssamed’de karşılık olarak: *Merak etmeyin onun o makamdan alakası kesilir.* diyerek esasında Abdüssamed’in Kâid Melencûk ile alakalı bir düşünce içerisinde olduğunu anlamaktayız. Abdüssamed o zamandan itibaren aldığı tedbirler sayesinde içerisinden çıkılamayacak gibi görünen birçok hadiseden hem kendini hem de Altuntaş’ı başları ağrımadan kurtarmıştır, bkz. Beyhakî, s. 294.

¹¹¹ Beyhakî, s. 302-303.

malına da el konulmuştu. Ayrıca Vezir Meymendî sayesinde Sultan Mes'ûd, Altuntaş'a özür mahiyetinde mektuplar göndererek onun gönlünü almıştı¹¹².

Buradan hareketle henüz bir kethüdâ olan Ahmed b. Abdüssamed, her ne kadar meselelere dahil olmak konusunda biraz geride kalmış gibi gözükse de mesele içerisinde göstermiş olduğu başarısı yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim ondan övgüyle bahseden Vezir Meymendî buna güzel bir örnekti. Dikkat edilmesi gereken bir hususta Abdüssamed'in takip ettiği politika vezir olduğu zaman izleyeceği politikaya da yansımıştır. Her ne kadar politikalarını uygulama konusunda türlü sıkıntılarla karşılaşsa da zeki bir devlet adamı ve asker olarak farkını ortaya koymuştu. Ayrıca Kâid Melencûk'un ölümü için yapılan tertip sayesinde Sultan Mes'ûd'un arkası kollanmış, Altuntaş için bir sorun haline gelen Zûzenî görevinden alınmış ve Altuntaş kendisi için tertip edilmiş plandan kurtulmuştu. Abdüssamed'in buradaki başarısı Mes'ûd'un Altuntaş ile bir daha uğraşmamasına olanak sağlamış ve aralarının bozulmasına mâni olmuştu. Melencûk hadisesi, Ahmed b. Abdüssamed'in siyaseten uyguladığı politikalar, aldığı devlet terbiyesini ve devlet işleyişine ne kadar hâkim bir konumda olduğunu göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

---

¹¹² Kaid Melencûk hadisesi için ayrıca bkz. Beyhakî, s. 303; Halilullah Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Encümen-i Tarihi Afganistan, Şemare-i Neşriyat, Kabil 1333 hş, s. 180; Seyyid Ebu'l-Kâsım Fûrûzânî, *Gaznevîyân ez Peydâyîş ta Fervîş*, Tahran, 1393, s. 216; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 58; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 2-4; Maksudî-Aşk-ı Âzade, "Ahmed Abdüssamed", 29-31; Coşkun Erdoğan, "Hârizm'de Gazneli Hakimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013, sayı 50, s. 163-164; Abdülkerim Özaydın, "Altuntaş el-Hâcib", *DİA*, II, 547-548.

1. 1. 3. Debûsî Savaşı ve Ahmed b. Abdüssamed'in Diplomatik ve Askerî Başarısı (423-424/1032)

Gazneli cephesinde bu olaylar olurken, aynı yıllarda Karahanlı Ali Tegin¹¹³, Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Sultan Mes'ûd, kardeşi Muhammed ile taht mücadelesi sırasında kendisini desteklemesi karşılığında ona bir vilayet vadetmişti¹¹⁴. Ancak Mes'ûd, Ali Tegin'in desteğine gerek duymadan tahtı ele geçirmiş bu sebeple de vaat ettiği vilayeti ona vermemişti. Vilayetin kendisine verilmemesini gerekçe gösteren Ali Tegin, Buhârâ'da asker toplamaya başlamıştı. Ali Tegin'in asker topladığını haber alan Sultan, veziri Meymendî ile yaptığı görüşme sonunda Ali Tegin ile savaşmak üzere Hârizmşâh Altuntaş'ı görevlendirmiş ve ona 15 bin kişiden müteşekkil bir ordu göndererek yardım etmişti. Altuntaş kendisine verilen bu görevi takiben derhal harekete geçmişti. Ancak kendisine gönderilen orduyu ilk gördüğü vakit aleyhine gönderildiğini zannetmiş ve ordusunu geri çevirmişti. Kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed derhal durumu kendisine izah ederek Altuntaş'ı ikna etmeyi başarmış ve Ceyhun'u geçmeye muvaffak olmuşlardı¹¹⁵.

Abdüssamed'in buradaki davranışı olaylara daha geniş bir perspektiften baktığını ve durumun esasında nasıl olduğunu çok daha keskin bir şekilde gözlemleyebildiğini kanıtlamaktadır. Altuntaş'ın meseleyi sadece tek bir yönden ele almasına karşın Abdüssamed'in ona yeni bakış açısı kazandırdığı ortadadır. Ayrıca Abdüssamed, Ali Tegin meselesi için Altuntaş'ın daima yanında olmuş ve savaşın devamında Ali

¹¹³ Ali Tegin, kaynakların Afrâsyâb menşesine dayandırdığı Türk Hakanlığı hanedanının bir mensubu ve Buğra Han Harûn/Hasan b. Süleymân İlig b. Satuk'un oğlu idi. Buna göre, Buğra Han Hârûn'un diğer oğulları Togan Han Muhammed, Kadir Han Yûsuf, Süleymân ve Hüseyin onun kardeşleri olmaktadır, bkz. Ömer Soner Hunkan, "Mâverâünnehr'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)", *Bilig*, 2007, sayı 40, s. 38.

¹¹⁴ Bu vilayetin neresi olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır, bkz. Beyhakî, s. 308.

¹¹⁵ Bunu haber alan Ali Tegin, Buhârâ şehrini Mâverâünnehr'in önde gelenlerine teslim ederek Debûsî'ye doğru yola çıkmıştır. Buradaki esas hedefi Debûsî'de Altuntaş ile savaşmaktır. Ali Tegin'in Buhârâ'dan ayrıldığını öğrenen Altuntaş, derhal o yöne hareket etmiş ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Buhârâ'yı ele geçirmiştir, bkz. Beyhakî, s. 308, 312-313.

Tegin'in kaçtığı yer olan Debûsî¹¹⁶ üzerine yürüyerek burada yapılan savaşta askerî başarısını ortaya koymuştur.

Çetin geçen savaşta Altuntaş, kendisine isabet eden bir ok yüzünden ağır yaralanmış fakat savaşmaya devam etmişti. Her ne kadar bu vaziyette savaşmış olsa da kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed ile yaptığı istişare sonunda artık savaşamayacağına kanaat getirilmiş ve düşman saflarının nasıl olduğunu öğrenebilmek için karşı tarafa münhîler (haberci) gönderilmişti. Gelen haberler Ali Tegin'in ordusunun zayıfladığı barış yapmak için elçi gönderme niyetinde olduğu yönünde idi¹¹⁷. Altuntaş ise bunun bir hile olup olmadığını anlamak için ilerleme kararı almış ancak yaralı bir halde atına bindiği vakit atı huysuzluk etmiş ve yaralı tarafının üzerine düşerek elini kırmıştı¹¹⁸. Derhal otağına taşınan Altuntaş, kethüdâsı Abdüssamed ve yakın adamı Emîrek'i yanına çağırarak durumunun kötü olduğunu bundan sonra ne olacağına kendilerinin karar vermesini istemişti¹¹⁹. Bunun üzerine Abdüssamed ve Emîrek, askerlerin yanına giderek eğer Ali Tegin ve ordusu savaşmak isterse ilerler savaşırız, yok eğer barış isterse ona göre hareket ederiz diyerek orduyu haberdar etmişlerdi. İlerleyen vakitlerde Altuntaş'ın vaziyetini iyi görmeyen Abdüssamed, Ali Tegin'in kethüdâsı olan Mahmud Beg'e gizli bir mektup yazarak:

“Evvelâ tehevvür¹²⁰ ve tecavüz sizin tarafınızdan başladı. Bu, Hârizmşâh'ın buralara kadar gelmesine sebep oldu. Suyu geçtiğimiz vakit akla muvafık ve yakın olan, senin efendinin bir adam göndermesi, bununla Emîr'i inciten büyük sözlerinden özür dilemesiydi. O zaman Hârizmşâh araya girecek ve şefaât için sözler söyleyip meseleyi halledecek ve bu kadar kan dökülmeyecekti. Fakat kaza ve kader böyleymiş! Ben bunu aczimizden söylemiyorum, yoksa siz bizim şevket ve satvetimizin tadını tattınız...” demişti¹²¹.

¹¹⁶ Debûsiye olarak bilinen bu savaş kaynakta geçen şekli (دبوسی) esas alınarak nakledilmiştir, bkz. Beyhakî, nşr. 329.

¹¹⁷ Beyhakî, s. 317; Mustafa Akkuş-İzzetullah Zeki, “Târîh-i Beyhakî'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri Ve Selçuklu Algısı”, USAD, 2016, s. 187.

¹¹⁸ Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Publishers, Karaçi 1988, s. 33; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 5.

¹¹⁹ Beyhakî, s. 318.

¹²⁰ Sonunu düşünmeden bir işe saldırma, bkz. Özön, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s. 704.

¹²¹ Beyhakî, s. 318.

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere Altuntaş'ın hayatından endişe eden ve sonunu parlak görmeyen Abdüssamed, yazdığı bu mektup ile esasında düşman ordusunun ne kadar güçsüz olduğunu kendilerinin ise yüce gönülleri ile savaşız da bu işi halledebileceklerini ama onların (Ali Tegin ve ordusu) savaş haricinde diplomasi yapamayacak kadar aciz olduklarını ifade etmişti. Abdüssamed burada kendi zor durumlarını kimseyle paylaşamayacağı için durumu kurtarmış ve kendilerinin ne kadar feraset sahibi bir devlet olduklarını düşmanlarına göstermiştir.

Abdüssamed'in mektubu üzerine, Ali Tegin ve kethüdâsı hemen bir elçi seçerek Altuntaş'a haber göndermişlerdi. Ahmed b. Abdüssamed ile yaptığı görüşme sonunda yaralı da olsa elçiye huzuruna kabul eden Altuntaş'a, elçi: *“(Ali Tegin için) Merhum Emîr Mahmud beni kendi oğlu yerine koydu, bana öyle hitap etti ve şimdiki Emîr, kardeşine (Muhammed) karşı Gazne'ye yürüdüğü vakit ben ordumu ve oğlumu ona amâde ettim. Benim bu fedakârlıklarımın karşılığı bu muydu? Bugün Hârizmşâh bu devletin ihtiyar bir adamıdır, arada olan kusurları bağışlasın, Mes'ûd'un bana karşı teveccühünü kazanmak için Âmûy tarafına giderek askerleri oraya çeksın. Emîr'in özürlerimi kabul etmesi için vasıta olsun. Bu suretle aramız düzelsin...”* diyerek Ali Tegin'in mesajını iletti¹²².

Altuntaş, barışın gelmesi, aradaki husumetin bitmesi için elinden geleni yapacağını söylemiş ve barış yolu ile savaş sonlandırılmıştır. Herhangi bir kazanımı olmayan bu savaşta¹²³ Altuntaş aldığı yaralar sonucunda, elçi ile olan görüşmesinden kısa bir süre sonra, otağında vefat etmiştir¹²⁴. Ölmeden hemen önce kethüdâsı Abdüssamed'e eğer ölürse Ceyhun'u geçene kadar Ali Tegin'in bunu öğrenmemesini eğer öğrenirse Ceyhun'u geçerken zorluk çıkarabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Abdüssamed'in aldığı tedbirler doğrultusunda Altuntaş'ın bedeni fil üzerine yerleştirilmiş bir mahfede muhafaza edilerek yola çıkılmıştı. Ne ordu ne de karşı taraf Altuntaş'ın ölümünden haberdar olmamıştı. İlk konak yerine geldiklerinde Altuntaş'ın bedeninin yıkanması ve kefenlenip tabuta konması için hazırlanmış, hazırlıklar Abdüssamed'in iş bilirliği sayesinde kimseye aşikâr edilmeden

---

¹²² Beyhakî, s. 319.

¹²³ Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 114.

¹²⁴ Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 58-59; Cihan Piyadeoğlu, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 35-36.

halledilmişti¹²⁵. Abdüssamed ve ordu büyükleri Altuntaş'ın ölüm haberi Ali Tegin' e ulaşınca dek Âmûy'a gitmeye karar vermişlerdi. Nihayet Âmûy'a vardıklarında Abdüssamed, Sultana, Emîrek Beyhakî'yi göndererek kendisinin (Abdüssamed) oraya gelemeyeceğini, ancak Sultan Mes'ûd'un Altuntaş hanedanına karşı lütfunu esirgememesini istemiştir.

Abdüssamed'den gelen haber doğrultusunda Sultan Mes'ûd, Abdüssamed'e övgü dolu bir mektup ile Altuntaş'ın oğullarından birini "Halîfetü'd-dâr-i Hârizmşâh"¹²⁶ olarak göndermeye karar vermiş ve büyük oğlu Saîd'i yeni Hârizmşâh tayin edeceğini bildirmişti. Hemen ardından da Altuntaş'ın oğlu Hârûn'u "Halîfetü'd-dâr-i Hârizmşâh", Ahmed b. Abdüssamed'i¹²⁷ de kethüdâ olarak tayin etmişti¹²⁸.

1. 2. Meymendî'nin Vefatı ve Abdüssamed'in Vezir Tayin Edilişi

Bu sıralarda Gazneli veziri olan Ahmed b. Hasan Meymendî hastalanmış ve görevini yapamayacak hale gelmişti (16 Aralık 1032/10 Muharrem 424). Nitekim kısa bir süre sonra da vefat etmişti. Vefat haberi hemen Nişâbûr'da bulunan Sultan Mes'ûd'a bildirilmişti. Onun ölümünden sonra tüm devlet erkanı vezir olmaksızın devletin yönetilemeyeceğini ifade ederek Mes'ûd'un yeni bir vezir seçmesi hususunda onu uyarmışlardı. Buna binaen Sultan, Ebû Nasr-ı Mişkân'a: "*Babam, Ahmed'i (Meymendî) hapsedtiği ve yerine Hasenek'i geçirdiği vakit, namzet olarak birkaç kişinin adını söylemişti. O adamları bana söyle.*" demişti¹²⁹. Ebû Nasr-ı Mişkân tarafından zikredilen isimler arasında en çok göze çarpan isim hiç kuşkusuz

¹²⁵ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik, İstanbul 2017, s. 311.

¹²⁶ Hükümdar vekili, naibi.

¹²⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 135.

¹²⁸ Debûsî Savaşı için ayrıca bkz. Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rüsumü'l-Gaznevîyyîn*, s. 92; Halilullah Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 181; Fîrûzânî, *Gaznevîyân*, s. 217; Coşkun Erdoğan, "Altuntaşlar Dönemi", s. 164-171; Maksûdî-Aşk-i Âzâde, "Ahmed Abdüssamed", s. 32-33; Bosworth, "Ahmed Şîrâzî", *Iranica*, vol 1, 660-661; Erdoğan Merçil, "The Ghaznavids", *The Turks*, II, Ankara 2002, 99; Özaydın, "Altuntaş", *DİA*, 547-48; Erdoğan Merçil, "Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA*, XXVIII, 346-347.

¹²⁹ Beyhakî, s. 335-336.

Hârizmşâh Altuntaş ve yeni Hârizmşâh Hârûn'un kethüdâsı Ahmed b. Abdüssamed olmuştur¹³⁰.

Abdüssamed'in hem iyi bir aileye mensup olması hem de iyi bir eğitim almış olması onun başarılı bir devlet adamı olmasına yardımcı olmuştur. Ancak şu bir gerçek ki kişinin içerisinde yönetme ve idare edebilme yetileri yoksa aldığı hiçbir eğitim onu bir üst noktaya taşıyamazdı. Bu bağlamda Abdüssamed'in zekâsı ve idarecilik yeteneği, muhasebeden anlayan, hitabette dönemin önde gelen isimlerinden olması ve kâtiplikte mahir oluşu onu diğer devlet adamlarından ayırmıştı¹³¹.

Ayrıca Abdüssamed'i diğer vezirlerden ayıran özelliği siyasette olduğu gibi ordu idaresinde de iyi bir ordu komutan olmasıydı. Hiç kuşkusuz buna en iyi örnek kethüdâlığı sırasında vuku bulan Debusî savaşında göstermiş olduğu başarıdır. Bu savaşta ortaya koyduğu siyasî zekâ ile hem efendisi Altuntaş'ın ölümünü düşmanlarından saklamış hem de ordunun dağılmasının önüne geçerek Gazneli Devleti'nin küçük düşmesini engellemişti¹³². Ayrıca Altuntaş'ın ölümünden sonra düşmana verdiği gözdağı sayesinde Karahanlıların onlardan özür dilemesini sağlamış komutansız kalan orduyu düşman korkusu olmadan Gazneli sınırına ulaştırmayı başarmıştır.

Nihayetinde Abdüssamed sadece Hârizmşâh'ın kethüdâlığını değil daha öncesinde de Gazneli Mahmûd'un sarayında kâtiplik yapmış ve Vezir Meymendî'nin azlinden hemen sonra vezirliğe aday gösterilmiş fakat yaşının genç olması ve Hârizm bölgesinde kendisine ihtiyaç olması hasebiyle tayin edilmemiştir (415/1025)¹³³. Buradan hareketle daha o zamandan Abdüssamed'in devlet idare edebilecek güce sahip olduğunu düşünen devlet adamları vardı.

---

¹³⁰ Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 115.

¹³¹ Beyhakî, s. 337; *Dîvân-ı Menûçehr-i Dâmgânî*, nşr. Muhammed Debir Siyaki, Tahran 1338 hş., s. 44.

¹³² Beyhakî, s. 336.

¹³³ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273-274; Gerdîzî, s. 89; Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, s. 58; Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rûsumü'l-Gaznevîyyîn*, s. 92; İmadi, *Horasan fî'l-asrî'l-Gaznevî*, s. 74; Zeki, *Gazneli Mahmud*, s. 188; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 3; Maksudî-Aşk-ı Âzade, "Ahmed Abdüssamed", s. 27; Bosworth, "Ahmed Şîrâzî", *Iranica*, 660-661.

Bütün bu sebepler göz önüne alınca Ahmed b. Abdüssamed, Gazne Devleti'nin yeni veziri olarak tayin edilmişti. Sonrasında Ebû Nasr-ı Mişkân tarafından yazılan mektup ile Nîşâbûr'a çağrılmış olan Abdüssamed mektuba verdiği cevap ile kendisine layık görülen mertebe için şunları demiştir:

"... Ebû Nasr-ı Mişkân, mektubunda bu kulunuzun kulağına övünmeye layık bir haber ulaştırdı. Çünkü kulunuz bunu şimdiye kadar kimseden işitmediği gibi ne hatır ve hayalinden geçirmiş ne de bir mevkie kendisini layık görmüştür¹³⁴."

Abdüssamed'in mektubundan anlaşılacağı üzere kendisi büyük bir tevazu örneği sergilemişti. Onun bu yüce gönüllü davranışı karşısında Ebû Nasr-ı Mişkân: *"Bu büyük adam tam bir adam imiş. Ben kendisini tanımıştım fakat bu kadar mert olduğunu bilememiştim."* diyerek Abdüssamed'in kişilik olarak ne kadar mütevazi, yüce gönüllü ve mert bir kimse olduğunu ifade etmişti¹³⁵. Aslına bakılırsa bu söylem Abdüssamed'in aynı zamanda kitabette ne kadar mahir olduğunu da kanıtlamış, seçtiği kelimeler ile gönülleri fethetmeyi başarmıştı¹³⁶. Abdüssamed'den boşalan Kethüdâlık makamına ise yine Sultanın kararı ile Abdüssamed'in oğlu Abdülcebbâr tayin edilmiştir.

Kısa bir süre sonra Ahmed b. Abdüssamed ve oğlu Abdülcebbâr ile hükümet sarayına erişmiş, devlet adamları da Sultanın emri ile onları karşılamaya gitmişlerdi (1 Cemâzîyelevvel 425/4 Nisan 1033). Burada türlü hediyeler ile karşılanan Abdüssamed, Sultanın huzurundan ayrıldıktan sonra bir Gazneli geleneği olan *muvaaza* ile haklarının güvence altına alınmasını sağlamış, aynı zamanda hükümdara karşı olan sorumlulukları ve iş yükünü de belirlemiş oldu. Bu anlaşma metnini Sultan Mes'ûd'un saltanatı sonuna kadar her ne kadar birçok mesele de ters düşmüş olsalar da Abdüssamed'in vezaretine son verilmemesinin sebebi olarak kabul edebiliriz.

Nitekim Mes'ûd'un onun muvaazaasını tüm şartları ile kabul etmesi ki muvaazaanın içeriğine vakıf değiliz, Mes'ûd'un elini kolunu bağlamış olabilir¹³⁷. Ayrıca bu konuya başka bir açıdan bakmak gerekirse dönemin saray şairlerinden

¹³⁴ Beyhakî, s. 341.

¹³⁵ Beyhakî, s. 341.

¹³⁶ Abdüssamed'in Ebû Nasr-ı Mişkân'a verdiği mütevazi cevabına şöyle başlamıştır: *"Mişkân oğlu yüce şeyh Seyyid Ebû-Nasr'a küçüğü ve mutii (boyun eğen-yumuşak başlı) Abdüssamed oğlu Ahmed'den..."*, bkz. Beyhakî, s. 341.

¹³⁷ Beyhakî, s. 342.

olan Menûçeher-i Dâmgânî, Gazne sarayına geldikten kısa bir süre sonra Ahmed b. Abdüssamed için kaleme aldığı kasidesinin bir beytinde: “*Vezirden önce bu dîvânda çalışmış olan vezirler şeytan gibiydi. Hırsız ve tehlikeliydiler.*” demiştir¹³⁸. Tabii burada abartılı bir üslup olsa da Mes‘ûd’un Abdüssamed tarafından hiçbir zaman ihanete uğramamış olması azledilmemesine bir sebep olarak gösterilebilir. Kendisinden önce vezirlik yapanların aksine Abdüssamed, her daim Mes‘ûd’un yanında olmuş, Mes‘ûd’u eleştirmiş olmasına rağmen asla onun son kararının üzerine laf söylememiştir. Ayrıca bağlı olduğu hükümdar ve ailesine sadık bir şekilde hizmet ederek rüşünü ispatlamıştır. O, ne İsferyânî gibi bağlı olduğu ve hizmet ettiği devletinden parasını saklamakla itham edilmiş ne de Hasenek gibi Şîî olmakla suçlanmıştı¹³⁹.

Mes‘ûd, yeni vezirine bir hil’at ve üzerinde adı yazan firuze bir yüzük (saltanat yüzüğü) vermiştir. Veziri için Sultan: “*Hâce bizim halifemizdir... Devlet ve memleketin menfaatine bağlı her işte bizim fermanımızdan sonra onun fermanı caridir.*” demişti. Hâce Abdüssamed de:

“*Kulunuz fermana bağlıdır. Emîr’in lütuf ve nimetlerinin hakkını tanıdığını göstermek için kulluk etmekte elinden geldiği kadar çalışmaya mecburdur.*” demiştir. Buradan hareketle Ahmed b. Abdüssamed sadece vezir olarak değil devlete bağlı bir kul olarak davranmış ve asla büyüklenmeyerek farkını ortaya koymuştur.

Vezâret makamının başına geçmesinden sonra işleri yeni bir nizama koyduğunu söyleyen Beyhakî, ayrıca onun için “*Çok kifayetli, temkinli ve bu makama layık, edip, kâmil ve iş bilen, övülmeye layık sıfatlar sahibi bir adamdı.*” demiştir¹⁴⁰. Ayrıca müellif, Abdüssamed’in ne kadar olgun ve mükemmel bir kimse olduğunun ve bu durumun zamanla anlaşıldığını söyleyerek ilerleyen süreçte almış olduğu kararların esasında devletin geleceğini emniyet altına alabileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Her ne kadar Mes‘ûd’un isteklerini yerine getirmiş olsa da şayet Mes‘ûd onun fikirlerini kabul etmiş olsaydı birçok husumetten zaferle ayrılabilirlerdi. Ancak Mes‘ûd’un Abdüssamed’in kararlarını kabul etmeyerek kendi bildiğini okuması, devleti büyük bir çıkmaza sürüklemiştir.

¹³⁸ *Dîvân-ı Menûçeher-i Dâmgânî*, s. 57.

¹³⁹ Hasenek’in ölümü hakkında bkz. Beyhakî, s. 161-172.

¹⁴⁰ Beyhakî, s. 343.

Her ne kadar vezir kelimesi anlamı itibariyle “ağır yük” anlamına gelse de tabiatıyla bu başarısızlıklar silsilesinin sebebi olarak Abdüssamed’i görmek yanlış olurdu. Abdüssamed, sırtına yüklenen vezirlik kisvesini emri altında olduğu Mes‘ûd’a rağmen büyük bir özveri ile gerçekleştirmiştir. Onun sayesinde daha büyük felaketlerin kısmen önüne geçilmiş ve devletin bekası korunmuştur.

Abdüssamed’in devlet için ne kadar mühim bir kişi ve vezaret makamı için tabiri caizse biçilmiş kaftan olduğunu Beyhakî’nin Abbasî döneminin bir şairinden¹⁴¹ uyarladığı şu beyti kanıtlar niteliktedir:

“Vezaret, eteklerini sürüyerek, itaat ederek gelip ona bağlandı

*Vezaret, yalnız onun için, o da yalnız vezaret için yaratılmıştı.”*¹⁴²

Vezirlik hayatı boyunca devletin problemlerini akılcı çözümler ile çözmeyi kendine düstur edinmiş olan Abdüssamed, sadece vezirliği boyunca yapmış olduğu üç hata ile göze çarpmıştır. Bu hatalardan ilki henüz yeni bir vezirken müellifin anlatımı ile herkesin yanında merhûm Ahmed b. Hasan Meymendî’nin oğullarına soğuk davranarak kötü sözler söylemiş ve Meymendî’ye hürmetsizlik etmiş ve bu hareketi sebebiyle birçok insanın gözünden düşmüştü¹⁴³. Ancak bu hareketi heyecanlı ve tecrübesiz olmasına verilmiş olsa gerek ki ilerleyen yıllarda etrafınca sevilmiş ve daima saygınlığını korumuştur. Son yıllarında yaptığı hatayı da söylemek gerekirse Mevdûd b. Mes‘ûd döneminde özellikle hapsedilmesinden kısa bir süre önce Mevdûd’un kız kardeşinin kocası hakkında söylediği sözler yüzünden Sultan Mevdûd ile arası açılmıştır¹⁴⁴. Bu davranışı onun için sonun başlangıcı olmuştur. Bir diğer hatası ise bir sonraki başlıkta anlatılacak olan yeni Rey yöneticisi tayin edilen Ebû-Sehl-i Hamdevî için kullanılan hitap şeklidir.

1. 3. Rey Yöneticisinin Seçimi ve Ahmed b. Abdüssamed’in Tepkisi

¹⁴¹ Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kâsım b. Süveyd (ö. 210/825), Abbasî dönemi şairlerindendir. Lakabı “çılğın” manasına gelen Ebu’l-Atâhiye’dir, ayrıca bkz. Erol Ayyıldız, “Ebu’l-Atâhiye”, *DİA*, X, 294-295.

¹⁴² Beyhakî, s. 344.

¹⁴³ Beyhakî, s. 344.

¹⁴⁴ Ahmed b. Abdüssamed’in ölümü anlatılırken bu meseleden de bahsedilecektir, ayrıca bkz. Beyhakî, s. 344.

Ahmed b. Abdüssamed, vezârete geçtikten sonra, Rey ahalisinden mektuplar gelmeye başlamıştı. Mektuplarda özellikle o yörenin valisi olan Tâhir-i Debîr'in işlerini yapmamış olması ve günlerini zevk-ü sefa içerisinde geçirmesinden bahsedilmekteydi. Bunun haberini alan Mes'ûd, Abdüssamed'i ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân'ı yanına çağırarak meşverette bulunmuş ve Ebû-Sehl-i Hamdevî'nin yeni Rey yöneticisi olmasına karar vermişti. Bu meselede Sultan, Hamdevî'ye “şeyhü'l-amîd” olarak hitap edilmesini buyurmuş, yeni Vezir Ahmed b. Abdüssamed ise bu duruma içerleyerek Beyhakî aracılığı ile Dîvân-ı Risâlet Başkanı Mişkân'a şikâyetle bulunmuştu. Kaynağın ifadesi ile Mişkân'ı azarlamıştı¹⁴⁵. Bunun üzerine Dîvân-ı Risâlet Başkanı Mişkân, Abdüssamed'e hitaben:

“Ben Hâce-i Bozorg'u çok eskiden beri hem de şehamet ve fazilet sahibi, kâtip ve son derecede akıllı bir vezir olarak tanırım. Eğer bu sıfatlara malik olmasaydı bu dereceye gelmezdi. Vezâret için birtakım namzet adları yazmış idiler ve Hâce biliyor ki bunlar büyük adamlardı ve padişâhların hizmetinde bulunmuşlardır. Bununla beraber Emîr aralarından kendisini seçti.

... meselâ ben ki Sâhib Dîvân-ı Risâletim, bütün bu hitap ve ibareleri ve unvanlar benim vasıtamla yazılır. Ben, Ebû Sehl-i Hamdevî'ye böyle bir tabir ile hitap etmiş olsam beni kimse ayıplamaz. Çünkü hakkı ile hitap etmişimdir. Özellikle padişâh emrederse bunun için ben neden itaba maruz kalayım?

...Hâce bu işlerde yenidir, beni iyi tanuması için zaman geçmesi gerekmektedir. Bu böyle olmakla birlikte Hâce'nin fermanına kıymet vermemezlik etmiyorum. Eğer Hâce bu hususta bir mektup yazarsa ve tebliğde bulunursa Emîr'e arz ederim.” diyerek bu mektubu Abdüssamed'e göndermişti¹⁴⁶. Mektubu alan Abdüssamed bir müddet düşündükten sonra Mişkân'a hak vermiş, hatta Mes'ûd'a herhangi bir şey bildirilmemesini istemişti. Bunun sebebi olarak da eğer bu mevzu Hamdevî'nin kulağına giderse kendisine kırılabilceğini söylemişti. Mişkân'a yazdığı mektupta Abdüssamed, onun kendisine her zaman bu tarz nasihatlerde bulunmasını isteyerek özrünü belirtmiştir.

Buradan anlaşılan o ki Abdüssamed henüz tam manasıyla vezâret işleri için genç ve tecrübesizdi. Her ne kadar yıllarca kâtiplik ve kethüdâlık yapmış olsa da vezâret kurumu hitap ettiği kesim açısından oldukça zor ve önemliydi. Bu ağır makam henüz onun ruhuna işlememiş, gençliğinin verdiği heyecana kapılıp kendinden yaşıca ve

¹⁴⁵Beyhakî, s. 360-361; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 9; Maksûdî-Âzâde, “Ahmed Abdüssamed”, s. 38.

¹⁴⁶ Beyhakî, s. 361-362.

tecrübe olarak daha büyük birini itap etmiş, fakat karşılığını edep dairesi içerisinde almıştır.

Henüz yabancı olduğu bu görevde yaşamış olduğu bu hadise ona ders olmuş vezâreti boyunca bir daha bu şekilde kimseye hitap etmemiştir. Abdüssamed'in olgunlaşma döneminde edindiği bu ders, ilerleyen zamanlarda Sultan ile arasındaki ilişkiye dolaylı da olsa yansımıştır.

1. 4. Ahmed b. Abdüssamed'in Belh'e Gönderilmesi ve Hârizm Meselesi

Ahmed b. Abdüssamed'in vezaret makamına getirildikten sonra ilk önemli görevlerinden biri Kumîcî meselesiydi. Türkistân kavimlerinden olan Kumîcîler, Huttelân¹⁴⁷ bölgesini karıştırmaları sebebiyle Vezir Ahmed b. Abdüssamed, bölgeyi kontrol altına almak için Sultan tarafından Belh ve Tohâristân taraflarına gönderilmişti (Cemâziyelâhîr 424/Mayıs-Haziran 1033)¹⁴⁸.

Bu arada Hârizm bölgesinde de Altuntaş'ın oğullarından olan Sitti sarhoş olduğu bir gün damdan düşerek hayatını kaybetmişti¹⁴⁹. Bu durumu fırsat bilen bazı art niyetli kişiler Hârizmşâh Hârûn'u doldurmak suretiyle, Sitti'nin eceliyle değil Mes'ûd tarafından öldürüldüğünü iddia etmişlerdi. Bu hususta yazılan mektuplara itibar etmeye başlayan Hârûn, Sultan Mes'ûd'a karşı kin beslemişti. Hatta bununla yetinmeyip kethüdâsı Abdülcebbâr b. Abdüssamed'in de yaptığı her şeye karşı koymaya başlamıştı. Kaynağın ifadesi ile bir münecim Hârûn'a Horasan'ın hükümdarı olacağını söylemiştir¹⁵⁰.

Abdülcebbâr, Hârûn'dan dolayı şikâyetle bulunmuş olsa da babası Abdüssamed ona yardım edememiştir. Bunun bir nedeni de Mes'ûd'un Hârûn için söylenen hiçbir kötü lafa aldırış etmemiş ona toz kondurmamış olmasıdır. Ayrıca bu süreçte Sultan ile Abdüssamed'in arası da açılmıştı. Hârûn'un Abdülcebbâr'a olan baskısı o kadar artmıştır ki, Abdülcebbâr can korkusu içerisinde kaçmak zorunda kalmıştı.

¹⁴⁷ Ceyhun nehrine sınır, Belh'in kuzey doğusunda yer alan bölgenin ismidir, bkz. Bregel, *An Historical Atlas*, s. 27.

¹⁴⁸ Vezir; dört hâcip, on serheng (Kâid, serdar, çavuş, bekçi) ve bin atlı süvari ile bölgeye intikal etmiştir, bkz. Beyhakî, s. 373; Palabıyık, Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, s. 215.

¹⁴⁹ Beyhakî, s. 372.

¹⁵⁰ Beyhakî, s. 647.

Hârizm sâhib-i berîdi¹⁵¹ tarafından gönderilen mektupta, Abdülcebbâr'ın can korkusuyla kaçtığını, Hârûn'un ise asker toplayarak Merv üzerine yürüme niyetinde olduğunu bildirilmişti¹⁵². Bunun üzerine Mes'ûd, Hârûn ile ilgili düşünceleri hakkında ikileme düşmüştü. Ancak Mes'ûd yine veziri Abdüssamed'i suçlayarak Hârizm'in onun oğlu yüzünden elden çıktığını söyleyerek öfkesini belli etmişti. Vezirin tavrı ise yalnızca sessiz kalmak olmuştu¹⁵³. Çünkü söyleyeceği tek bir söz onun sonunu hazırlamaya yetecekti.

Nitekim daha önce bu tarz durumlara düşmüş vezirlerin akıbeti hakkında malumat sahibi olan Vezir Abdüssamed, Sultan Mes'ûd karşısında sessizliğe bürünmüş, evladını savunamamıştı. Diğer taraftan kethüdâsının kaçtığını haber alan Hârûn, onu bulmak için her tarafa askerlerini göndermiş lakin hiçbir yerde Abdülcebbâr'ı bulamamıştır. Abdülcebbâr'ın kaçmasından sonra Hârûn ilk iş olarak kendisine yeni bir kethüdâ belirlemiş akabinde de hutbeden Mes'ûd'un adını çıkarmıştı. Bu durumu haber alan Mes'ûd duruma şaşırarak, hemen sonra da Dîvân-ı Risâlet Başkanı ile görüşerek Hârûn'u öldürmenin planlarını yapmışlardır. Bu sırada Hârûn rahat durmayarak bölgede yer edinmek isteyen Selçuklular¹⁵⁴ ve

¹⁵¹ Gazneliler Devleti'nde dîvân teşkilâtında yer alan kurumlardan biri olan Dîvân-ı Berîd idi. Bunun başkanına Sâhib-i Berîd denilmekte olup posta ve haber alma işleriyle meşgul idi. Bu görevli güvenilir kişiler arasından hükümdar tarafından tayin edilirdi. Hükümdarlar bu dîvân sayesinde ülkenin en uzak köşesine kadar her tarafta meydana gelen olaylardan haberdar olmaktadır, bkz. Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı*, s. 59.

¹⁵² Beyhakî, s. 390.

¹⁵³ Beyhakî, s. 648.

¹⁵⁴ Selçuklular, Oğuzların *Kınık* boyuna mensupturlar. Selçuklular'ın atası olarak bilinen Dukak, Oğuz Yabgu devletinde Yabgu'dan sonra gelen önemli bir siyasî ve askerî göreve sahip idi. Dukak'ın ölümünden sonra Selçuk Kınık Boyunun beyi olmuş. Oğuz Yabgu devletinin de Sübaşı (ordu komutanı) tayin edilmiştir. Oğuz Yabgu'su ile Selçuk Bey'in arasının açılmasından sonra Selçuk Bey, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir kitle ile Yabgu devletinin kışlık başkenti Yengikent'ten ayrılıp devletin yazlık başkenti Cend'e göç etmek zorunda kaldı. Kısa zamanda Selçuk Bey, Cend'e hâkim olarak burada küçük bir beylik kurdu. Bu şehir ve çevresi, İslâm âlemine çok yakın olup, burada İslâmiyet hızla yayılmakta idi. Selçuk Bey'de bu gidişatı gördükten sonra şayet İslâmiyet'i kabul etmezlerse bir devlet haline gelemeyeceklerini bildirerek İslâm dinini benimsemişlerdi. İslâmiyet'e giren Selçuk Bey, *Melik'ül-Gazi* unvanını alarak küffar üzerine cihada başlamıştı. Selçuk Bey'in beş oğlu vardır. Bunlar: Mikail, İsrail (Arslan Yabgu), Musa Yabgu, Yusuf Yinal ve Yunus'tur. Oğullarından Mikail'in bir sefer esnasında şehit edilmesiyle onun oğulları Çağrı ve Tuğrul dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir, bkz. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 2014, s. 19-21; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 52.

Türkmenler'e yardım ederek, onları kendi yanına çekmişti¹⁵⁵. Hârûn, ordusunu güçlendirdikten sonra Horasan'ı ele geçirmek üzere yola çıkmıştı (Zilhicce 425/Kasım 1034). Merv'e doğru gitmekte olan Hârûn ile ilgili haberler münhîler vasıtasıyla Sultan Mes'ûd'a ulaştırılmıştır.

Bu sırada Ahmed b. Abdüssamed büyük bir coşku ile, gönderilmiş olduğu Toharistan ve Belh topraklarından zaferle geri dönmüş, Huttelân'daki asayişî sağladığı için Sultanın övgülerine mazhar olmuştu¹⁵⁶. Abdüssamed'in dönüşünden sonra Mes'ûd, derhal Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân ile Hârûn hakkında istişare yapmıştı. Bu mecliste Abdüssamed, Hârûn hakkında düşündüğü tedbiri açıklamıştı. Buna göre, Abdüssamed, Hârizm'de bulunan ve oğlu Abdülcebbâr'ı saklayan Ebû Saîd-i Sehlî'ye gizli bir mektup yazmış ve Hârûn'u öldürtmek için adam toplamasını bildirmişti¹⁵⁷. Hatta bunun için Sehlî'ye çokça altın yollamıştı. Bu çalışmaların sonunda Sehlî'den gelen mektupta Hârûn'un yakın adamlarından bazılarını kendi taraflarına çektiklerini ve Hârûn için en iyi planın onun şehrin dışına çıktığı bir vakit olduğunu çünkü Şükr-i Hâdim yanında olduğu müddetçe onu öldürmenin mümkün olmayacağını ifade etmişti¹⁵⁸.

Bunu öğrenen Mes'ûd, bu hazırlıktan memnun olmuş, Merv'e giderek kışı orda geçirmek istediğini söylemişti. Bu fikri doğru bulan Vezir Abdüssamed, Hârizm'in tekrar ele geçeceğini ve Selçukoğullarının Horasan'a gelemeyeceklerini belirtmişti. Bu sırada Hârizm'de bulunan Sehlî'ye yardım gönderilerek Hârûn'un sonu hazırlanmıştı¹⁵⁹. Ancak Mes'ûd bir müddet sonra Merv'e gitme fikrinden vazgeçerek yönünü Taberistân'a (Âmul) çevirmişti¹⁶⁰.

¹⁵⁵ Dâvud, Yıvaloğulları ve Selçukîler, Hârûn'un yardımı ile birçok mühimmat ile Hârizm sınırlarına geldiler. Hârûn bunlara meralar ve mümbit yerler verdi, hediyeler gönderdi. Onlara “Siz burada istediğiniz gibi rahat ediniz. Ben Horasan üzerine yürüyeceğim vakit siz de benim ordumun ön tarafında yürüyün.” dedi, bkz. Beyhakî, s. 649.

¹⁵⁶ Beyhakî, s. 407; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 11.

¹⁵⁷ Mehmet Sedat Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Edirne 2019, s. 48.

¹⁵⁸ Mektup için ayrıca bkz. Beyhakî, s. 651-652.

¹⁵⁹ Hârizmşâh Hârûn meselesi için ayrıca bkz. Barthold, *Türkistan*, s. 312-318; Fürûzânî, *Gaznevîyân*, s. 219; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 60-61; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 37; a. mlf., “Abdüssamed”, s. 10-14; Maksûdî-Âzâde, “Ahmed Abdüssamed”, s. 41; Erdoğan, “Altuntaşlar Dönemi”, s. 173-175; Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 115; a. mlf., “The Ghaznavids”, s. 100; a. mlf., “Mes'ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *DİA*, s. 346-47; Sevil Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri (Tarih-i Beyhakî'ye Göre)*, Selçuk

---

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018, s. 55.

¹⁶⁰ Emîr'in Taberistân seferi hakkında ayrıca bkz. Gerdîzî, s. 105; Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 190; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 62; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 116.

1. 5. Âmul Seferi ve Ahmed b. Abdüssamed'in Tutumu

Sultan Mes'ûd, Âmul'un zenginliklerine sahip olmayı meclisinde bulunan devlet adamları ile paylaşarak onların mesele hakkında ne düşündüklerini sormuştu. Ordunun ileri gelenleri bu seferi onaylamış olsalar da icra/karar makamının vezirde olması sebebiyle Ahmed b. Abdüssamed'in de fikrini belirtmesini istemişlerdi. Bu hususta Ahmed b. Abdüssamed, Karahanlı Ali Tegin'in ölüm haberinin yayıldığını ve Selçukoğullarının, Ali Tegin'in oğulları ile anlaşamadıkları için o bölgede yaşayamayacaklarını, hatta artık Hârizm'e de dönemeyeceklerini bu sebeple yönlerini Horasan'a çevireceklerini bildirmişti. Bu bağlamda Gazneli topraklarının tehdit altında olduğunu, Mes'ûd'un Merv'e gitmesinin daha doğru olacağını söylemişti. Ancak Mes'ûd bu görüşe katılmayarak Dihistân/Taberistân seferine karar kılmıştı. Zira Mes'ûd'a göre, Merv'de çok büyük bir ordu vardı ve bu sebeple Selçuklular Horasan'a gelmeye cesaret edemeyeceklerdi.

Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân her ne kadar bu seferi doğru bulmasalar da Mes'ûd'un kararını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ancak hususi görüşmelerinde Abdüssamed, Mişkân'a Sultan ile aralarında aracı olmasını isteyerek yazmış olduğu mektubu Mes'ûd'a iletmesini söylemişti. Mişkân bunu kabul etmiş fakat Mes'ûd üzerinde bir etkisinin olmayacağını da belirtmiştir. Bunun üzerine ileri görüşlü ve idarecilik yaptığı topraklar ile idare ettiği halkları çok iyi tanıyan Vezir Ahmed b. Abdüssamed de: *"Ben üzerime düşen vazifeyi yapayım. Bu sefer gerçekleşirse sultanın pişman olması kesindir. Öyle Emîr bana bu seferin uygun olmadığını söyleyecek kimse yok muydu? demesin. Sen benim şâhidim ol, bu mektup onun hoşuna gitmeyecek ama ben nasihat etmekten kendimi alamam."* diyerek fikrini beyan etmiştir¹⁶¹.

Sultan mektubu okuduktan sonra Dîvân-ı Risâlet Başkanı Mişkân'a fikrini sormuş ve o da bu seferin yapılmamasını ifade etmişti. Ancak Sultan Mes'ûd, Abdüssamed'in korkularının yersiz olduğunu, belirttiği sebeplerin önemli olmadığını söylemiş çünkü Mes'ûd'a göre Horasan ve geçitlerinde yeterince asker vardır. Ayrıca Türkmenler de Gazneli askerleri tarafından Balhan dağlarına kadar sürülmüşlerdi.

---

¹⁶¹ Beyhakî, s. 414; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 12-13.

Bu sebepler neticesinde Mes'ûd sefer hazırlıklarını tamamlayarak Gurgân'a gitmek üzere yola çıkmıştı (12 Rebiyülevvel 426/26 Ocak 1035)¹⁶². Sultan, Âmul'e vardığında derhal fetihnameler hazırlatmış ve ülkenin dört bir yanına gönderilmesini emretmişti (12 Cemâzîyelevvel 426/25 Mart 1035)¹⁶³. Ayrıca Sultan, veziri Abdüssamed'e Âmul halkından tahsil edilmesi gereken para ve malın yazılı olduğu bir mektup göndermişti. Bu mektuba göre Âmul halkının bin kere bin (1 milyon) dinar, Rum esvapları ve diğer cins bin kat esvap, bin tane mahfûri¹⁶⁴ ve halı, 5 bin adet sırmalı elbise vermesi istenmişti. Mektubu okuyan vezir bu istekler karşısında gülerek *“Eğer bu yöreyi yıksalar yaksalar üç bin dirhem çıkaramazlar, ancak kötü şöhret kazanılır. Al sana büyük cürüm! Bütün Horasan'ı alt üst etseler, bu altın ve kumaş bulunmaz.”* yanıtını vermiştir¹⁶⁵. Âmul ileri gelenleri de bu para ve kumaşı karşılamayacaklarını bildirmiş, ancak yine de bu listeyi tüm ahaliye bildirmek için izin istemişler, bunu haber alan Mes'ûd o gün için onlara izin vermişti. Veziri ile baş başa kaldığı bir sırada Mes'ûd, vezirine istenen bu malın tahsili için ne yapmak gerekir diye sorduğunda veziri cevaben malın çok olduğunu ve Âmul ileri gelenlerinin çok rahat cevap verdiğini bildirmişti. Bunun üzerine vezir eğer kendi rızaları ile bu malı karşılamazlarsa zorla alınmasını emretmişti.

Şehrin yağmalanması için görevlendirilen Ebû Sehl-i İsmail, şehirde bir dîvân kurarak şehirden kaçmaya çalışan ileri gelenleri yakalamaya başlamıştı. Daha sonra şehri ateşe vererek yakmışlardır. Şehir öyle bir hale geldi ki taş taş üstünde kalmamıştı. Dört günün sonunda şehri bu hale getiren askerlerin eline yüz altmış bin dinar geçmişti. Hatta iki misli de heder olmuştu¹⁶⁶. Bu olaylardan sonra Sultan, Gurgân'a gelmiş, orada ordugahını kurdurmuştu (8 Recep 426/19 Mayıs 1035).

Daha sonra Sultan Mes'ûd, Âmul'de yapılanın çok yanlış olduğunu söylemiş bu işin sebebi olarak da Debir Irakî'yi göstermişti. Irakî, Mes'ûd'u sözleriyle etkilemiş, onun bu işleri yapmasına sebep olmuştu. Hatta öyle ki bu seferin neticesi sadece kötü

---

¹⁶² Beyhakî, s. 415.

¹⁶³ Beyhakî, s. 426; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 13.

¹⁶⁴ Yün ve pamuktan dokunmuş yer yaygısı, bkz. Beyhakî, s. 427.

¹⁶⁵ Beyhakî, s. 427.

¹⁶⁶ Beyhakî, s. 428.

şöhretle kalmamış, aynı zamanda Selçukoğullarının Horasan’a meyletmiş olmaları Gazneliler’in bölgeyi kaybetme ihtimallerini arttırmıştı¹⁶⁷.

1. 5. 1. Hârizmşâh Hârûn’un Öldürülmesi

Hârizm bölgesinde de şiddetli mukavemet devam etmekteydi. Öyle ki Hârûn kendisi için hazırlanmış tertibattan habersiz mutlak sonuna doğru ilerlemekteydi. Harûn, ordugâhının kurulacağı yere doğru giderken yolda Sehlî’nin kendi yanlarına çektiği köleleri saldırarak onu yaralamışlardı. Harûn’un yaralanma haberini alan Şükr-i Hâdim, derhal Hârûn’un yanına gelmişti. Şükr-i Hâdim’in yanına gelmesinden üç gün sonra da Hârûn vefat etmişti (3 Recep 426/14 Mayıs 1035)¹⁶⁸.

Onun vefatından sonra Şükr-i Hâdim, Altuntaş’ın diğer oğlu İsmail (Hândân) ve Hârûn’un köleleri ile Hârizm’e doğru yola çıkmıştı. Bu sırada saklı bulunduğu yerden çıkan Abdülcebbâr, Hârizm tahtına oturmak için harekete geçmişti, Sehlî ise onu tahta çıkmamak konusunda uyarmış fakat Abdülcebbâr onu dinlememiş, bu durum onun sonunu hazırlamıştı. Nihayetinde Abdülcebbâr, karışmış haldeki şehirde Şükr-i Hâdim tarafından etrafı sarılarak öldürülmüştü. Abdülcebbâr’ın öldürülmesinden hemen sonra Hârûn’un oğlu İsmail Gaznelilere rağmen bağımsızlığını ilan ederek yeni Hârizmşâh olmuştu (Recep 426/Mayıs 1035)¹⁶⁹.

Aynı zamanda Abdülcebbâr’ın öldürüldüğü haberi Mes’ûd ve Abdüssamed’e bildirilmişti. Oğlunun ölüm haberinin ardından taziye evinde kabul eden Abdüssamed, Mes’ûd’dan gelen taziye mesajına hürmetlerini sunarak sadece oğlu değil kullarının ve onların oğulları için en hayırlısının hükümdarlarının hizmetinde can vermek olduğunu ifade etmişti¹⁷⁰. Bunun üzerine Sultan vezirine nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sormuş, Abdüssamed de Sultan Mes’ûd’a hitaben: “*Emîr Mahmud zamanından kalmış diğer mukaddemlere, Altuntaş’ın askerlerinin haberi olmadan bir elçi ile Emîr tarafından tevki edilmiş mektuplar göndermeli. Bunlar, mümkün olursa bu çocuğa (İsmail) nasihat etsinler, ben de Ebû Sa’îd-i Sehlî ve Ebu’l-Kasım-i İskâfî’ye ne*

¹⁶⁷ Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 14.

¹⁶⁸ Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 115; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 37.

¹⁶⁹ Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48.

¹⁷⁰ Beyhakî, s. 654; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 15-16.

*yapılabilir diye yazar, sorarım*¹⁷¹.” demişti. Mes‘ûd bu durumu hoşgörü ile karşılamış ve bu mevzu için bir elçi belirleyerek yazılan mektupları göndermişti. Elçi geri geldiğinde durumun sanıldığı gibi olmadığı ve devlet işlerini İsmail’in değil Şükr-i Hâdim tarafından yürütüldüğünü görmüşlerdi. Hatta gelen mektuplardan birinde bu memleketin artık kılıcsız düzelmeyeceğini çünkü Hârûn’un her şeyi mahvettiği ifade edilmişti¹⁷².

---

¹⁷¹ Beyhakî, s. 654.

¹⁷² Beyhakî, s. 654.

2. BÖLÜM

GAZNELİ SELÇUKLU MÜNASEBETLERİ VE AHMED B. ABDÜSSAMED'İN ROLÜ

2. Sultan Mes'ûd ile Ahmed b. Abdüssamed'in Aralarının Bozulması

Sultan Mes'ûd, veziri Abdüssamed ve diğer devlet büyükleri Hârizm meselesi ile uğraşırken Hârûn'un ölümünden sonra Hârizm'de kalamayacaklarını anlayan Selçukoğulları Horasan'a doğru yola çıkarak Gazneliler için tehlike oluşturmaya başlamışlardı. Bu sebeple Gazneli Devleti'nin ileri gelenleri bir süre için Hârizm topraklarından el çekmişti. Ayrıca bu süreçte Mes'ûd'un veziri ile de arası bozulmaya başlamıştı. Çünkü Mes'ûd'un yanında bulunan bazı devlet adamları onu etkilemiş, Hârûn'un başlatmış olduğu isyanda vezirin oğlu Abdülcebbâr'ı suçlamıştı¹⁷³. Hârûn zamanında kendilerine yurt verilen Selçukoğulları, Hârûn'un ölümünden sonra Hârizm bölgesinde kalamadıkları için Horasan'a doğru ilerlemişlerdi. Gönderdikleri haberlerde çöl kenarındaki Nesâ ve Ferâve'nin kendilerine yurt olarak verilmesini istemişlerdi¹⁷⁴. Sultan, bu ilerleyişin Abdüssamed sebebiyle olduğuna inandırılmıştı¹⁷⁵.

Mes'ûd, Nesâ'ya, Selçuklular üzerine bir ordu göndermeye karar vermiş ve akabinde devletin ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda vezirinin söylemiş olduğu her lafa ters cevaplar vererek tavrını belli etmişti, bu durum vezir Abdüssamed'i ziyadesiyle üzdüğünden ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân'a:

“Başıma geleni görüyor musun? Allah Allah! Abdulcebbâr gibi bir oğlum, taallukatından birçok kimselerle beraber öldürüldü. Bunların hepsi Hârizm uğrunda gittiler. Bununla beraber Emîr, benim Hârizm meselesinde bigünah olduğumdan hâlâ şüphe ediyor.

...

Hususiyle bu Türkmenler meselesi hakkında beni suçlu tutması tuhaftır. Her şeyden sarfı nazar, ben bu adamlara karşı niçin meyil göstereyim; bunda ne gibi bir sebep tasavvur olunabilir? Eğer bunlar büyürlerse, bu kadar zaman benim elimi ve önümdeki zemini

¹⁷³ Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 16.

¹⁷⁴ Beyhakî, s. 437; Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 189-190; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48.

¹⁷⁵ Beyhakî, s. 443.

öptükten sonra bana vezâret mi verecekler? Ben bugün Mahmûd'un oğlu Mes'ûd gibi bir padişâhın veziriyim, herhalde ben, bana hizmet edenlerin olmaktan daha büyüğüm. Eğer Emîr bana böyle suizanda bulunursa artık bende yürek mi kalır? Elim ayağım nasıl hareket eder? Beyan edeceğim rey ve tedbirlerin ne kıymeti olur?"¹⁷⁶ demişti.

Yaşanan gelişmelerden sonra tahammülünün kalmadığını söyleyerek Mes'ûd'un huzuruna çıkan Mişkân, devletin durumunun düzelmesi için zevkten el çekmesini, vezir ile istişare etmesinin gerekliliğinden bahsetmişti. Bunun üzerine Mes'ûd, vezirinin sadık olmadığını, bütün bu işlerde onun parmağı olduğunu iddia etmiş, Mişkân ise durumu düzeltmek için vezir ile yaptığı konuşmanın tamamını Mes'ûd'a anlatarak Vezir Abdüssamed'in arkasında durmuştu. Bunun üzerine bir süre düşünen Sultan, Mişkân'a:

"Evet, Hâce hakikaten doğru söylüyor, onun bütün canı ve malı, oğlu ve adamları Hârizm uğrunda mahvoldular. Hâce doğru tedbirler kullandı; onun sayesinde mağrur habîs herîfin vücudu ortadan kalktı." demiş, bunun üzerine Mişkân, Abdüssamed'in kendisine verilen işleri canla başla yapıp başardığını, ancak töhmet altında nasıl bu devlete fayda sağlayacağını sormuştu. Sultan Mes'ûd ise kendisi ile ilgili bir gerçeği de ortaya çıkarırcasına onun asla ihanet etmediğini ancak kendisini daima onun aleyhinde doldurduklarını söylemişti. Akabinde de Mişkân vasıtası ile Mes'ûd ve Abdüssamed'in arası düzelmiştir¹⁷⁷.

Bununla birlikte Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî'de Sultan Mes'ûd'un veziri Abdüssamed'i Selçuklulara taraftar olmakla suçlayarak hapsedtiğine dair bilgi bulunmaktadır¹⁷⁸. XVI. yüzyılda kaleme alınan Ahmed b. Mahmûd da Mes'ûd'un veziri Abdüssamed'i hapse attırdığını nakletmektedir¹⁷⁹. Bu konu hakkında dönemin kaynağı olan *Tarih-i Beyhakî*'nin günümüze ulaşmış kısımlarında mesele ile alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak günümüze ulaşmamış diğer ciltlerinde özellikle Abdüssamed'in ölümü ile alakalı kısımda ondan tafsilatlı bahsettiğini düşünecek olursak Abdüssamed'in hapse atılması ile ilgili bilgi bulunması olasılık dahilindedir. Nitekim sonraki dönem kaynaklarında bu konu hakkında bilgi olması Beyhakî'den nakil yaptıkları şeklinde algılanabilir. Aslına

¹⁷⁶ Beyhakî, s. 443-444.

¹⁷⁷ Beyhakî, s. 444-445.

¹⁷⁸ Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali el-Hüseynî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTKY, Ankara 1999, s. 3

¹⁷⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 27-28.

bakıldığında özellikle ilerleyen süreçte Abdüssamed'in Mes'ûd'a karşı temkinli olmasını bu mesele ile ilişkilendirmek mümkündür. Nihayetinde vezirin yeniden gözden düşüp aynı şeyleri yaşaması onun idarecilik vasfına vurulacak bir darbedir.

2. 1. Gazneli-Selçuklu Mücadelesinde Ahmed b. Abdüssamed'in Rolü

Vezir Ahmed b. Abdüssamed ile aralarının düzelmesinden sonra Mes'ûd, Nesâ'ya Selçukluların üzerine göndereceği ordu hakkında görüşmeler yapmak üzere meclisi toplamıştı. Bu mecliste veziri Abdüssamed, Dîvân-ı Ârız başkanı Ebû Sehl Zûzenî, Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân, Hâcib Begtoğdı, Hâcib Ebû Nadr ve Sübaşî yer almıştı. Mes'ûd burada devlet adamlarına hitaben Selçukluların Nesâ ve Bâverd'de şimdilik sessiz bir şekilde oturduklarını, halkın malına dokunmadıklarını ve Gaznelilerden korktuklarını söylemiştir. Buna rağmen Mes'ûd, on bin Türk süvarisinin (Selçuklular) devletin sınırları içerisinde yaşamasından memnun olmadığını dile getirerek ne yapılması gerektiğini meclistekilere sormuştur.

Bunun üzerine Abdüssamed dönemin tâbî¹⁸⁰-metbû¹⁸¹ şartları ve düşman birliklerine yönelik uygulanan muameleyi göz önüne alarak: *“Ya bu adamlardan (Selçukoğulları) Horasan'ı boşaltıp onları suyun öte tarafına atmalı yahut bunlar takım takım gelip emir ve itaat altına girmeli. Buna bir garanti olmak üzere kendi kumandanlarını bir rehin olarak dergâha (Gazneli Meclisine) göndermeli.”* şeklindeki öneriyi dile getirmiştir¹⁸². Mecliste bulunan Hâcib Begtoğdı ise düşmanın asla dost olmayacağını onlara daima kılıç ile karşılık verilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁸³. Nihayetinde tüm ileri gelenler Hâcib Begtoğdı ile fikir birliği etmiş ve tecrübeli bir komutanın Nesâ'ya gönderilmesine karar verilmişti. Hâcib Begtoğdı ve Kethüdâ Hüseyin Ali-yi Mikail'in komutasındaki ordunun 15 bin süvari, 2 bin saray kölesinden oluşturulmasına karar verilmişti¹⁸⁴. Ancak Abdüssamed ordunun Selçuklular'ın üzerine gönderilmesini doğru bulmamış ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân'a bu hususta:

¹⁸⁰ İtaat ve boyun eğen, bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 291.

¹⁸¹ Kendisine tabii olunan, bkz. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 982.

¹⁸² Beyhakî, s. 447, ayrıca bkz. Yusuf Ziya Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Malatya 2019, s. 90.

¹⁸³ Beyhakî, s. 447.

¹⁸⁴ Beyhakî, s. 447.

“Ben bu ordunun gitmesini hiç istemiyorum, fakat başka bir manaya hamledeceklerinden korktuğumdan söylemeye cesaret edemiyorum.

Yıldızların vaziyeti bu sefer için münasip değildir¹⁸⁵. Ne olursa olsun ben bunun fenalığını anlatacağım, eğer kabul edilmezse de boynumdan günahı atmış olurum.” demişti¹⁸⁶.

Mes‘ûd, vezirinin tüm nasihat ve uyarılarına rağmen orduyu Nesâ‘ya büyük bir ihtişamla göndermişti (9 Şabân 426/19 Haziran 1035). Gelen ilk haberler Gazneliler’in lehineydi (21 Şabân 426/1 Temmuz 1035). Nitekim Selçuklu kuvvetleri öncü birlikleri ile karşılaştıkları ilk anda bozguna uğratılmıştı. Ancak ilerleyen zamanlarda gelen haberler bunun tam aksine yönündeydi. Buradan hareketle Abdüssamed’in haklı olduğu, ancak bu haklılığın Gazneliler’e herhangi bir fayda sağlamadığı anlaşılmış oldu. Nitekim Mes‘ûd’un Selçuklular hakkında aldığı kararlar aleyhte sonuç vermeye devam edecekti¹⁸⁷.

İlk gelen haberlerden sonra Gazneli ordusunun büyük bir yenilgiye uğratıldığı, birçok ganimetin Selçukluların eline geçtiği bildirilmişti¹⁸⁸. Yenilgi haberi ilk olarak Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân’a ulaşmıştı. O hemen Mes‘ûd’un huzuruna çıkmak istediye de kendisine hükümdarın seher vakti uyuduğu, öğlene kadar da kalkmayacağı bilgisi verildi. Bunun üzerine Vezir Abdüssamed’e hemen bir yazı yazıp durumu izah etmiş, akabinde Abdüssamed ve diğer devlet adamları dergâha gelerek Sultanı durumdan haberdar etmişlerdi. Mes‘ûd ise cevap olarak şimdilik hepsinin geri dönmelerini yeni haberler geldikten sonra meclisi toplayacağını bildirmişti¹⁸⁹. Aynı gün öğlen vakti gelen iki süvari durumu izah ederek, savaş nizamının bozulduğunu ve bu durumu fırsata çeviren Selçuklular’ın savaşı çok az bir mühimmatla kazandıklarını söylemişti. Gazneliler ise sayıca üstün olmalarına rağmen başlarında bulunan Sâlâr Begtoğdı’yı dinlememeleri,

---

¹⁸⁵Bu konu ile alakalı *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*’nin Curfâdekânî çevirisindeki Abdüssamed’den bahsettiği kısımda edebi bir dille Abdüssamed’in yıldız ve gezegen ilmine olan yatkınlığından bahsedilmektedir. Ayrıca Beyhakî’de Abdüssamed’in yıldız ilmine olan alakası için: “*Hâce, yıldızlar ilmini iyi bilirdi.*” demiştir, bkz. *Tercüme-yi Tarih- i Yemînî*, s. 273; Beyhakî, s. 448.

¹⁸⁶ Beyhakî, s. 448.

¹⁸⁷ Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 17.

¹⁸⁸ Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48; Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, s. 90.

¹⁸⁹ Beyhakî, s. 449-450.

başlarına buyruk hareket etmeleri ve diğer tecrübesiz genç komutanların yanlış yönlendirmeleri yüzünden savaşı kaybetmişlerdi¹⁹⁰.

Bozgun haberi alındıktan sonra toplanan mecliste başta Vezir Abdüssamed olmak üzere devlet adamları Mes'ûd'u teskin edici sözler söyleyerek avutmaya çalışmışlardı¹⁹¹. Abdüssamed, bu ordunun gönderilmemesi taraftarı olmasına rağmen ortamın gergin ve Mes'ûd'un sinirli olmasını hesaba katarak daha ziyade kendini koruma içgüdüsü içerisinde gerçek fikirlerini ifade etmemiş, yalnızca Mes'ûd'u sakinleştirmeye çalışmıştı. Toplanan meclis en sonunda Selçuklulara bir elçi gönderilmesine karar vermişti¹⁹².

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Nesâ'ya gönderilmiş olan Gazneli casusu, Selçuklular'ın da bir elçi gönderme niyetinde olduğunu bildirmişti (Ramazân¹⁹³ 426/Temmuz-Ağustos 1035). Gelen haberlere göre Selçuklular, Gazneli ordusunun kendi tedbirsizliklerinden dolayı mağlup olduğunu buna karşılık büyük bir hükümdar olan Mes'ûd'a itaatsizlik etmek istemediklerini izah etmek istemişlerdi¹⁹⁴. Haber üzerine Abdüssamed, onlar üzerine ordu göndermenin yanlış olduğunu, hatta bu fikrini Ebû Nasr-ı Mişkân'a açtığını söylemiş, ancak Mes'ûd'un sinirli oluşu ve herkesin bir fikir beyan etmesi sebeplerinden dolayı olayın nihayete ermesine kadar geçen sürede sessiz kalmayı tercih ettiğini belirtmişti. Mes'ûd bir kez daha kendi tabiatına yakın adamların sözlerine kulak vermiş, devletin istikbalini gerçek anlamda

---

¹⁹⁰ Beyhakî, s. 450-451.

¹⁹¹ Bu mecliste yalnızca Ebû Nasr-ı Mişkân karşıt görüş bildirerek Mes'ûd'a: “Emîr'in ömrü uzun olsun, biraz zevk ve sefadan el çekmek lâzımdır. Orduyu gözden geçirmeli, Hâce Ârız'ın bir hizmet yapmak maksadıyla maaşlardan kesmesine bir nihayet vermeli, askerin gönlünü almalı, akıllı adamları bir servet gibi elde tutmaya çalışmalıdır. Eğer yiğitler mal ve para ile elde tutulmazsa sonra düşmanın yiğitleri gelir, o saklanan, sarf edilmeyen para ve malı alırlar. Bu yanlış iktisatta her türlü tehlike mevcuttur. Ben biliyorum ki benim bu nasihatlerim Emîr'in hoşuna gitmiyor; hak sözü acıdır, fakat başka çare yok, şefkat ve sadakat sahibi kullar sözlerini söylemekten kendilerini alamazlar.” şeklinde uyarmıştır, bkz. Beyhakî, s. 453.

¹⁹² Nesâ Savaşı için ayrıca bkz. Hasan Pirneya-Abbas İkbâl, *Tarih-i Kâmil İran*, Gülistan-ı Şairan, Tahran 1382, s. 678; Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 194; Muhammed Rıza, *Sâmânîyân ve Gaznevîyân*, İntişarat-ı Kaknûs, Tahran 1387, s. 75; Fîrûzânî, *Gaznevîyân*, s. 229; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 63; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 48-54; a. mlf., *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 38; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 68-69; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 59-61.

¹⁹³ 1 Ramazan 426, 10 Temmuz 1035 tarihine denk gelmektedir.

¹⁹⁴ Beyhakî, s. 454-455.

gözeten veziri Abdüssamed'i görmezden gelmişti. Bir devlet adamı olarak Abdüssamed, Sultan karşısında ne kadar aciz kaldığını ifade etmiş ve tecrübesiz devlet adamlarının yalnızca kendi menfaatleri için Sultanı yanlış yönlendirerek onun yanlış kararlar aldığını belirtmişti.

Bu sırada Selçuklulardan Abdüssamed'e yeni bir mektup gelmişti. Mektupta Abdüssamed'e Gazneli ordusunun kendilerine saldırdığı, hatta evlerinin içine kadar girdiği, bu sebeple onlar da kendilerini müdafaa ettikleri bildiriliyordu. Vezirden Gazneliler ile aralarında arabulucu olmasını ve durumu düzeltmesini istemişler, ayrıca özür dilemişlerdi¹⁹⁵.

Mektubu okuyan Abdüssamed toplanan mecliste Mes'ûd'a meseleyi izah etmiş, ancak Mes'ûd, Selçukoğullarının samimiyetine tam anlamıyla inanmadığı için onlara Kadı Sînî'yi göndermeye karar vermişti¹⁹⁶. Alınan kararın ardından Sultan ile baş başa kalan Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı Mişkân, Mes'ûd'u Selçukoğulları ile sulh yapmaya ikna etmişlerdi. Kadı Sînî ve Buhârâlî âlim de Selçukoğulları ile görüşmek üzere Nîşâbûr'dan yola çıkmışlardı (Ramazân 426/Temmuz 1035)¹⁹⁷.

Bir süre sonra Kadı Sînî, beraberindeki âlim ve yanlarında Selçukoğullarının üç elçisi ile Vezir Abdüssamed'in huzuruna çıkmışlardı (19 Şevvâl 426/27 Ağustos 1035). Görüşmeler sonucunda iki taraf anlaşmaya varmış ve şu kararlar alınmıştı: Dihistân Davud'a (Çağrı), Nesâ Muhammed'e (Tuğrul) ve Ferâve Yabgu'ya (Musa) bırakılacak¹⁹⁸; Çağrı, Tuğrul ve Musa'ya dihkân¹⁹⁹ unvanı verilecek, bu kişilere hil'at, her birine çift sorguçlu külâh, livâ (sancak), dikilmiş esvap, at, Türk tarzı kemer ve kesilmemiş türlü kumaşlar gönderilecek, ayrıca savaş sırasında Selçuklular

---

¹⁹⁵ Mektup için bkz. Beyhakî, s. 455.

¹⁹⁶ Kaynak çevirisinde isim yanlış telaffuz edildiği için kaynağın aslı esas alınmıştır, Kadı Sînî için bkz. Beyhakî, nşr. 464/trc. s. 456.

¹⁹⁷ Beyhakî, s. 457.

¹⁹⁸ *Tarih-i Beyhakî*, nşr. 463; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 61; Söylemez, "Gazneliler Döneminde Herât", s. 91.

¹⁹⁹ Sâsânîler'le Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabir, bkz. Faruk Sümer, "Dihkân", *DİA*, IX, 289-290.

tarafından ele geçirilmiş olan bir filin de kendilerine geri iadesini istemişlerdi²⁰⁰. Daha sonra Kadı Sînî ve beraberinde gelmiş olan elçiler alınan kararlar ve hediyeler ile Nîşâbûr'dan yola çıkmışlardı (22 Şevvâl 426/29 Ağustos 1035)²⁰¹.

Kısa bir süre sonra Mes'ûd'un makamına geri dönen Kadı Sînî, Selçukoğulları ile ilgili olarak onlara güvenilmemesi gerektiği, kendilerine gönderilen hil'atlara kıymet vermeyip hor gördüklerini söylemişti. Bu sırada Mes'ûd ise bazı meselelerden dolayı Nîşâbûr'dan Herât yolu ile Belh²⁰² tarafına gitmeye karar vermişti²⁰³. Kadı Sînî Mes'ûd'un Herât²⁰⁴ tarafına gitmesinin doğru olmadığını, bölgenin korunması gerektiğini bildirmişti. Ancak Abdüssamed: “*Sen mümkün olmayan bir şeyi nasıl söylüyorsun. Yarın yola çıkmak kararlaştırılmıştır. Fakat bu hakikati Emîr'e söylemek lazımdır. Mutlaka gitmek zaruri ise hiç olmazsa orduyu hazırlayıp burada bırakmalı*” şeklinde cevap vererek meselenin bir devletin geleceğini nasıl etkileyeceğini anlamış, mevcut konumu korumaya yönelik adım atmaya çalışmıştır²⁰⁵.

Ayrıca Abdüssamed, Mes'ûd'un kararları karşısında hem emre itaatsizlik etmekten kaçınmış hem de konumuza örnek teşkil edebilecek, İmâm Gazzâlî'nin dediği gibi *Hükümdarın hoşnutluğunu gözetmiştir*²⁰⁶. Dahası, durumun ehemmiyetinin farkında bir devlet adamı olarak yapılması lazım geleni yapma yoluna gitmiştir. Ancak sonrasından anladığımız kadarıyla Mes'ûd, Selçukoğullarını muhalif olarak görmemiş, olası bir sorun karşısında Nîşâbûr'da hâciplerinden birini ve onun süvarilerini buna ek olarak bin kadar süvariye ve Sâhib-i Dîvân Başkanı Suri'yi²⁰⁷ orada bırakmış, ayrıca Serahs'ta bulunan askerin yetişip yardım edebileceğini eklemişti. Sultan Mes'ûd, Nîşâbûr'daki meseleleri hallettiğini umarak

²⁰⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 47; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 41; a. mlf., *Çağrı Bey*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 50.

²⁰¹ Beyhakî, s. 457.

²⁰² Afganistan'ın kuzeyinde bir şehir ve eyalet olan Belh, Amûderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur, bkz. Tahsin Yazıcı, “Belh”, *DİA*, V, 410-411.

²⁰³ Beyhakî, s. 458; Hüseyinî, s. 4; İbnü'l-Esîr, IX, 361-370; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 48-49; Zahîrûddîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018, s. 19; Ahmed b. Mahmud, s. 31.

²⁰⁴ Afganistan'ın batısında tarihî bir şehir, bkz. Recep Uslu, “Herât”, *DİA*, XVII, 215-218.

²⁰⁵ Beyhakî, s. 458.

²⁰⁶ İmâm Gazzâlî, s. 123.

²⁰⁷ Horasan Sâhib Dîvânı Ebu'l-Fazl-ı Sûrî, bkz. Beyhakî, s. 380-381.

Belh'e gitmek üzere yola çıkmış (22 Zilkade 426/28 Eylül 1035) ve Muharrem ayının başlarında (Kasım 1035) Belh'e varmıştır²⁰⁸.

Ayrıca Nîşâbûr'da iken gelen bir başka mektuba göre, Ali Teginoğulları, Nesâ bozgununu haber alınca Çağâniyân ve Tirmîz üzerine gitmişler, fakat Çağâniyân valisinin onların üzerine geldiğini haber alınca bölgeye gitmekten vazgeçmişlerdir²⁰⁹. Bu olanlar üzerine Mes'ûd, Belh'te olduğu sırada elçilerini Ali Teginoğullarına göndermişti. İki taraf arasındaki anlaşmanın bozulmuş olmasından dolayı Abdüssamed araya girerek: “*Emîrinizi nasıl bıraktınız?*” diye sormuş elçiler ise bu soru karşısında cevapsız kalmışlardı. Aralarında bulunan elçilerden biri özür dilemeye geldiklerini açık etmişti. Hatta kendi emirlerinin henüz genç olduğunu, bazı devlet adamlarının Mes'ûd aleyhinde çalıştığını, bu sebeple sefere çıkıldığını izah etmişti. Bunun üzerine Abdüssamed: “*Tanrı yalnız insanların yüreğindeki itikada bakar, zahirdeki işine bakmaz*”²¹⁰ şeklinde cevap vermiş ve elçileri konaklamaları için hazırlanan yere göndermişti. Yerinde cevapları ile birçok siyasetnâmede bahsedilen vezir profiline tam olarak uyum sağlayan Abdüssamed, her ne kadar Sultan Mes'ûd'un kararlarını doğru bulmasa da yine de Mes'ûd'a karşı yapılmış bir yanlışın da karşısında durmayı bilerek sadece Mes'ûd'a karşı sorumlu olduğunu, mutlak gücün Mes'ûd olduğunu herkese kanıtlamıştır.

Bu olayların akabinde Mes'ûd, veziri Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet Başkanı ile yaptıkları toplantıda Ali Teginoğulları Gazneliler için tam anlamıyla düşman değildir, bu sebeple bir anlaşma yapıp aranın düzeltilmesi gerekmektedir²¹¹. Yeteneksiz ve menfaatçi devlet adamlarının etkisi altında kalmadan bu teklifi makul gören Sultan Mes'ûd, derhal elçiler ile görüşülüp anlaşmaya varılmasını emretmişti. Bunun üzerine elçiler ile görüşen Abdüssamed ve Mişkân, sonunda Ali Teginoğullarından da gelen mektupla birlikte Mes'ûd'a durumu izah etmiş ve arada bir anlaşma yapılmasına karar vermişlerdi. Ayrıca Mes'ûd'dan gidecek haberleri Ali Teginoğullarına iletmesi için de bir elçi seçilmişti. Seçilen elçi Mes'adî, Ali Teginoğullarına anlaşma kararını bildirmek için yola çıkmıştı. Bu

---

²⁰⁸ Beyhakî, s. 458-459.

²⁰⁹ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 64; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 117.

²¹⁰ Beyhakî, s. 461.

²¹¹ Beyhakî, s. 461.

meseleyi sükunetle hallettiği için Mes‘ûd, Abdüssamed’e muhteşem bir hil’ât hediye etmiş ve iltifatta bulunmuştu²¹².

Ali Teginoğulları meselesinin üzerinden kısa bir zaman geçmişti ki bu defa da Horasan’dan Selçukluların bölgede huzursuzluk çıkarttıklarına dair haberler gelmeye başlamıştı (25 Rebîulevvel 427/27 Ocak 1036)²¹³. Gelen haberler üzerine Mes‘ûd, veziri ve diğer devlet adamlarının da fikirleri doğrultusunda Sübaşı komutasındaki bir birliği²¹⁴ Horasan’a göndermeye karar vermişti.

Burada vezirin diğer devletler ile aralarındaki bağı korumak ve sağlamlaştırmak için nasıl özveri ile çalıştığını görmekteyiz. Anlaşılacağı gibi Abdüssamed, devlet işlerini, devletin hayrına olacağını düşündüğü işleri ya da kararları şayet Sultan onu desteklediği zaman gerek dışta gerek iç bürokraside yürütebilmekteydi. Aksi durumlarda ise Mes‘ûd onun elini kolunu bağlardı. Bu sebeple vezir Abdüssamed gereken faydayı elinde olmayan sebeplerden dolayı gösterememişti²¹⁵.

Bu sırada, Selçuklular tarafından gönderilen iki elçi Gazneli ordugâhına gelerek Mes‘ûd’un huzuruna çıkmışlardı (19 Muharrem 428/12 Kasım 1036). Daha sonra Vezir Ahmed b. Abdüssamed’in dîvânına çıkan bu elçileri Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebu Nasr-ı Mişkân karşılamıştı. Elçiler Abdüssamed’e hitaben yazılmış mektubu ona sunmuşlardı. Söylediklerine göre herhangi bir taşkınlık yapmamış olmalarına rağmen kendilerine ayrılmış olan toprakların artık dar geldiği bu sebeple Horasan’a daha fazla Türkmen’in geleceğini belirtmişlerdi. Hatta eğer kendilerine

---

²¹² Beyhakî, s. 461-462.

²¹³ Beyhakî, s. 463; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 19.

²¹⁴ 10 bin süvari ve 5 bin piyade ile gönderilmesine karar verilmişti, bkz. Beyhakî, s. 463; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 19.

²¹⁵ Mes‘ûd’a, Belh’ten hareketle Hârizm’den İsmail Hândân’ın kardeşi Hârûn’u öldürenleri yakalayıp öldürdüğü bunun yanında Abdüssamed’in diğer oğlunu ve Abdüssamed’e bağlı kulların da öldürüldüğü yönünde haberler gelmişti (Ramazân 427/Temmuz 1036). Ayrıca hutbeden Mes‘ûd’un ismi zikredilmeksizin sadece halifenin ve İsmail’in ismi okunmuş, bürokratik tüm işler Şükr-i Hâdim’e verilmişti. Bu olaylar sırasında Türkmenlerin Hârizm’e, İsmail’in de onlara elçi gönderdiğinden bahsedilmekteydi. Bu haberler karşısında Mes‘ûd, İsmail’in kardeşi olan Reşid’in tutuklanmasını emretmişti. Hârizm meselesi bir zaman daha Gazneliler için sorun olmaya devam etmiştir, bkz. Beyhakî, s. 464-465-466.

hücumda bulunulursa buna karşı koyacaklarını ifade ederek açıkça göz dağı vermişlerdir²¹⁶.

Mektupta yazılanları okuyan Mişkân derhal Mes'ûd'un huzuruna çıkıp yazılanları kendisine aktarmış, bunun üzerine Mes'ûd, elçilerin geri gönderilmesini söylemiş Abdüssamed'in ve Dîvân-ı Risâlet Başkanının yanında kalmasını emretmişti. Selçukluların yaptıkları karşısında oldukça sinirlenen Mes'ûd, artık hadlerini aştıklarını, bu durumu yalnızca kılıcın halledeceğini belirtmiş ve askerini onların üzerine göndermiştir. Bu sırada Mes'ûd da Büst'te kalmayarak Herât'a doğru yola çıkmıştır. Ancak Vezir Abdüssamed, bu duruma daha ılımlı yaklaşarak, Selçukluların onlara karşı kötü bir harekette bulunmadıklarını, kendilerine verilen bölgede huzuru bozmadan yaşadıklarını bu sebeple daha yumuşak bir cevap vermenin daha uygun olacağını söylemişti. Olası bir durumda yine Herât'a gidilmeli gerekirse Hâcib-i Bozorg ve tüm ordu da oraya gelmeli, gidişata göre de savaş ya da barış ile bu iş hallolur şeklinde fikrini beyan etmişti. Mes'ûd bu fikri uygun bularak Selçuklulara boş hayallere kapılmamalarını Abdüssamed'in onların yanına geleceğini söyleyerek elçileri geri göndermiştir²¹⁷.

Abdüssamed'in Selçuklulara yönelik uyguladığı ılımlı politika eğer Sultan Mes'ûd'a rağmen devam ettirilebilmiş olsaydı ilerleyen süreçte karşılıklı büyük bir problem olarak çıkmayabilirdi. Belki de Selçuklular, Gazneli hâkimiyetinde yaşayan tabîilerden olacaktı. Ancak Mes'ûd'un öngörülemez hareketleri sebebiyle Vezir Ahmed b. Abdüssamed ona karşı gelememiş ve bir noktada kendi canını korumayı seçmiştir.

Kısa süre sonra Herât, Bâgdîs ve Garcistan berîd yardımcısından bir pusula gelmişti. Bu pusulada Selçukoğullarından Çağrı Bey 4 bin süvari ile Gazne üzerine yürüdüğü belirtilmişti. Bu haber karşısında Sultan hemen Abdüssamed'in Herât'a gitmesini, kendisinin de Gazne'ye gideceğini bildirmişti²¹⁸. Vezir kendisinden istenileni kabul etmekle birlikte Çağrı'nın Gazne üzerine yürüdüğü haberinin asılsız

---

²¹⁶ Mektup için bkz, Beyhakî, s. 470.

²¹⁷ Beyhakî, s. 471; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 65-66.

²¹⁸ Mes'ûd burada: “*Bu kavimden hiç doğruluk beklememelidir; düşman nasıl dost olabilir?*” demiştir, bkz. Beyhakî, s. 471. Ayrıca bkz. Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 63.

olduğunu söylemişti. Ancak Mes‘ûd buna karşı çıkararak kuvvetli bir düşmanın kar kış dinlemeyeceğini acilen sefere çıkılmasını emretmiş ve kendisinin de Gazne’ye döneceğini buyurmuştur²¹⁹. Huzurundan çıktıktan sonra Abdüssamed, Mişkân aracılığı ile Sultana bir müddet daha burada kalınması gerektiğini eğer bu haber doğruysa mutlaka birinin gelip haber vereceğini iletmişti. Sultan, Mişkân aracılığı ile kendisine bildirilen bu fikri kabul etmiş ve üç gün daha Büst’te kalmaya karar vermiştir²²⁰.

Çağrı’nın Gazne üzerine geleceğini haber veren mektubun gelmesinden birkaç gün sonra yeni bir mektup gelmiş ve bu mektuba göre Gazne üzerine yürüyen birliklerin aslında üç yüz elli Türkmen süvarisi olduğu Abdüssamed’in dediği gibi Çağrı ile bir alakalarının olmadığı ortaya çıkmıştı. Bunu haber alan Sultan Mes‘ûd oldukça rahatlamış ve Gazne’ye gitmekten vazgeçmiştir²²¹.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da Abdüssamed’in Mişkân vasıtası ile Mes‘ûd’a fikirlerini kabul ettirmeye çalışmasıdır. Kaynakta bu hususta herhangi bir bilgi olmamakla birlikte anladığımız kadarıyla Abdüssamed, kendisinden tecrübe olarak daha bilgin ve yaşça da büyük olan Ebû Nasr-ı Mişkân’ı devreye sokarak Mes‘ûd’un kendisi ile arasının bozulmasını önlemiştir. Zira daha önceden Mişkân’ın aralarını düzelttiğini hatırlamış ve Mes‘ûd’un Mişkân karşısında daha ılımlı olacağını düşünerek bu yola başvurmuştur.

Bu arada Gazneli dergahında (sarayında) sıkıntı verici bir hadise gerçekleşmişti. Avlanmak amacıyla, Hîrmend²²² nehrine giden Mes‘ûd, orada bolca avlandıktan sonra nehirde gezintiye çıkmış, kendisi için hazırlanan geminin su alması ve alabora olmasıyla canını zor kurtarmıştı. Hatta o, bu hadise sırasında sağ ayağını yaralamıştı. Yaşananlardan sonra, iyi olduğunu bildiren Mes‘ûd, Abdüssamed ve

---

²¹⁹ Beyhakî, s. 471.

²²⁰ Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 20.

²²¹ Beyhakî, s. 472; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 20.

²²² Afganistan’ın güneyinde şimdiki Hilmend vilayetinde bulunan en uzun nehirdir. Gûzgânân sınırından çıkmaktadır. Kaynağın ifadesi ile *Hîdmend Nehri* olarak adlandırılmaktadır. Gûr civarında Durguş, Til ve Büst’ün ötesine akmaktadır. Daha sonra Sîstân bölgesi çevresinde bir meyil yapar. Suyunun bir kısmı ziraatta kullanılır, bkz. *Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik ile’l-Magrib*, çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 26.

devletin ileri gelenlerine rahat bir nefes aldırmişti. Ancak bu hadiseden üç gün sonra Mes'ûd ateşlenerek nöbet geçirmişti (10 Safer 428/2 Aralık 1036).

Mes'ûd'un hastalanmasının üzerinden altı gün geçmişti ki Ali Tegin'in oğlunun elçisi bir hatip ile onun huzuruna çıktı. Mes'ûd geldiklerini haber aldığı anda hekimi ile Abdüssamed durumunun kötü olmasına rağmen onu kabul etmesi gerektiğini iletmişti. Veziri Abdüssamed de “*Sultan pek doğru düşünüyor; onun sıhhati herkesin gönlünü ilgilendiriyor, kendisinin bu gösterdiği gayretle umum için huzura kabul izni vermesinden çok fayda hasıl olur.*” demiştir. Daha sonra Mes'ûd elçileri huzura kabul ederek onları dinlemişti. Ali Tegin oğlu İlek Han'dan gelen mektuba göre Nesâ bozgunundan sonra Gazneliler üzerine gittikleri için Mes'ûd'dan özür dileyerek ondan üç ihsan talep etmişlerdi. Bunların ilki evlilik yolu ile akrabalık tesis etme, ikincisi bu evlilik sayesinde sadece Gaznelilere tabii olmak ve son olarak Mes'ûd'un izni ve vasıtası ile büyük han olan Arslan Han ile aralarında anlaşmaya varılmasıdır. Ayrıca bu istekler gerçekleştikten sonra kendi ordularının Ceyhun'u geçmesi ve Gazneli ordusu ile birleşerek düşmanlarına karşı birlik olmayı teklif etmişlerdir. Bu mektuptan sonra Mes'ûd, Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet Başkanına bir mektupla “*Nasıl bir cevap verilmeli?*”, “*Nasıl bir yol izlenmelidir?*” diye sormuş, bunun üzerine veziri Abdüssamed ve Mişkân, İlek Han'ın söylediklerinde samimi olduğunu, şayet istenilenler yerine getirilirse kendileri için çok daha faydalı olacağını bildirmişlerdir. Bununla birlikte Mes'ûd da veziri Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet Başkanının fikirlerini doğru bularak, İlek Han'a gönderilmek üzere bir elçi seçmiş onu İlek Han'a göndermiştir.

Alınan kararlara göre İlek Han'ın kız kardeşlerinden birini Sultan Mes'ûd'un oğlu Emîr Said ile diğer taraftan Emîr Nasr-i Sipehsâlâr'ın kızının da İlek Han ile evlenmesine karar verilmişti. Mes'ûd, veziri Abdüssamed'in çabası ile doğru bir karar vererek bir dostluk tesis etmiş bu sayede Ali Tegin oğullarından gelebilecek tehdit ve tehlikelerinde önüne geçmiştir²²³.

---

²²³ Beyhakî, s. 474-475; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 20-21.

2. 2. Ahmed b. Abdüssamed'in Herât'a Gönderilmesi

Mes'ûd'un iyileşmesinden kısa bir süre sonra Selçuklular aleyhinde Horasan'dan türlü mektuplar gelmeye başlamıştı (22 Rebîülevvel 428/13 Ocak 1037). Bu mektuplara göre Selçuklular, Horasan'da sınırlara dağılıyor ve şehirlerde yağma yapıyordu. Ayrıca bölgenin Arap ve Kürt birliklerinin sâlârı Ebu'l-Hasan-ı Irâkî, Herat'ta²²⁴ gününü gün ettikten sonra gulâmlarından birini Kürt ve Araplardan oluşan birlikler ile Selçuklular üzerine göndermiş, ancak bozguna uğramıştı. Bu sırada Irâkî'nin Herât'taki davranışları bölge âmilî Ebû Talha-i Şiblî'yi canından bezdirmişti. Bu tarzda gelen mektupları okuyan Mes'ûd, ordunun başında bir komutan olarak ne kadar mâhir olduğunu bildiği veziri Abdüssamed'i bir ordu ile Herât'a göndermeye ve bölgeyi Türkmen işgalinden kurtarmaya karar vermişti²²⁵. Ayrıca Mes'ûd, vezirinden Kürt ve Arap birliklerinin sâlârı Irâkî'nin kendisine gönderilmesini de emretmiş ve bölgeye ise yeni bir sâlâr tayin etmiştir²²⁶. Şunu da ilave etmek gerekir ki Mes'ûd, vezirini gönderirken ona iltifat etmeyi de ihmal etmeyerek Vezir Ahmed b. Abdüssamed'e:

“Hâce bizim babamızdır, bizim çekmemiz lazım gelen zahmetleri o çekiyor, o üzerine alıyor. Memleketin mühim işlerini tarafımızdan o yapıyor. Çünkü onun emirleri bizim fermanımız gibidir.” diyerek gönlünü hoş etmeye çalışmıştır.

Abdüssamed ise buna mukabil: *“Ben bir kulum, Emîr'in fermanlarına canım feda olsun. Ben bir beşer kuvveti ne kadar yeterse o kadar çalışıyorum. Emîr'in emirlerini yerine getiriyorum.”* diyerek birbirlerine iltifatta bulunmuşlardır²²⁷. Bu konuşmalardan sonra Vezir Abdüssamed beraberinde bin süvari ile Herât'a doğru yola çıkmıştı (6 Rebîülâhîr 428/26 Ocak 1037).

Buradan hareketle Mes'ûd her ne kadar Abdüssamed ile ilgili zaman zaman töhmet altında kalmış olsa da yeri geldiği zaman hakkını teslim etmesini de bilmiştir.

²²⁴ Afganistan'ın batısında bulunan Herîrûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuş olan Herat aynı zamanda eyaletinde adıdır, bkz. Uslu, “Herat”, *DİA*, 215-218.

²²⁵ Rebîülâhîr ayının beşinde (25 Ocak 1037) bir hil'ât, erkek ve dişi fil, mahfe, doğan ve Türk gulâmlar vererek göndermişti, bkz. Beyhakî, s. 483-484; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 21; Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 191-192; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48; Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, s. 93.

²²⁶ Beyhakî, s. 483-484.

²²⁷ Beyhakî, s. 484.

Ancak bu durum vezirin her lafı, hareketi için geçerli değildir. Daha ziyade Mes‘ûd, bizzat ondan yapmasını emrettiği şeyleri yaparken vezirini taltif etmiştir. Ancak Mes‘ûd’a fikir beyan ederken eğer onun hoşuna gitmeyecek laflar ederse o an vezirini aşağılamaktan çekinmemiştir.

Herât’a gittikten sonra yapılması lazım gelen işleri yapan Abdüssamed, burada yaptıklarını bildiren mektuplar kaleme alarak onları Sultan Mes‘ûd’a göndermişti. Bize göre askerî başarısı tartışılmaz biri olan Abdüssamed, mektuplarında: “*Kulunuz işe dört elle sarılmıştır. Tayin edilen valiler geldiler. Vergiler alınıyor. Hâcib-i Bozorg ve ordular Herât’a geldiler... Ordunun işleri tamam olduktan sonra düşmanlara karşı yürüyecekler.*

...

Tanrı’nın lütfuyla bütün emellerimiz hasıl olacak. Bence muvafık görülen şudur: Emîr, Nevruz gelmeden evvel Herât’a gitsin, yazın orada kalsın. Her şey yoluna konulmuş, hayvanların yiyecek meselesi de halledilmiştir. Siz bir şey düşünmeyin. Ben kulunuz Merv’e gidecek, Hâcib-i Bozorg da bir ordu ile düşmanlara karşı yürüyecek. Her cihetten emin olun...” diyerek Mes‘ûd’u davet etmiştir²²⁸.

Ancak Mes‘ûd, Abdüssamed’in Horasan ve Merv’de kendisinin halifesi olduğunu, ayrıca diğer vilayetlerde de yeterli orduların bulunduğunu dolayısıyla kendisinin gelmesine gerek olmadığını belirtmişti²²⁹. Hatta Gazne’ye gitmesinin daha doğru olacağını eklemişti. Zira başkentin korunmasının yalnızca kendisinin orada olması ile mümkün olabileceğini düşünen Mes‘ûd, daimî olarak başkente dönme fikrindeydi²³⁰. Ebû Nasr-ı Mişkân, onun başına buyruk, dik kafalı ve laf dinlemez halinin daha sonra başlarına nasıl iş açacağına işaret etmişti²³¹.

Mes‘ûd, Gazne’ye ulaştıktan sonra Abdüssamed’den bir mektup almıştı (22 Şabân 428/10 Haziran 1037). Mektuba göre ordunun düşman üzerine yürüdüğü bu

²²⁸ Beyhakî, s. 487; Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 192; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48; Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, s. 93.

²²⁹ Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 192; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 48; Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, s. 93.

²³⁰ Beyhakî, s. 487.

²³¹ Beyhakî’ye göre Mişkân ileri görüşlü bir zattı ki bu durum ilerleyen zamanlarda da kendisini belli etmiştir, bkz. Beyhakî, s. 557.

sebeple Türkmenlerin Nesâ ve Ferâve tarafına kaçtıkları bildiriliyordu²³². Vezir Abdüssamed bu noktadan sonra kendisinden neler istendiğini sormuş ve Mes'ûd da cevap olarak Gazne'ye, yanına gelmesini emretmişti²³³.

Gelen emirden sonra Gazne'ye ulaşan Abdüssamed, Mes'ûd ile yalnız kalarak Horasan'da yaşanan her şeyi tafsilatlı bir biçimde anlatmış Mes'ûd da vezirini çokça taltif etmişti (15 Ramazân 428/2 Temmuz 1036). Ancak vezir eğer Mes'ûd Herât'a gelmiş olsaydı tek bir Türkmen'in bile orada tutunamayacağını söylemiş ve akabinde Mes'ûd'un sancağı şayet Horasan'da görünmezse ilerleyen zamanlarda neler olacağını kestiremediğini ifade etmişti. Ancak Mes'ûd, bütün bu sözlere rağmen hiçbir karışıklığın çıkmayacağını zira orada büyük bir ordunun var olduğunu söyleyerek vezirin düşüncelerine katılmadığını açıkça belli etmişti. Vezir ise çaresiz bir şekilde Mes'ûd'un sözlerini kabul etmek zorunda kalmıştı²³⁴. Zaten mevcut durumda elinden de başka bir şey gelemezdi.

2. 3. Hânsî Kalesi'nin Fethi ve Abdüssamed'in Bu Sefere Karşı Tutumu

Devletin batı tarafında Selçuklu tehlikesi devam ederken, Mes'ûd yönünü doğuya çevirmiş ve buna istinaden devletin ileri gelenleri ile yaptığı bir toplantıda hangi tarafa sefer yapmanın doğru olacağını sormuştu (4 Zilhicce 428/18 Eylül 1037)²³⁵. Kulları ona doğrudan cevap vermek yerine onun hangi tarafa gitmek istediğini sorduklarında, Mes'ûd onlara Hirmend nehrine düştükten sonra şayet şifa bulursa Hindistan taraflarına gitmek, daha ziyade Hânsî²³⁶ kalesini fethetme gayesinde olduğunu söylemişti²³⁷. Akabinde dîvânda bulunan ricâle, Hânsî²³⁸ ile

²³² Ayrıca bölgeye yeni şâhneler tayin edilmiş ve vergiler alınmaya başlanmıştı, bkz. Beyhakî, s. 488; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 22.

²³³ Beyhakî, s. 488; Akkuş-Zeki, "Selçuklu-Gazneli İlişkileri", s. 192.

²³⁴ Beyhakî, s. 488-489.

²³⁵ Beyhakî, s. 495-496.

²³⁶ Pencâb bölgesinin Hisar ilçesinde bulunan Hânsî, Hisar ilçesinden 24 km uzaklıktadır. Kuzey Hindistan'ın en eski yerleşimlerindedir. Delhi'nin kuzey batısında yer almaktadır, bkz. Henry Frowde, *Imperial Gazetteer of India*, Clarendon Press, Oxford 1908, XIII, s. 25; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTKY, Ankara 1987, s. 197.

²³⁷ Beyhakî, s. 496. Ayrıca bkz. Gerdîzî, s. 108; Mirhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 136; Bosworth, *The Transation From Ghaznavid*, s. 138; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTKY, Ankara 2019, s. 49; Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 203; Fûrûzânî, *Gaznevîyân*, s. 236; Merçil, *Gazneli Devlet Tarihi*, s. 66; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 59; a. mlf., "Abdüssamed", s. 22; Maksûdî-Âzâde, "Ahmed Abdüssamed", s. 42; Akkuş-Zeki,

alakalı fikirlerini sormuş ve ricâlden bazıları Mes‘ûd’un fermanı ne ise onu yapmaya hazır olduklarını, ancak bu isteğin doğruluğunu Vezir Ahmed b. Abdüssamed’in bileceğini söylemişlerdi. Hatta burada devlet ricâli hüküm verme işinin vezire ait olduğunu söyleyerek tüm mesuliyeti vezire bırakmak gayretinde olmuşlardı²³⁹. Vezir Abdüssamed de bu konuşmaların akabinde Ebû Nasr-ı Mişkân ve Dîvân-ı Ârız’a: “Sipehsâlâr ve hâcipler bu işin mesuliyetini benim boynuma yükleyip kendilerini bu işten uzaklaştırdılar. Siz ne dersiniz?” diyerek soruyu onlara yöneltmişti. Burada Ârız, Mes‘ûd’u haklı bulmuştu. Mişkân ise bu hadisenin vezire yüklenmek istediğini belirtmiş ve akabinde Sultan Mes‘ûd’a kesin bir şey söylemeleri gerektiğini ifade etmişti. Bunun üzerine Vezir Abdüssamed bizzat kendi fikrini aşîkâr ederek:

“Ben Emîr’in Hindistan’a gitmesini doğru bulmam. Hatta Belh’te kalmasını da muvafık görmem. Merv’e gitsin ki bu suretle Horasan ele girsin, Rey ve Cibâl ahvali düzelsin. Yaptığı adağı da yerine getirebilir. Eğer maksat Hânsî kalesini fethetmekse gazilerin sâlârı, Lahor ordusu ve dergâhtan tayin edilecek bir hâcib bunun için kâfidir. Bu suretle hem o maksat hasıl olur hem de Horasan elden çıkmamış olur.

...

Buradan Âmul’e kadar gidip geldiğimiz için bu kadar bela başımıza geldi. Hindistan’a gitmek ise bundan beterini getirecektir. İşte bu kulunuz bildiğini söyledi. Boynundan vebali attı, bununla beraber Emîr’imizin reyi elbette bütün reylerden daha üstündür²⁴⁰.” diyerek Horasan’daki tehlikenin artık önünü almaları gerektiğini yoksa memleketin bir adağa kurban gideceğini alenen belirtmiştir.

Bunun üzerine Ebû Nasr-ı Mişkân da vezir ile aynı fikirde olduğunu, ayrıca Mes‘ûd’un gizlice Horasan, Hârizm, Rey ve Cibâl’in ahvali hakkında malumat toplamasını öğütlemişti. Bundan maksat orada bulunan tebaasının Mes‘ûd’un Hindistan’a gitmesini doğru bulmadığını ona göstermekti. Ancak Mes‘ûd ne Abdüssamed’i ne de Ebû Nasr-ı Mişkân’ı dinlemiş, aklına koyduğunu yapmak hususunda inat ederek Hindistan seferine çıkmıştır (19 Zilhicce 428/3 Ekim 1037)²⁴¹. Bu sefere çıkmadan önce veziri Abdüssamed’i yerine naib olarak Belh’te bırak, ona

---

“Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 193; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 64.

²³⁸ Kale, 1033-1034 yıllarında Mes‘ûd tarafından kuşatılmış, ancak askerler arasında yayılan bulaşıcı hastalık dolayısıyla bu kuşatma kaldırılarak Gazne’ye geri dönülmüştür, bkz. Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 47.

²³⁹ Beyhakî, s. 496.

²⁴⁰ Beyhakî, s. 496-497.

²⁴¹ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67; Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 193.

muhteşem bir hil'ât giydirerek meclisteki herkesi onun emirlerine uyması hususunda tembihlemiştir. Ayrıca Sultan Mes'ûd, oğlu Mevdûd'u ve Sipehsâlâr Ali'yi de Belh'te vezirinin beraberinde bırakmıştır²⁴².

Hânsî için yola çıktıktan bir müddet sonra Horasan ve Rey'den bazı mektuplar gelmeye başlamıştı (1 Muharrem 429/15 Ekim 1037). Selçuklular ile alakalı oldukça önemli olan bu mektuplar, Mes'ûd tarafından hiç umursanmamış, bir süre sonra da gelen mektupların vezire gönderilmesini emretmişti. Kısaca kendisinin bu işlerle ilgilenmeyeceğini belirtmiş ve meseleyi ona havale etmişti. Akabinde Hânsî'ye gelen Sultan Mes'ûd, şiddetli geçen bir savaştan sonra o güne kadar kimse tarafından fethedilememiş Hânsî kalesini fethetmişti (9 Rebûlevvel 429/21 Aralık 1037)²⁴³. Sonra da Gazne'ye geri dönmüştü (Cemâzîyelevvel 429/Nisan 1038)²⁴⁴.

2. 4. Horasan'ın Selçuklular Tarafından Zaptı ve Vezir Abdüssamed'in Gazneli-Selçuklu Münasebetindeki Rolü

Sultan Mes'ûd'un Hindistan'da olduğu zamanlarda Selçuklular Tâlekân ve Fâryâb'ı²⁴⁵ istila etmişlerdi²⁴⁶. Mes'ûd, Selçuklular'ın yaptıklarını duyduktan sonra Abdüssamed'in ve Ebû Nasr-ı Mişkân'ın ikaz etmesini hiçe sayarak çıktığı Hindistan seferinden pişman olmuştu²⁴⁷. Kısa bir zaman sonra Belh'te bulunan oğlu Mevdûd ve Sipehsâlâr Ali, Gazne'ye geri dönmüşlerdi. Vezir Abdüssamed ise, Mes'ûd'un isteği ile Belh'te kalmıştı. Bunun sebebi ise Mes'ûd'a göre orada daha mühim işlerin olmasıydı²⁴⁸.

İlerleyen zamanlarda Horasan'da bulunan Hâcib Sübaş, Türkmenler'in Fâryâb ve Tâlekân'da iki kez habersiz baskın yaparak bu şehirleri yağma etmeleri sebebiyle Türkmenler ile savaşa girmişti. Sübaş komutasında bulunan ordu bozguna uğrayınca Sübaş durumu düzeltmek umuduyla Mes'ûd'a bu mektubu yazmış ve

²⁴² Beyhakî, s. 497-498; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 23.

²⁴³ Bu kaleye *Kalatü'l-azrâ* şimdiye kadar hiç kimse tarafından alınmamış anlamındadır, bkz. Beyhakî, s. 49; Talay, "Gaznelilerin Hindistan Politikası", s. 49.

²⁴⁴ Beyhakî, s. 500; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67.

²⁴⁵ Fars bölgesinde bulunan bir köydür. Kaynakta Feryâb olarak geçmektedir, bkz. İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 249.

²⁴⁶ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 49; Talay, "Gaznelilerin Hindistan Politikası", s. 49.

²⁴⁷ Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 118.

²⁴⁸ Beyhakî, s. 500.

ondan yardım istemişti. Zira yardım olmadan Türkmenler ile büyük bir savaşa girmek olanaksızdı. Bu duydukları üzerine Mes'ûd, Mişkân'a ne yapılması gerekir diye sormuş Mişkân da ona kendisinin bilmediği bir iş (savaş) olduğunu bununla ilgili en doğru cevabı aynı zamanda tecrübeli bir ordu komutanı olan ve o esnada Belh'te bulunan veziri Abdüssamed'in vereceğini söyleyerek bu mektubun ona gönderilmesi gerektiğini eklemiştir. Bu fikri doğru bulan Sultan mektubun derhal Belh'e gönderilmesini emretmiştir.

Mes'ûd ile görüşükten sonra huzurdan çıkan Ebû Nasr-ı Mişkân gayet düşünceli bir şekilde yardımcısı Beyhakî'ye başlarına gelen bu büyük işin çok ince düşünülmüş olduğunu ve memleketin karışmış olduğu halde Mes'ûd'un zevk içerisinde kendi bildiğini okumaya devam ettiğini söylemiştir. Dahası vezirinin de elinden bir şey gelmediğini, çünkü onun da töhmet altında olup korktuğunu dile getirerek durumun vahametini özetlemiştir. Aynı zamanda bu hadisede görüldüğü gibi Vezir Abdüssamed ne kadar kendi fikirlerini sunmuş olsa da korkusundan ve daha önceki hadiselerden dolayı hâlâ töhmet altında olduğu için Mes'ûd'un fermanından dışarı çıkamamıştı²⁴⁹.

Bu sırada Horasan'da işler daha da karışmıştı. Nitekim Horasan ve civarından Selçuklu akınları ile ilgili sürekli mektuplar gelmekteydi. Mektuplara göre Selçuklular Tâlekân ve Fâryâb'a girmiş, yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardı²⁵⁰. O sırada Nîşâbûr'da bulunan Sübaşı, Mes'ûd'un isteği ile Selçuklularla savaşmak için Serahs yakınlardaki Telhâb'a gelmiş, iki ordu burada karşı karşıya gelmiştir. Ağır bir yenilgi alan Sübaşı, göndermiş olduğu mektupta²⁵¹ beraberindeki yirmi gulâmı ile Serahs mevkiinden Herât'a geldiğini ve çok üzgün bir halde olduğunu belirterek nasıl yalnız bırakıldığını ve yaralandıktan sonra kaçmaya mecbur kaldığını izah etmiştir²⁵².

²⁴⁹ Kaynakta vezirin cevabına ilişkin bilgi bulunmamaktadır, bkz. Beyhakî, s. 503-504.

²⁵⁰ Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67.

²⁵¹ Herât nâib-i berîdi Ebu'l-Feth-i Hâtemî tarafından gönderilen posta, bkz. Beyhakî, s. 508.

²⁵² Beyhakî, s. 509; Ahmed b. Mahmud, s. 33; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993, s. 248-253; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 67-68; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 118; Talay, "Gaznelilerin Hindistan Politikası", s. 50; Söylemez, "Gazneliler Döneminde Herât", s. 93-94.

Öğrendikleri karşısında oldukça üzölen Mes'üd, ikinci kez Selçuklular karşısında mağlup olmuştu. Bunun üzerine devlet adamlarını toplayarak durumu müzakere etti. Toplantıda Hâcib Sübaşı'nın Mes'üd'un yanına gelip olayları etraflıca anlatmadan nihai bir karar almanın doğru olmayacağı ve bu hadisenin hemen Abdüssamed'e bildirilerek onun da fikrinin alınması karar verilmişti²⁵³. Mes'üd, bunun için vezirinin fikrinin alınması için ayrıntılı bir mektup yazılmasını emretmişti. Aslında veziri Abdüssamed'in fikirlerini kabul etmeyerek kendi düşüncelerini hayata geçirmiş olan Sultan, bu sayede bir idareci olarak onun da fikirlerine zahirde değeri verdiğini göstermek istemişti.

Nihayet Mes'üd'a Abdüssamed'in mektubu ulaşmıştı. Bu mektupta:

“Emîr'imizin şevket ve saltanatına her ne kadar böyle fena bir nazar değdiyse de bunun telafisi mümkündür. Yalnız bundan sonra hükümet işlerini başka suretle idare etmek lazımdır.” Ayrıca Mişkân'a hitaben yazdığı bir diğeri mektupta Abdüssamed:

“Tanrı'nın kazâ ve kaderi icabı, Emîr'in bir kere Hindistân'a ve bir kere de Taberistân'a gitmesinden bu işler başımıza geldi. Her ne ise geçen geçmiştir, onu telâfi etmek mümkün değildir. Fakat düşmanlar bugün o derecede kuvvet peyda etmişlerdir ki hiçbir sâlâr bunlar ile başa çıkamaz. Bunlar iki muktedir kumandanın komutasında olan bu büyük orduları bozguna uğratmışlar, birçok ganimet almışlar, kuvvetlerini arttırmışlardır. Bu iş, Emîr bizzat hazır olmadan olmaz. Bundan başka Emîr hükümet işlerini başka suretle ele almalı, zevk ve sefadan, eğlenceden el çekmeli, orduyu kendi idare etmeli, kimseye bırakmamalıdır.” demiş hatta üzerine Mes'üd ile istişare ettiğı vakit bu ve benzeri sözleri daha da serbest bir şekilde söyleyeceğini ilave ederek durumun artık çığırından çıktığını ve bir şekilde Sultan Mes'üd'un bu duruma el koyması gerektiğini anlatmaya çalışmıştı²⁵⁴. Nitekim, bir çare bulunmazsa Horasan ellerinden çıkmak üzereydi. Mes'üd, bu görüşleri Mişkân'dan dinledikten sonra Vezir Abdüssamed'in haklı olduğunu ve artık onun nasihatlerini dinleyip ona göre bir yol çizeceğini söylemiştir. Ancak bu durum kısa süreli olacaktır²⁵⁵.

²⁵³ Beyhakî, s. 510; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 24.

²⁵⁴ Beyhakî, s. 512-13.

²⁵⁵ Ayrıca Abdüssamed, Mes'üd'a hitaben yazdığı mektupta Karahanlı (müteveffa) İlek Han'ın oğlu Ebû İshâk-i İbrahim'in kendisine bir mektup yazdığını ve bu mektubu da görmesi için Mes'üd'a yolladığını ilave etmiş, ek olarak bu kişinin düşman oğlu olmasına rağmen Gazneliler'e yakınlık göstermiş olmasından dolayı onu iyi karşılamaları gerektiğini

2. 4. 1. Nîşâbûr'un Selçuklular'ın Eline Geçmesi

İkinci kez zafer kazanmış olan Selçuklular, Sübaşı'nın mağlubiyetinden on iki gün sonra İbrahim Yınal²⁵⁶, Nîşâbûr şehrine gelerek şehrin Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu adına kendisine teslim edilmesini istemişti²⁵⁷. Şehir halkı uzun bir süre bu isteği istişare ettikten sonra Nîşâbûr şehrini İbrahim Yınal'a teslim etmişlerdi. Akabinde İbrahim Yınal, cuma günü hutbeyi Tuğrul Bey adına okutmuştu²⁵⁸. Horasan'ın merkezi konumunda olan Nîşâbûr şehrinin Gazneli topraklarından çıkması Sultan Mes'ûd'u derinden etkilemiştir. Kaynağın ifadesi ile Nîşâbûr'un Selçukluların eline geçmesini haber alan Sultan Mes'ûd her ne kadar belli etmemişse de sarsılmış ve üzüntüsünün sebeplerini izah etmeye çalışmıştır²⁵⁹.

---

söylemiştir. Zira ikinci bir hadise ile uğraşamazlardı. Bunun üzerine Mes'ûd, vezirini haklı bulmuş ve müteveffa İlek Han'ın oğlu Böri Tegin'e bir mektup yazmasını ve yazmış olduğu mektubun kendi eline (Mes'ûd) geçmiş olduğunu, yapmış olduğu tekliflerin hepsini kabul edip, hane kapısının her daim açık olduğunu bildirmiştir. Böri Tegin'den bir elçi talep etmiş ve bu elçi ile lazım gelen emirleri Böri Tegin'e iletmesini emretmiştir, bkz. Beyhakî, s. 512-13.

²⁵⁶ İbrahim Yınal, Tuğrul ve Davud Beyler ile anne bir kardeş; baba tarafından ise amca çocuklarıdır. Mikail b. Selçuk'un ölümünden sonra eşi eski Türk geleneği olan leviratus usulü (yenge ile evlenme) sebebiyle Selçuk Bey'in bir diğer oğlu Yusuf Yınal ile evlendirilmiş bu evlilikten de İbrahim Yınal doğmuştur, ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Hanedanının Bir Önemli Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası*, Aralık 2013, XXIII, sayı 2, 117-143, ayrıca Leviratus için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 220.

²⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-zamân Mimmâ Sebete Bi'n-nakl Evi's-semâ ev-Esbatihü'l-ayân*, çev. Mac Guckin De Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London, s. 227.

²⁵⁸ Beyhakî, s. 516-520. Nîşâbûr'un Gazneli kontrolünden çıkması ile ilgili olarak ayrıca bkz. Hüseyinî, s. 6; İbnü'l-Esîr, IX, 348-349; Ahmed b. Mahmûd, s. 36-37; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçûk*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahreddin Coşguner, Atıf Yayınları, İstanbul 2014, s. 18; Stanley Lane-Poole, *Medieval India Under Mohammedan Rule 712-1764*, Newyork 1903, s. 35; Bosworth, *The Empire in Afghanistan*, s. 252-258; Köymen, *Kuruluş*, s. 260-78; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 30-31; Merçil, *Türk Devleti Gazneliler*, s. 118; Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, s. 215; Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular*, s. 47-51; a. mlf., *Çağrı Bey*, 63-66; a. mlf., *Horasan*, s. 41; a. mlf., "Abdüssamed", s. 24; Akkuş-Zeki, "Selçuklu-Gazneli İlişkileri", s. 194.

²⁵⁹ Beyhakî, s. 520.

2. 5. Sultan Mes'ûd ile Ahmed b. Abdüssamed'in Görüşmesi ve Böri Tegin Hadisesi

Nîşâbûr, Gazneli kontrolünden çıktıktan sonra Vezir Abdüssamed tarafından Mes'ûd'a bir mektup gönderilmişti (8 Zilkade 429/12 Ağustos 1038). Mektupta Belh veya Toharistan'da mı bulunması yoksa Mes'ûd'un yanına mı gelmesi gerektiği sorulmaktaydı. Dahası mektuba göre Abdüssamed'in Belh'teki bazı önemli olayları Mes'ûd'a bizzat anlatması gerekiyordu. Mes'ûd, cevap olarak artık Gazne'den hareket etme vaktinin geldiğini, Mihriğan²⁶⁰ bayramından sonra Velvâliç'te²⁶¹ kendisini beklemesini bildiren bir mektup göndermişti²⁶².

Sultan Mes'ûd ve beraberindekiler, Muharrem ayının ilk günlerinde²⁶³ Velvâliç'e erişmişlerdi. Buraya yerleştikten kısa bir süre sonra Vezir Abdüssamed'den bir mektup geldi. Bu mektupta Abdüssamed, Böri Tegin meselesinden bahsederek şunları yazmıştı: “Böri Tegin, Kumîcîler (Kumîcyan) arasında Pargar'a²⁶⁴ (Perke) gelmek istiyor, kendisinin kuvvetli bir askeri birliği vardır. Bundan başka, ileri gelen adamlarıyla münasebete giriştiği Kumîcî Türklerinden bir kısım da ona katılmıştır. Bunlar hep birden Hulbuk²⁶⁵ üzerine yürümek istiyorlar. Sayılarının üç bin seçme atlı olduğu tahmin ediliyor. Bu ordu burada çok kurnaslıklar yapmışlardır. Böri Tegin bununla her ne kadar Emîr'in yardımına gittiğini söylüyorsa da işin hakikati bu arz ettiğim gibidir²⁶⁶.”

²⁶⁰ İran takviminde yedinci ay olan 23 Eylül-22 Ekim arasını kapsayan Mihr ayının 16-21. Günlerinde akhameniden beri kutlanan bayramdır. “Kesintisiz-sürekli sevgi” manasına gelmektedir, sonbaharın başlangıcını temsil etmektedir, bkz. Cihan Piyadeoğlu, “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’ da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları”, *Turkish Studies*, 2010, 1412-1420.

²⁶¹ Hulm şehrine iki gün uzaklıkta olan Velvâliç şehri Toharistân'ın en büyük şehirlerindendir. Günümüzde bu isimle bir şehir/yerleşme bulunmamaktadır, bkz. İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 385/393; Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 517.

²⁶² Beyhakî, s. 521; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 24.

²⁶³ 1 Muharrem 430, 3 Ekim 1038 tarihine denk gelmektedir.

²⁶⁴ پَرَک şehri kaynak çevirisinde Perke ya da Pargar olarak verilmiş Toharistân sınırları içerisinde olduğu tahmin edilen bir şehirdir, bkz. Beyhakî, nşr. 524/trc. s. 523.

²⁶⁵ Hulbuk (Hulbûk), Huttelân'ın merkezi şehridir, bkz. *Hudûdû'l-Âlem*, s. 76.

²⁶⁶ Beyhakî, s. 523.

Vezirinden aldığı mektuptan sonra ona bir cevap yazılmasını söyleyen Mes‘ûd, Abdüssamed’in Bağlan’a²⁶⁷ gelip oradan Enderâb’daki²⁶⁸ Çevgânî konak yerinde kendisi ile görüşmesini emretmiştir. Bu mektuptan kısa bir süre sonra Sultan Mes‘ûd ve Vezir Abdüssamed, Çevgânî’de görüşmüşlerdir²⁶⁹.

Bu görüşmede Böri Tegin’in yakalanması hususunda Mes‘ûd’un Velvâliç’e gitmesine karar verilmişti. Bu karar süratle uygulandı ve Sultan bu görüşmeden bir gün sonra Velvâliç’e gitmek üzere yola çıktı. Kısa sürede oraya vardıktan sonra Böri Tegin’i bölgeden çıkarmak için oradan Râven’e²⁷⁰ gitmişti. Böri Tegin ise Mes‘ûd’un üzerine yürüyeceğini haber alır almaz yönünü değiştirerek suyun²⁷¹ öteki tarafına geçmiş, ardından bir mektup göndererek Mes‘ûd’un hizmetine gireceğini, olanlardan kendisinin haberinin olmadığını bildirmişti. Abdüssamed bu havadis karşısında Mes‘ûd’a şöyle bir mektup yazmıştır:

“Böri Tegin’e karşı hücumundan vazgeçmek ve Böri Tegin’in elçisi gelinceye kadar Râven’de kalmak muvafıktır; bakalım bir kere elçi gelsin, kendisini dinleyelim, eğer bir anlaşma olursa Böri Tegin’i çağıralım, kendisini taltif edelim, muahede yapalım. Çünkü Böri Tegin mert ve cesur bir adamdır, mükemmel bir fevç ordusu vardır. Biz kendisi ile anlaştıktan sonra bu orduyu kumandanlar ile Türkmenler üzerine göndeririz”²⁷².

Emîr Belh’te otursun, kuvvetini saklasın. Sipehsâlâr, ordusu ile Merv’e gitsin. Hâcib-i Bozorg da büyük bir ordu ile Herât ve Nişâbûr tarafına yürüsün, düşmanları kırsın, düşmanları yok etmek için elinden geldiği kadar çalışsın. Hepsini bozguna uğratsın, öldürsün, esir etsin, bu suretle Ceyhun kıyılarını ele geçirsün. Kulunuz Hârizm’e gideyim o tarafları ele geçireyim. Eğer Altuntaş mensupları Emîr’in Belh’e geldiğini ve benim Hârizm’e gittiğimi işitirlerse Altuntaş’ın oğullarından ayrılırlar, bizim itaatimiz altına girerler. Bu suretle oralar da muhaliflerden temizlenir”²⁷³.

Vezir, yazdığı mektupta içerisinde bulundukları durumdan nasıl kurtulacaklarını tafsilatlı bir biçimde anlatmış, muhaliflerden kurtulurken aynı zamanda yeni dostlar edinme çabası içerisine girmiştir²⁷⁴. Bu da Ahmed b. Abdüssamed’in ne denli geniş görüşe hâkim bir vezir olduğunun göstergesidir.

²⁶⁷ Simincân’ın (Horasan’ın Belh havalisi içerisinde yer almaktadır.) güneydoğusunda, yukarı ve aşağı Bağlan olarak adlandırılan bölge Enderâb yolu boyunca yer almaktadır, bkz. Strange, s. 516.

²⁶⁸ Tohâristân şehirlerindendir, bkz. Hüseyin Salman, “Tohâristân”, *DİA*, XLI, 214-215.

²⁶⁹ Beyhakî, s. 524.

²⁷⁰ Tohâristân şehirlerindendir, bkz. Salman, “Tohâristân”, *DİA*, 214-215.

²⁷¹ Kaynağın ifadesi ile Âb-ı Penç’e geçmiştir, bkz. Beyhakî, s. 524.

²⁷² Abdüssamed, savaş usullerini Böri Tegin ve ordusunun daha iyi bildiğini söylemiştir, bkz. Beyhakî, s. 525.

²⁷³ Beyhakî, s. 525.

²⁷⁴ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 51-52.

İçinde bulundukları durumu iyi analiz etmiş olmasına rağmen Mes‘ûd ne yazık ki kendisi ile aynı görüşü yine paylaşmamıştı. Sultan Mes‘ûd’a göre: “*Bu dediklerinin hepsi yanlış fikirlerdir.*”, zira o vezirinin dediklerini bizzat kendi yapmak istemiştir. Ona göre şayet askerinin başında kendisi olursa onun için canlarını feda edeceklerdir. Dahası Böri Tegin, Türkmenler’e göre daha tehlikelidir ve onun derhal yakalanmasını istemiştir. Bunun üzerine Vezir Abdüssamed kurduğu plana rağmen yine Mes‘ûd’un paralelinde ama kendi fikrini de göz ardı etmeden şunları demiştir: “*Kullarınız hayırlı gördükleri fikirleri söylemek durumundadırlar. Tabii Emîr’in fikri hepsinden daha doğrudur.*”²⁷⁵ Bu toplantının sonunda Sultan, Sipehsâlâr’ın Huttelân²⁷⁶ üzerine hareket etmesine karar vermişti. Alınan kararlar çerçevesinde Sipehsâlâr yola çıkmıştı (26 Muharrem 430/28 Ekim 1038)²⁷⁷.

Kaynağın ifadesi ile bu toplantıdan sonra Mişkân ile Abdüssamed’in yapmış oldukları bir konuşma Gazneliler’in yakın geleceklerine ışık tutar nitelikteydi. Abdüssamed durumu şöyle izah etmiştir:

“*Emîr’in bu baskıcı ve yanlış fikirlerini, tedbirlerini gördün mü? Korkarım, bu gidişle Horasan bizim elimizden gidecek. İstikbal için hiçbir hayır alâmeti görmüyorum.*”²⁷⁸ Bunun üzerine Mişkân artık Mes‘ûd’un eskisi gibi olmadığını dolayısıyla çaresiz olduklarını dile getirmiş, ancak ne kadar söylemeler de ellerinden bir şey gelemeyeceğini bununla birlikte bildiklerini, doğru gördüklerini ona söylemekten geri durmayacaklarını belirtmişti. İki devlet adamı gelecekte umutsuz bir şekilde başlarına geleceklerden habersiz beklerken Mes‘ûd, Sipehsâlâr’ın Huttelân’a doğru yola çıkmasından hemen sonra Guzgân/Guzgânan (Cüzcan)²⁷⁹ hududundan ayrılmıştır.

Sultan, Belh’e vardıktan sonra kendisine gelen haberler neticesinde Böri Tegin üzerine gitmeye karar vermişti. Bu kararını devlet adamları ile istişare ettiği bir toplantıda dile getiren Mes‘ûd, onların da fikrini öğrenmek istemiş ve buna

²⁷⁵ Beyhakî, s. 525.

²⁷⁶ Yer ismi için Farsça metin esas alınmıştır, bkz. Beyhakî, nşr. 526.

²⁷⁷ Beyhakî, s. 525; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 25.

²⁷⁸ Beyhakî, s. 525-526.

²⁷⁹ Günümüz Kuzey Afganistan sınırları içerisinde yer alan Fâyâb ve Jowzjan Eyaletlerinin bulunduğu tarihi bir bölge ismidir, bkz. *Hudûdü’l-Âlem*, IX; Bregel, *An Historical Atlas*, s. 27; http://legacy.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/txu-pclmaps-oclc-780443237/afghanistan-pakistan-admin_divisions-2012.jpg 10.06.2020.

dayanarak ilk olarak Böri Tegin hadisesinin halledilmesini daha sonra Selçuklular üzerine gidilmesini buyurmuştu²⁸⁰. Abdüssamed bu fikir karşısında sessizliğini sürdürünce Mes'ûd onun da fikrini beyan etmesini istemiş, bunun üzerine Abdüssamed önceki hadiseden kaynaklanan muhtemel bir kırgınlıkla şöyle bir yanıt vermiştir:

“Savaş meselesi nazik bir meseledir. Bu hususta ordu erkânı fikirlerini söylesinler, kulunuzun mümkün mertebe bu işe karışmaması lâzımdır. Çünkü kulunuz ne söylese Emîr’in hoşuna gitmiyor.”

Bu laf üzerine Ebû Nasr-ı Mişkân, vezirin fikrini beyan etmesi gerektiğini zira Mes'ûd iyi düşündüğü zaman *“güzel niyet sahibi nasihatçilerin öğütlerini dinlediğini”* söylemiştir. Vezir, Mişkân'ın bu tutumu üzerine kırgınlığı bırakıp devletin selameti için aklından geçen planı şu sözler ile dile getirmiştir:

“Ben yerlerin böyle buz tuttuğu bir zamanda seferberlik taraftarı değilim.

... Biz şimdi Böri Tegin ile uğraşmaktan daha mühim işler karşısında bulunuyoruz. Ordumuzu Böri Tegin ile meşgul etmek bence doğru değildir. Bana kalırsa biz Çağâniyan valisine ve Ali Tegin'in oğullarına bir mektup yazalım. Bunlar bizimle bu hususta bize yardım için muahede yapmışlardır. Böri Tegin'i takip etsinler, askerlerini onun üzerine yürütsünler. Bu suretle bir netice elde edilir. Şayet bir bozgunluk olursa bunlardan birinin ordusu zarar görür, bizim ordumuz selametle kalmış olur²⁸¹.”

Bütün devlet adamları bu fikri doğru bulmuş olsa da Mes'ûd bu fikri düşünmek istediğini dile getirmişti. Kaynağın ifadesi ile o, Böri Tegin üzerine gitmek için ısrar etmiş ve aldığı nihai karar, kış mevsiminde Böri Tegin üzerine gitmek olmuştu²⁸². Ancak alınan bu karar Vezir Abdüssamed ve Ebû Nasr-ı Mişkân'ın kendi aralarında yaptıkları bir istişarede yanlış bulunmuş, kış mevsiminde suyun öteki tarafına gitmenin doğru olmayacağı belirtilmişti.

Burada kaynağın bizzat ifade ettiği bir husus üzerinde durmak gerekirse; alınan kararın doğru olmadığını bütün devlet adamları biliyordu. Ancak Mes'ûd'a karşı koymayı göze alamadıkları için onun söylediği her fikri onun huzurunda iken beğenirler, fakat kendi aralarında her şeyi konuşup onu eleştirirlerdi²⁸³. Vezir ise daha fazla töhmet altında kaldığı için kendi planlarını açıklasa da nihai karar kendi aleyhine olunca susmaktan başka bir şey yapamazdı. Zira bu hususta Mişkân,

²⁸⁰ Beyhakî, s. 528.

²⁸¹ Beyhakî, s. 528-529.

²⁸² Beyhakî, s. 529.

²⁸³ Beyhakî, s. 530.

Abdüssamed'e töhmet altında kalmamak için artık susmanın daha doğru olacağını söyleyerek Mes'ûd'un kararları karşısında sessiz kalmanın daha doğru olacağını ifade etmişti²⁸⁴.

Bu arada yaşanan yeni bir gelişme Gazneli sarayında matem günlerinin başlamasına neden olmuştu. Gelen habere göre Sultan Mes'ûd'un büyük oğlu Saîd²⁸⁵ vefat etmişti (15 Rebûlevvel 430/16 Aralık 1038). Oğlunun ölüm haberini aldıktan sonra huzuruna kimseyi kabul etmemiş olan Mes'ûd, çektiği acıyla birlikte ani bir karar alarak Böri Tegin üzerine sefere çıkmıştı²⁸⁶. Vezir Abdüssamed'i ise oğlu Mevdûd ile Belh'te kalmaları hususundaki kararını bildiren bir mektup ile bilgilendirmişti²⁸⁷.

---

²⁸⁴ Esasında vezirin bu denli Mes'ûd'dan korkmasının sebebi daha önceden ana kaynakta (*Tarih-i Beyhakî*) olmasa da bazı sonraki dönem kaynaklarında belirtilen Abdüssamed'in Mes'ûd ile arasının bozulduğu sırada hapse atılması ile ilişkilendirilebilir. Dönemin kaynağı böyle bir bilgiyi bize vermemiş olsa da Abdüssamed'in hal ve hareketleri çizmiş olduğu imaj bu bilgiyi kanıtlar niteliktedir, bkz. Hüseyinî, s. 3; Ahmed b. Mahmud, s. 27-28. Ayrıca bkz. Beyhakî, s. 530.

²⁸⁵ Ölümü hakkında bkz. Beyhakî, s. 531.

²⁸⁶ Böri Tegin meselesi Mes'ûd için kötü sonlanmıştı. Çünkü Böri Tegin, o coğrafyayı Mes'ûd'dan daha iyi biliyordu ve onun elinden kolaylıkla kaçmıştı. Böri Tegin tarafından hiçbir şey elde edemediği gibi şimdi de Selçukoğulları ile uğraşmak zorunda idi. Bu haberle karşısında hemen yola çıkan Mes'ûd, Tirmiz'e varmıştı (26 Rebûlâhîr 430/26 Ocak 1039). Ancak onun buraya gelişinden hemen sonra Böri Tegin ani bir hareketle can sıkıcı ve onur kırıcı işler yapmış, birkaç deve ve birkaç yedek atı gasp etmiştir, bkz. Beyhakî, s. 532.

²⁸⁷ Mes'ûd'un Çağâniyân'da olduğu Rebûlâhîr ayının dokuzunda (9 Ocak 1039) veziri Abdüssamed'den gelen mektup ile canı bir hayli sıkılmıştı. Zira bu mektuba göre Selçukoğullarından Dâvud'un (Çağrı Bey) ordusu ile Guzgânân'ı ele geçirmek için Ceyhun kıyılarına gelerek oraları harap etmek istiyordu. Ayrıca Abdüssamed, nehir kenarında bulunan köprüünün Dâvud tarafından yıkılmasının Gazneliler açısından onur kırıcı bir hareket olarak nitelendirmiştir. Mes'ûd'un Belh'te bulunduğu Nevruz bayramında kendisine Selçukoğullarından Davud'un büyük bir ordu ile Tâlekân üzerine yürüdüğü haberi gelmişti (10 Cemâziyelâhîr 430/9 Mart 1039). İlerleyen günlerde Davud'un önce Fâryâb'a oradan da Şuburkan'a girip yağma yaptığını bildiren haberler gelmişti. Nihayet Selçuklulardan birkaç atlı habersiz bir şekilde Mes'ûd'un bulunduğu saraya kadar gelerek dört Hint askerini öldürmüş ardından da Kuhendîz'e giderek orada hükümdara ait fillerden birini kaçıracak Gazne hükümetini zaafa uğratmışlardır (18 Cemâziyelâhîr 430/17 Mart 1039). Zira düşmanın bu kadar yakınlarına gelmiş olması ve dahi ordu için bir hayli mühim olan fillerden birini kaçırmış olması kaynakta geçen ifade ile: "*Düşmanlar burnumuzun dibine kadar gelip fili aldıkları halde haberimiz olmadığından âlem bizi pek gafil insanlar olduğumuza hüküm verdi.*" Bu haber Mes'ûd'un kulağına gittiğinde öncelikli olarak fil bakıcılarını azarlamış ve bir filin ederi olacak şekilde her fil bakıcısından yüz bin dirhem para alınmasını emretmiştir, bkz. Beyhakî, s. 531-533; Ayrıca Gazneli Devleti'nde filin (hass-ı sultan) ordu ve hükümdar nezdinde ne kadar kıymetli olduğu bir fil bakıcısından ceza olarak alınan miktardan anlaşılabilir, Gaznelilerde Filin kullanımı için bkz. Cihan

Abdüssamed yine burada da Mes'ûd'un yanında olmak yerine onun oğlu Mevdûd ile kalmış ve devlet işlerine şayet kendisine mektup ile ulaşırsa katkı sağlamaya çalışmıştı. Mes'ûd'un bu tavrı sürekli kendisine karşı duran kişileri yanından uzaklaştırmaya çalıştığı şekilde yorumlanabilir. Buradan hareketle Sultan almış olduğu ve alacağı kararların sorgulanmadan kabul edilmesini hedefleyerek vezirini, önemli bir devlet adamını, bize göre merkezden uzak tutmaya çalışmıştır.

2. 6. Horasan Hâkimiyeti Sona Ererken Abdüssamed'in Sultan Mes'ûd Üzerindeki Rolü

Sultan Mes'ûd, veziri Abdüssamed'i Belh'e gönderdikten sonra Selçukoğullarından Çağrı Bey'in hâcibi Altıy Sekmen'in 2 bin atlı ile Belh yakınlarına gelerek oradaki iki köyü yağma ettiğini öğrenmişti²⁸⁸. Bu gelişme üzerine de derhal Selçukoğullarının üzerine gitmeye karar vermişti. Sultan Mes'ûd'un Sipehsâlârı ile veziri Abdüssamed sefer hazırlığını işitince ona: *“Emîr'in ömrü uzun olsun. Ne oldu ki sultanımız her defasında silah istiyor? Madem mukaddem²⁸⁹ benzeri birisi gelmiş, o zaman onun gibi birini göndermek lazımdır. Eğer bu gelenler daha kuvvetli ise Sipehsâlâr gitsin.”* demişlerdi.

Bunun üzerine Mes'ûd askerlerinin gönülsüz ve gayretsiz savaştıklarını, artık yapacak bir şeyin olmadığını söylemiştir²⁹⁰. Akabinde de Selçukoğullarının hâcibi üzerine ilk olarak kendi hâcibini göndermiş ve iki taraf arasında çatışma başlamıştı. Çatışmadan sonra Çağrı Bey, Ulyâbâd'a dönmüş, onun Ulyâbâd'a geldiğini haber alan Emir Mes'ûd, derhal ordunun hazırlanmasını emretmiş ve süratle Çağrı'nın üzerine yürümüştür. İki taraf Ulyâbâd'da şiddetli bir savaşa tutuşmuşlardı (9 Recep 430/6 Nisan 1039). Mes'ûd'un bizzat savaştığı bu çarpışmada Gazneli ordusu Çağrı'nın ordusuna üstün gelmiş ve ordusu dağılmıştı. Esir edilen bazı askerlerin sorguları sırasında Çağrı, Tuğrul Bey'in bilgisi dışında bu mevkie gelmişti. Bu

---

Piyadeoğlu, “Gazneliler ve Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, II, 77-80. Ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmud, s. 39; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 69.

²⁸⁸ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 52; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 69-70.

²⁸⁹ Öncü birlik.

²⁹⁰ Beyhakî, s. 533-535; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 70-71; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 50.

sebeple Davud yalnızca kendine has kuvvetler ile Gazneli ordusunu mağlup edeceğini düşünerek büyük bir yanılgı içerisine düşmüştü²⁹¹.

Mağlubiyetin ardından bir araya gelen Çağrı, Tuğrul ve Musa Yabgu, Gazneliler ile savaş yapmaya karar vererek büyük bir ordu toplamaya başlamışlardı. Selçukoğullarının niyeti, Telhâb ve Dih-i Bazargân'da savaş yapmaktı. Telhâb yakınlarında karşılaşan iki ordu, kuvvetli bir şekilde savaşmış, ancak Mes'ûd'un askerleri ile birlikte savaş meydanında görünmesi üzerine Selçukoğulları geri çekilmişti (18 Ramazân 430/13 Haziran 1039). Ramazân ayı olması sebebiyle Mes'ûd bayram ertesi savaşmak istediye de isteği yerine gelmemiş, bu savaş bayram ertesine kadar devam etmişti²⁹².

Mes'ûd bu savaşta hiç olmadığı kadar cevval davranmış ordunun başında Selçukoğullarına saldırması gerektiğini geç idrak etmişti. Mes'ûd, bu azminin karşılığını zafer ile taçlandırdı²⁹³. Ancak bu asla kalıcı bir başarı değildi. Eğer Abdüssamed'i daha en başından dinleyerek yola çıkıp ve kendi bildiğini okumak yerine tecrübeli bir asker ve devlet adamı olan Abdüssamed'in fikirlerini kabul etseydi, zaferinin tadını çıkarabilirdi.

Zaferin ardından Serahs'a gitmek için yola çıkan Gazneliler, Serahs'a vardıkları zaman Selçukoğullarından gelen haberlerden dolayı canları oldukça sıkılmıştı (5 Şevvâl 430/30 Haziran 1039). Gelen haberler Selçukoğullarının yeniden savaş yapmak istedikleri ve civarda bulunan nehrin akış yönünü değiştirmekle uğraştıkları yönündeydi²⁹⁴. Burada amaç nehrin suyunu keserek Gaznelilere su sıkıntısı yaşatmaktı. Nitekim Gazneli ordusu savaştan önce su bulmak için mücadele etmek zorunda kalmıştı²⁹⁵.

Sultan ise bu haberi almadan hemen önce Serahs'ta kalarak bir çöl seferi yapmak için hazırlık yapma niyetinde idi. Ancak Abdüssamed'e göre, mevsimin kötülüğünden dolayı harekât tehlikeli olacağından daha iyi bir tedbir düşünülmeliydi. Bu konuşmalar henüz bir karara bağlanmadan nehir suyunun Selçukoğulları

---

²⁹¹ Beyhakî, s. 534.

²⁹² Beyhakî, s. 536-539; Köymen, *Kuruluş*, s. 290.

²⁹³ Beyhakî, s. 539-542.

²⁹⁴ Beyhakî, s. 543; Köymen, *Kuruluş*, s. 295-297; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 27.

²⁹⁵ Köymen, *Kuruluş*, s. 295; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 71.

tarafından kesildiği haberi gelmişti. Dahası Selçukoğulları, Gazneli ordusunun karargâhına yaklaşmışlardı. Öyle ki Beyhakî: “*Ben hiç ömrümde düşmanın bu kadar yakın yerde ordugâhını kurduğunu görmedim.*” diyerek şaşkınlığını dile getirmişti²⁹⁶.

Gelinen noktada Abdüssamed’in fikri bir kez daha Sultan tarafından kulak ardı edilmiş ve Selçukoğulları ile şiddetli bir savaşa girilmişti. Selçukoğullarının yeniden üstünlük kazanmasıyla Gazneli ordusu zor duruma düşmüş önceki zaferden sonra gönderilmesi emredilen zafernamelerin gönderilmesi Abdüssamed ve Ebû Nasr-ı Mişkân tarafından askıya alınmıştı. Mevcut durum sebebiyle Abdüssamed tüm olgunluğu ile Mes‘ûd’u teselli etmeye çalışmıştı. Abdüssamed’e gelen bazı haberlere göre savaş meydanında askerlerin isteksiz bir şekilde savaşıyorlardı; öyle ki bir sonraki günde savaş yine Gazneli ordusu aleyhine sonuçlanmıştı²⁹⁷. Bu olanlar üzerine Vezir Abdüssamed, Mes‘ûd ile yalnız kalmak istemiş ve akabinde aklında olan tedbiri ona gizli bir şekilde anlatmıştır. Vezirin düşüncesi şu şekildeydi:

“... *Bence en muvafık tedbir onlara elçi göndermektir. Bu elçi onlara nasihat etsin. Bunun her halde tesiri olur, çünkü bizden yedikleri dayaktan canları yanmıştır. Onlar bizden korkarlar. Bu elçi onlara eğer bozguna uğradığınız vakitte Emîr sizi takip etseydi sizden bir kimse sağlam kalmaz, canını kurtaramazdı. Eğer bir kere daha savaşta yenilerseniz sizden bir kimse yeryüzünde kalmaz, sizin için muvafık olan özür dilemektir. Boyun eğin, ben çalışayım, Emîr’in gönlünü size sağlamlaştırayım, kendisine, onların bu çalışıp çabalamaları can korkusundandır, deyip onu kandırayım. O Herât’a çekip gitsin. Siz de bu hudutlarda kalın, aramızda elçiler gidip gelsinler, işler yoluna girsin. Aradaki düşmanlık kalksın, iyi bir durum hasıl olsun desin.*”²⁹⁸

Sultan, bu fikri beğenmiş, fakat yine de düşmanın onu düşkün görmesinden endişe etmişti. Abdüssamed ise bunun üzerine artık düşmanını tanıdığını ve gerekirse ilerleyen bir zamanda yeni bir ordu ile onların üzerine gidebileceğini beyan etmişti. Her ne kadar aciz bir durumda kalmış olsalar da bu fikri dinleyen Ebu Nasr-ı Mişkân da bu fikirden daha iyisinin olmayacağını dile getirmişti²⁹⁹. Abdüssamed, nihayetinde fikrini Sultan Mes‘ûd’a kabul ettirmeyi başarmıştı. Bir sonraki gün yapılan yeni bir toplantı ile mecliste Vezir Abdüssamed’in fikri olan elçi gönderme

²⁹⁶ Beyhakî, s. 544.

²⁹⁷ Beyhakî, s. 544-545; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 71.

²⁹⁸ Beyhakî, s. 545-546; Köymen *Selçuklu Devri*, s. 53.

²⁹⁹ Beyhakî, s. 546.

meselesi kabul edilmiş ve Abdüssamed'in seçimi ile Hâkim Ebû-Nasr-ı Muttavvî-yi Zûzenî'nin Selçukoğullarına gönderilmesine karar verilmişti³⁰⁰.

Abdüssamed, Zûzenî'ye Selçukoğullarına iletmek üzere şunları aktardı:

"... Ben bir vezir olmak sıfatıyla Müslümanlarla dost ve düşmanın işlerini düşünmekle mükellef olduğumdan, kaçınılmaz olarak benim tarafımdan teklif edildiğini söyle ki böylece haksız yere çekilmiş kılıçlarını kınlarına koysunlar.

...

Siz bu kadar zahmet çekiyorsunuz, vuruluyorsunuz, kırılıyorsunuz, ölüyorsunuz. Böyle şevketli ve azametli bir padişâhı kendinize düşman yapıyorsunuz. O ileride sizi tamamıyla mahvetmeden yakanızı bırakmaz.

Eğer siz bu Emîr'in yazısına, fermanına boyun eğerseniz ben tarafımdan sizin için Emîr'in yanında şefaet ederim ve kendisine sizin hakkınızda, "Bunların bu savaşları yapmaları yalnız kendilerinin, kadınların ve çocuklarının canlarından korktukları içindir çünkü bunların barınacakları bir yerleri ve vatanları yoktur. Eğer Emîr lütuf ve merhamet eder, kendilerine bir otlak yer ve vilayet bağışlarsa kullarınız bu savaşlardan ve böyle hücumlara maruz kalmadan kurtulurlar. Rahat otururlar derim."

Selçukoğulları, elçinin aktardıklarını dinledikten sonra vezire hitaben gayet müspet cevaplar vermişlerdir. Ancak Zûzenî, geri döndüğünde vezire şunları söylemiştir:

*"Bu kavim her ne kadar bu tarzda haberler gönderiyor ve barışmaya meyil gösteriyorlarsa da bunlardan hiçbir hayır gelmez. Hiçbir suretle sadakat umulmaz. Padişâhlık fikri bunların kafalarında yerleşmiştir. Bu kolay kolay kafalarından çıkmaz. Bizim bu hareketimiz yalnız muvakkat bir sükûnet temini içindir. Bununla bir zaman sükûnet bulurlar."*³⁰¹

Esasında burada vezir savaşmak yerine elçi göndererek Selçukoğullarının esas niyetinin ne olduğunu anlamaya çalışmıştı. Her ne kadar Mes'ûd'un, vezirin elçi gönderme fikrinden sonra *"Hâce acayip bir adamdır. Onunla bir sonuç alınamıyor."*³⁰² demiş olsa da burada Vezir Abdüssamed'in devleti diplomatik olarak bir çıkmazdan çıkarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim ani bir savaş kararı ardından yeni bir

³⁰⁰ Beyhakî, s. 549; Köymen, *Kuruluş*, s. 302; a. mlf., *Selçuklu Devri*, s. 53-54; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 71; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 68.

³⁰¹ Beyhakî, s. 549-551.

³⁰² Beyhakî, s. 547.

mağlubiyeti getirebilirdi. Elçinin gönderilmesi ile hem esas niyet aşikâr edilmiş hem de bir sonraki savaş nizamı için kısa süreli bir anlaşma tesis edilmişti.

Abdüssamed, elçi tarafından getirilen bilgileri bizzat Sultan Mes'ûd'a aktarmıştı. Bunun üzerine Sultan bu durumu kendileri açısından acizlik olarak adlandırırsa da vezirinin uygun gördüğü fikri kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu sayede kısa süreli barış anlaşması iki taraf arasında sağlanmış oldu. Anlaşmaya göre Nesâ, Bâverd³⁰³, Ferâve'nin³⁰⁴ Selçukoğullarına bırakılması³⁰⁵, ayrıca Gazneli Ordusu'nun da Herîv'e (Herat) çekileceği beyan edilmişti³⁰⁶. Elçi Zûzenî alınan kararı Selçukoğullarına aktarmak üzere yola çıkmıştı. Selçukoğulları ile görüşen Zûzenî, geri dönüp Vezir Abdüssamed ile yaptığı hususi görüşmede, onlar her ne kadar bu kararı kabul etseler de hâlâ padişâhlık fikrinde olduklarını söylemişti. Dahası onların sözlerine dahi güvenilmemesi gerektiğini eklemiş, onların asker toplamaktan asla geri durmayıp olası bir savaş için daima hazırlık içerisinde olacaklarını ifade etmişti³⁰⁷.

Belki de Sultan, Abdüssamed'in fikri ile hareket etse Selçukoğulları Horasan'dan kesin olarak çıkartılmış olacaktı. Vezir ile Zûzenî hususi konuşmalarının ardından Mes'ûd'un huzuruna çıkarak olan biteni ona anlatmışlardı. Vezir, olabilecek tüm iyi ve kötü olasılıkları Mes'ûd'a izah ederek doğru bir karar verebilmesi için ona yardımcı olmaya çalışmıştı. Nihayet Abdüssamed'in isteği yerine gelerek ordu ile Herîv'e (Herât) gitmeye karar verilmiş, bir taraftan da Selçukoğullarının nasıl ilerleyeceklerini beklemeye koyulmuşlardı³⁰⁸. Aynı zamanda Gazneli ordusuna olası bir savaşta hazırlıksız yakalanmaması için asker toplanması emri de verilmişti. Burada kaynak ifadesi ile bu fikirleri dolayısı ile Sultan, veziri Ahmed b. Abdüssamed'i övgülerde bulunarak meseleyi onun halletmesini

³⁰³ Horasan' da çöl ve dağların arasında kalmış bir şehirdir, bkz. *Hudûdü'l-Âlem*, s. 57.

³⁰⁴ Hazar Deniz' inin doğusunda kalan şehirdir. Batısında Dihistân ve doğusunda Nesâ ile komşudur, bkz. Bregel, *An Historical Atlas*, s. 27.

³⁰⁵ Vezir Abdüssamed, Selçuklulara hitaben: "...Emîr'in gönlünü yaptım. Siz bulunduğunuz vilayette kalınız..." demiştir, bkz. Beyhakî, s. 551; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 71-72; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 69.

³⁰⁶ Beyhakî, s. 551; Köymen, *Kuruluş*, s. 305; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 28.

³⁰⁷ Beyhakî, s. 552-553.

³⁰⁸ Akkuş-Zeki, "Selçuklu-Gazneli İlişkileri", s. 196.

istemişti³⁰⁹. Ancak ne var ki Mes‘ûd’un veziri için sarf ettiği övgüler daima yerini yergiye bırakmış ilerleyen süreçte de bu durum kendini göstermiştir. Abdüssamed tam bu övgülerden sonra istediği gibi hareket edebilecekken birdenbire kendini eleştirilir bir halde bulmuştu. Mes‘ûd’un bir anı bir anını tutmuyordu. Esasında vezirini ve daha tecrübeli, güngörmüş devlet adamlarını dinlemek dururken daima kendilerini düşünen, tecrübesiz ve çıkarıcı genç devlet adamlarını dinlemekteydi. Bu durum en nihayetinde Abdüssamed’in çabalarını sonuçsuz bırakıyordu.

Kararını uygulayarak Herat’a gelen Sultan, ordularının bir kısmını Selçukoğullarının üzerine göndermeye başlamıştı (Zilkade 430/Temmuz-Ağustos 1039)³¹⁰. Bu duruma istinaden Vezir Abdüssamed ve Ebû Nasr-ı Mişkân, hususi yaptıkları bir toplantıda Abdüssamed: *“Görüyorsun ya, Emîr, vaktiyle görüşüp konuştuklarımızı hep unuttu, kendini zevk ve sefaya verdi. Hani Türkmenlerle arada elçiler gidip geleceklerdi, bir muahede yapılacaktı? Şimdi bundan hiç bahsedilmiyor, bu benim hiç hoşuma gitmiyor. Durum eski halinde, belki daha beter bir şekle girmiştir.”* Bunun üzerine Ebû Nasr-ı Mişkân da artık telafisi mümkün olmayan bir noktada olduklarını ve Mes‘ûd’un onların sözlerinden hoşlanmayacağını buna istinaden artık olacakları beklmeleri gerektiğini savunmuştur³¹¹. Vezir Abdüssamed de bu sözlerin tamamına katılarak: *“Eğer Emîr bu hususta bize bir şey sorarsa hiçbir şey söylemeyelim, susalım.”*³¹² demiştir.

Buradan anlaşıldığı üzere ve daha önce de belirttiğimiz gibi Sultan, deneyimli devlet adamlarını dinliyormuş gibi yapsa da en nihayetinde yanında bulunan sadece kendi çıkarını düşünen genç ve tecrübesiz devlet adamlarının fikirleri ile hareket ederek kendi sonlarını hazırlamıştı. Abdüssamed gibi tecrübeli devlet adamları akıbetlerini görebilmişken, Mes‘ûd’un gözü sadece o anda olanı biteni görmekle yetinmişti. Bu tek taraflı düşünce Gazneliler’in Horasan’daki mutlak sonunu hazırlamıştır.

---

³⁰⁹ Beyhakî, s. 554.

³¹⁰ Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 196.

³¹¹ Dîvân-ı Risâlet Başkanı Ebû Nasr-ı Mişkân 431 yılının ilk zamanlarında geçirmiş olduğu felç, yüz felci ve sekte sebebi ile vefat etmiştir. Ölümünden hemen önce katıldığı bir mecliste çok fazla kabak şarabı içmesini ölümüne sebep olarak gösterilmiştir. Yerine Ebû-Sehl-i Zûzenî tayin edilmiştir, bkz. Beyhakî, s. 563-568; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 29.

³¹² Beyhakî, s. 555-556.

2. 6. 1. Horasan Hâkimiyetinin Sonu ve Abdüssamed'in Tutumu

Sultan, savaş hazırlığı yaparak ordusunu hazır ettikten sonra Tûs tarafına doğru hareket etmişti (27 Cemâziyelâhir 431/16 Mart 1040)³¹³. Öncü birlikleri Serahs'a ulaştığında Selçukoğulları ile zaman zaman çatışmalar meydana geldi (28 Şabân 431/14 Mayıs 1040)³¹⁴. Buraya gelmesi için Sultan Mes'ûd'a, Abdüssamed başta olmak üzere birçok tecrübeli devlet adamı ziyadesinden fazla telkinde bulunmuştu. Şayet ordusunun başında olmazsa dönülmesi zor bir yola girilecekti. Ancak ilerleyen süreç gösteriyor ki Mes'ûd, ordusu ile birlikte olsa bile önceden alınmış yanlış kararları sebebiyle topraklarını kesin olarak kaybetmeye mahkumdu.

Serahs şehri o sıralarda iâşe ve ikmal imkanının olmadığı bir durumdaydı. Zira şehir halkı bile canlarını kurtarmak için başka bölgelere göçmüşlerdi. Hiç bitkinin kalmadığı bu yerde hayvanların önüne konan ıslatılmış kuru otlar dahi kâfi gelmiyor, bir müddet sonra telef oluyorlardı³¹⁵. Bu durum karşısında Vezir Abdüssamed ve devlet erkanı toplanarak Mes'ûd'u Herat'a gitmeye ikna etmeye çalışmıştı³¹⁶. Çünkü Herat, Serahs'ın aksine daha sulak ve iâşe-ikmal bakımından daha uygun idi. Sultan ise Herat'a gitmenin mümkün olmadığını doğrudan Merv'e giderek düşman ile karşılaşmayı istemekteydi. Bununla birlikte ordunun sefer için dermanı yoktu. Mes'ûd, kısa vadede düşmanı yok etmeyi hedeflemişti. Yanında bulunan devlet erkanı ise ona karşı gelememiş ve onun dediğini yapmak zorunda kalmışlardı. Ancak ne var ki kendi aralarında yaptıkları meşveretten sonra Mes'ûd'a bu yılın kurak bir yıl olduğunu Merv'e gitmenin doğru olmadığını şayet gidilirse Gazneli ordusu için bu durumun felaketle sonuçlanacağını söylemişlerdi. Sultan bu sözlere ağır bir cevap vermiş ve reddetmiştir. Bunun üzerine mecliste bulunanlar artık söylenecek sözün kalmadığını doğru olanın, Mes'ûd'un isteğini yerine getirmek olduğunu söyleyerek başlarına geleceklere teslim olmuşlardır³¹⁷.

³¹³ Köymen, *Kuruluş*, s. 321.

³¹⁴ Beyhakî, s. 578-579, Köymen, *Kuruluş*, s. 322.

³¹⁵ Beyhakî, s. 579; Söylemez, "Gazneliler Döneminde Herât", s. 99-100.

³¹⁶ Akkuş-Zeki, "Selçuklu-Gazneli İlişkileri", s. 199; Söylemez, "Gazneliler Döneminde Herât", s. 98.

³¹⁷ Beyhakî, s. 579-580; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 74.

Gerçek olan şudur ki Mes'ûd daima yanında bulunan bir takım genç hizmetkârlarının lafına, tecrübeli devlet adamlarının lafından daha çok güvenmişti. Nitekim Merv'e gitme hususunda da yine yanında bulunan hizmetkârlarına dert yanarak vezirini ve devletin tecrübeli adamlarını şikâyet etmişti. Bunun üzerine hizmetkârları ona kimseye danışmasına ihtiyaç olmadığını yalnızca kendi kararları ile hareket etmesini tavsiye etmişlerdi. Bu mevzu Vezir Abdüssamed'e ulaşınca yeni Dîvân-ı Risâlet'in yeni başkanı Zûzenî: *"Ah, eğer iş hizmetçilerin rey ve fikrine kaldıysa artık ne yapmak lazım gelir bilmem?"* diyerek sitemini belirtmişti³¹⁸. Yaşananlar veziri haklı çıkarmıştı. Zira Mes'ûd, tecrübeli, gün görmüş ve savaş ilminden anlayan devlet adamları dururken genç ve tecrübesiz hizmetkârların lafı ile hareket ederek hükümranlığı altında olan bölgeleri tehlikeye atmış, hatta kaybetmiştir.

Abdüssamed'in hizmetkârlar ile ilgili sitemini bilen Risâlet Başkanı Ebû Sehl-i Zûzenî, şayet iş hizmetkârlara kaldıysa bu işin vezirin gözetiminde olması gerektiğini ve kararlı durmasını bildirmiş, Vezir Abdüssamed de aynı şeyi düşündüğünü söylemişti. Buradan hareketle Abdüssamed'in tecrübeli bir devlet adamı olması ya da orduyu komuta edebilmesi, Mes'ûd için herhangi bir anlam ifade etmemişti. Vezir, çareyi alt rütbeli hizmetkârlarda arayarak Altuntaş isimli ordu mensubunu yanına çağırmış ve ona: *"Ben ordunun ileri gelenleri arasından seni şu yüzden çağırdım. Sen ikiyüzlü bir adam değilsin, işin doğrusunu söyler ve meydana koyarsın. Ben, Sipehsâlâr ve Hâcib-i Bozorg, Emîr'e söz geçiremedik. Ne kadar söyledik ve nasihat ettikse dinlemedi, bizden şüphelendi. Şimdi bir musibet baş gösterdi. Emîr mutlaka Merv'e gitmek istiyor. Halbuki bu bizim nazarımızda doğru bir hareket değildir. Bütün süvariler aç ve hayvansız kalacaklar. Hâcib Begtoğdı, "bu köleler bir işe yaramazlar". diye bağırıp duruyor. Çünkü bunlar, bizim aç kalmaya ne mecburiyetimiz var, diyorlar. Buğday aradılar yok. Arpa aradılar o da yok. Bunlar hiçbir padişâha karşı böyle hareket etmemişlerdir. Onların bu hali artık takatlerinin kalmadığını gösteriyor. Hindular da piyade olup açtırlar. Sen buna ne dersin? Ne yapmak lâzımdır?"* diye izah edip sorduktan sonra Altuntaş da ona cevaben korkusuz bir şekilde doğruyu söyleyebileceğini söylemişti. Zira askerin iş göremez hale gelmesi devlet erkânını ve yaşadıkları, mücadele ettikleri coğrafyayı da müşkül duruma sokmakta idi³¹⁹.

---

³¹⁸ Beyhakî, s. 580.

³¹⁹ Beyhakî, s. 581; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 29.

Şayet düşman (Selçukoğulları) karşlarına çıkarsa dönüşü olmayan bir felakete sürüklenceklerini iletmiştir. Vezir bu duyduklarını Mes'ûd'a söyleyip söyleyemeyeceğini sorduğunda ise Altuntaş tüm iyi niyetiyle ona her şeyi izah edebileceğini söyleyerek Mes'ûd'un huzuruna gitmiştir. Bu son tedbir ile Abdüssamed'in de dediği gibi artık başlarına geleceklere teslim olmuşlardı. Mes'ûd ise Abdüssamed'in fikrini kabul etmek yerine kendi isteğini gerçekleştirmek için harekete geçmişti. Çünkü Altuntaş, Mes'ûd'un huzuruna çıkıp ona her şeyi izah etmişti. Ancak Mes'ûd onun bu konuşmayı yapması için teşvik edildiğini yoksa onun böyle bir şeye kalkışamayacağını, dahası onun cahil bir adam olduğunu söyleyerek yanından göndermiştir. Bu cevapla birlikte tüm devlet erkânı başlarına geleceklere hazır bir şekilde beklemeye başlamışlardı³²⁰.

Artık Mes'ûd'a ne vezir Abdüssamed ne de güvenilir devlet erkânı söz geçirebiliyordu. Vezir Abdüssamed'in bu meselede ne kadar çaresiz kaldığı ortadadır. Kendi işini yapmak bir yana dursun efendisine nasihat vermekten bile aciz kalmaktaydı. Nihayet Mes'ûd ve beraberindekiler Merv'e gitmek için Serahs'tan yola çıkmışlardı (2 Ramazân 431/16 Mayıs 1040). Fakat bu kez havanın sıcak, askerin aç, hayvanların zayıf ve dirayetsiz olması dahası askerlerin oruçlu olmaları sebebiyle eski şatafatlı ordu geçidi bu sefer yoktu. Mes'ûd, bu durumun Merv'de son bulacağını iddia ediyordu. Ancak durum sanıldığından çok daha vahimdi. Bu şartlarda Merv'e ulaşmak sadece bir hayaldi. Yola çıktıktan beş gün sonra ilk kez 1000 civarında Türkmen süvarisi ile karşı karşıya gelindi. Kaynağın ifadesi ile bunlar Yınallılar idi (7 Ramazân 431/21 Mayıs 1040)³²¹. Uzun süre devam eden çatışma sonunda Selçuklular, Gazneli ordusu karşısında başarı kazanmışlardı. Sultan bu olanlar karşısında ordu savaş nizamı alırsa kesin zafer alınacağını düşünmüş, ancak gelişmeler bunun tam aksini göstermişti. Bir sonraki gün tekrar yola çıkıldı. Ancak kısa bir süre gidildikten sonra düşman askeri ile tekrar karşılaşıldı³²².

Kısa süreli çatışmalardan sonra Dandanakan Kalesi'nin olduğu yere ulaşan taraflar burada kuvvetli bir muharebeye girmişlerdi (9 Ramazân 431/23 Mayıs 1040). Gazneli ordusunun zayıf, yorgun ve aç-susuz olması ordu nizamını bozmuştu. Sonuç

³²⁰ Beyhakî, s. 581-582; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 30.

³²¹ Beyhakî, s. 583.

³²² Beyhakî, s. 586; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 75.

olarak Gazneli ordusu tüm o söylenen ihtişamına rağmen daha yeni yeni filizlenmekte olan kendilerinden daha az teçhizatlı fakat daha mantıklı hareket eden bir orduya yenilmişti³²³. Bu Gazneliler'in Selçukoğullar karşısında aldıkları ilk yenilgi değildi, ama en dehşetli olanıydı. Zira bu savaş ile Gazneliler'in Horasan'daki hâkimiyetleri kesin olarak bitmişti³²⁴.

Savaş meydanını çaresizce terk etmek zorunda kalan Sultan Mes'ûd, veziri Ahmed b. Abdüssamed ve beraberindekiler ile birlikte önce bir su kenarında konaklamış, akabinde de Garcistân'a³²⁵ giderek orada kendini emniyete almaya çalışmıştı³²⁶. Mes'ûd nihayet Gazne'ye ulaştı (7 Şevvâl 431/21 Haziran 1040)³²⁷. Bugünden sonra Belh berîdi Emîrek Beyhakî'den gelen şifreli mektuplara göre Çağrı Bey, Belh'i teslim almak için ordusu ile Belh kapısına dayanmıştı. Ancak Emîrek Beyhakî şehri teslim etmemek için olanca gücüyle savaşıyordu ve bu sayede Çağrı Bey buradan ümidini kesmişti. Bu durum Belh'in elden çıkmayacağı anlamına gelmiyordu. Sultan Mes'ûd devlet erkanından veziri Abdüssamed, Ârız, Dîvân-ı Risâlet Başkanı Zûzeni, Sipehsâlâr ve Hâcib-i Bozorg ile gizli olarak yaptığı konuşmalarda Abdüssamed, Mes'ûd'un bizzat Belh'e giderek durumu kontrol altına almasını söylemiş ve Horasan'ın akıbeti için bunun daha doğru olduğunu eklemişti. Ancak Mes'ûd can derdine düşmüş olacak ki vezirinin bu ikazlarını yine duymamış, kendi gitmek yerine Hâcib Altuntaş'ı Belh'e göndermeye karar vermişti. Ayrıca Mes'ûd, Altuntaş'a arkalarından Belh'e geleceğini beyan etmişti. Abdüssamed, Sultan Mes'ûd'un vermiş olduğu bu kararı şiddetle karşı çıkmış ve kararın sonuçlarının herkesi etkileyeceğini bilmesine rağmen doğrudan Mes'ûd'un yüzüne söyleme cesareti olmadığı için tıpkı önceki seferlerde olduğu gibi yine gizli bir görüşme ile dönemin Dîvân-ı Risâlet Başkanına tepkisini belirterek şöyle demiştir:

“Davud gibi bir düşman geldi ve Belh'e musallat oldu. Üç dört çaresizin sözüne aldanıp orduyu tehlikeye attı. Sonunda neler olacağını görürsün.”

³²³ Beyhakî, s. 589-590; Söylemez, “Gazneliler Döneminde Herât”, s. 100.

³²⁴ Köymen, *Kuruluş*, s. 336-340; a. mlf., *Selçuklu Devri*, s. 56; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 75-76; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 118. Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 30-31; Akkuş-Zeki, “Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, s. 200; Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 73-80.

³²⁵ Güzgân bölgesinin güneyinde, Gur bölgesinin kuzeyinde kalan bölgenin adıdır, bkz. Bregel, *An Historical Atlas*, s. 27.

³²⁶ Beyhakî, s. 591.

³²⁷ Beyhakî, s. 606; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 31.

Bunun üzerine Dîvân-ı Risâlet Başkanı Zûzeni: “İş işten geçti.” diyerek olacakların beklenmesini tavsiye etmişti³²⁸. Zûzeni, artık Abdüssamed’in Sultan karşısında boşuna çırpındığının farkındaydı, zira yaşanmaması gereken her şey çok kısa bir sürede yaşanmış ve artık Abdüssamed’in karşı çıkmasına ya da çaresizce hal çaresi aramasına gerek olmadığını tüm öngörleriyle ortaya koymuştur.

Altuntaş’ın Belh’e gittikten kısa bir süre sonra Emîrek-i Beyhakî’den gelen şifreli mektuba göre Altuntaş’ın düşman üzerine giderken ordu alınmış olan tedbirleri hiçe sayarak şehri yağmalamıştı. Şehrin yağmalandığını haber alan Çağrı Bey derhal Altuntaş’a karşı koymak için 6 bin süvari ve reisleri onun üzerine göndererek şehri Altuntaş ve ordusunun cefasından kurtarmıştı. Sonrasında Altuntaş ve ordusunun akıbeti hakkında malumat Mes’ûd’a verilememişti. Zira o konu hakkında bir malumat henüz ulaşmamıştı. Bu bilgiler Mes’ûd’a ulaştığında derhal vezire bildirilmesini emrederek esasında Abdüssamed’in fikrinin doğruluğunu kabul etmiştir. Abdüssamed ise her ne kadar Mes’ûd onun fikrini kabul etmiş ve pişmanlık gösterse de “*Emîr, istibdattan ve yanlış tedbirler kurmaktan vazgeçmeyecektir.*” demiştir³²⁹. Nitekim Mes’ûd’un pişmanlıkları daima kısa süreli olmuş ve yine kendi bildiğini yapmaya devam etmiştir. Aşağıda anlatılan hadiseler de bu durumu kanıtlar niteliktedir.

2. 7. Mevdûd b. Mes’ûd ve Ahmed b. Abdüssamed’in Hupyân’a Gönderilmesi

Sultan, Belh’te meydana gelen hadiselerden dolayı oğlu Mevdûd ve veziri Ahmed b. Abdüssamed’i Belh şehrine yardım için Hupyân³³⁰ tarafına göndermeye karar vermişti (432/1040-1041)³³¹. Burada özellikle kararlarına engel olmaması için Vezir Abdüssamed’i uzaklaştırmış olma ihtimali yüksekti. Abdüssamed, bu hareketin doğru olmadığı konusunda Beyhakî ile görüşmüş, ancak Mes’ûd’a söylemenin

---

³²⁸ Beyhakî, s. 611-612-613; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76; Piyadeoğlu, *Abdüssamed*”, s. 31.

³²⁹ Beyhakî, s. 617-618.

³³⁰ Belh tarafında bir kasaba.

³³¹ Beyhakî, s. 619; Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 138; Bosworth, *The Transation From Ghaznavid*, s. 138-139; a. mlf., *The Empire in Afghanistan*, s. 230; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76; Piyadeoğlu, “*Abdüssamed*”, s. 32.

münasip olmayacağını ekleyerek Beyhakî'nin aralarında aracı olarak Mes'ûd'a şunları iletmesini istemiştir:

“... Eğer Emîr muvafık görürse ben kulunuz bir muvazaa yazsın, istenilmesi lazım gelen şeyleri istesin. Bu sefer hepsinden daha naziktir, çünkü şehzade ve âyân, üst düzey kişiler (mukaddem) arasında olacaktır. Bundan başka, Emîr'in de bizim arkamızdan geleceği anlaşılıyor. Ferman kendisininindir, biz kullar onun emirlerini yerine getirmeye memuruz, her ne emrederse bedenimizde can oldukça onu yerine getirmeye hazırız. Fakat onun ben kuluna, veziri olmak itibarıyla, kalbindeki bir şeyi gizlememesi lazımdır, yoksa benim kalbim incinir. Bana maksadı ne olduğunu söylemelidir ki ben ona göre tedbir alayım. Ben kulu, aramızda yapacağımız muvazaa gereğince hareket ettikçe şehzade ve ordunun mukaddemleri de ferman gereğince hareket ederler; bu suretle bir sıkıntı olmaz³³².”

Vezir tarafından iletilen mektubu Beyhakî'den dinleyen Sultan, bunun üzerine derhal veziri Abdüssamed ile görüşmüştür. Bu görüşme sonucunda Abdüssamed tarafından muvazaanın yazılmasını emretmiştir. Abdüssamed, Mes'ûd ile yaptığı görüşmeden sonra muvazaayı yazmak için Beyhakî ile görüşünce Mes'ûd'un düşmanlarından çok korktuğunu, Çağrı'nın kesin olarak Gazne'ye geleceğini söylemiştir. Abdüssamed, onun Belh'i almadan Gazne'ye gelmesinin mümkün olmadığını söylemiş olsa da Mes'ûd'a bir türlü ikna edememiş, bunun üzerine kendisi için verilen karara saygı duymak zorunda kalmıştır³³³. Çünkü Mes'ûd'u ikna etmenin bir faydası yoktu, olan olmuş toprakların çoğunluğu elden çıkmıştı.

Abdüssamed, Beyhakî ile yaptığı hususi konuşmada Mes'ûd'un asıl maksadının kendileri gittikten sonra peşlerinden gitmek yerine canını kurtarmak için Hindistan'a gitmesi yönündeydi. Elden başka bir şey gelmeyeceği aşikâr olduktan sonra Abdüssamed muvazaayı yazmıştır³³⁴. Abdüssamed, muvazaayı ihtiyaçlara binaen beş bölümde yazmıştır. Bu bölümler sırası ile; Şehzade Mevdûd'a ne ölçüde hizmet edilmesi lâzım geldiği ve onun Hâce'nin haklarına riayetinin derecesi, saray köleleri ve onların sâlârının vazifeleri, Hâcib-i Bozorg ve diğer mukaddemlerinin selâhiyetleri, sefer, konaklama ve düşmanlardan haber alma hususları ve askerlerin

---

³³² Beyhakî, s. 620.

³³³ Beyhakî, s. 621.

³³⁴ “... muvazaayı kendi eliyle yazmaya başladı. Bunun yazılması epey zaman sürdü. Hâce-i Bozorg bu hususlarda bir harikaydı. Bir şey yazdığı vakit öyle güzel yazardı ki birkaç kişi bir araya gelse onun gibi yazamazdı, kendisi asrın en muktedir bir kâtibi idi.” bkz. Beyhakî, s. 621.

maaşları ve dîvân-ı arz naibinin tayini ve azli şeklindedir³³⁵. Abdüssamed'in muvazaa talep etmesi Belh'e gittikten sonra kendi haklarını güvence altına almak istemesi sebebiyleydi³³⁶. Zira Mes'ûd'un başkenti terk etmesi halinde ordu ve diğer hizmetkârlar Abdüssamed'i hedef olarak görebilecekleri için bu muvazaayı şart koşmuştu³³⁷.

Belli bölümlere tanzim edilmiş bu muvazaayı dönemin Dîvân-ı Risâlet Başkanın yardımcısı olan Beyhakî, Mes'ûd'a sunmuştu. Sultan bu muvazaayı kabul etmekle birlikte iki taraf arasında olası bir problem halinde birbirlerine haber vermek maksadıyla bir şifre belirlenmesini istemiştir. Olanı biteni Abdüssamed'e anlatan Beyhakî onun çok yorgun olmasından mütevellit şifre meselesini bir gün sonra yapmak üzere Abdüssamed'e hatırlatmamıştır. Ancak Abdüssamed ona “*Sana bir şey öğreteyim, bak, bugünün işini yarına bırakma; çünkü her gelen gün kendi işini beraberinde getirir. Ne demişler, işini yarına bırakan adam yarın işe yaramaz*”³³⁸.” diyerek genç devlet adamına nasihatte bulunmuştur. Bunun üzerine aralarındaki şifre işini başka bir zamana bırakmadan halletmişlerdir. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra Mevdûd, kendisine kethüdâ olarak atanan Vezir Ahmed b. Abdüssamed'in damadı Hâce Mes'ûd, Vezir Abdüssamed ve diğer hâcipler ile yola çıkmışlardı (10 Muharrem 432/21 Eylül 1040)³³⁹. Mevdûd ve beraberindekiler gittikten bir ay kadar sonra Safer ayında, Nagar kalesinde tutsak olan sabık hükümdar Muhammed, Sultan Mes'ûd'un isteği ile oğlu İzzedyâr'ın gözetiminde Gazne Kalesi'ne getirilmiştir.

Bu süreçten itibaren Mes'ûd, Hindistan'a gitmek üzere hazırlıklara başlamıştır. Bunu gizli bir şekilde yapmakta olan Mes'ûd, güvendiği adamlarına saray hazinesinden gümüş, altın, mücevher ve kumaş getirtmiştir³⁴⁰. Esasında oğlunun arkasından gideceğini söylemiş olmasına rağmen Mevdûd ve Abdüssamed'i gönderdikten sonra kendi canını ve ailesini korumak için Hindistan topraklarına kaçmaya karar vererek harekete geçmiştir³⁴¹. Bu durum Vezir Abdüssamed'e

³³⁵ Beyhakî, s. 621; C. E. Bosworth, *The Transation From Ghaznavid*, s. 138-139; Bosworth, *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran*, s. 230; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 32.

³³⁶ Bosworth, *The Empire in Afghanistan*, s. 62.

³³⁷ Bosworth, *The Empire in Afghanistan*, s. 62.

³³⁸ Beyhakî, s. 622.

³³⁹ Beyhakî, s. 624; Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 33.

³⁴⁰ Beyhakî, s. 626-627.

³⁴¹ Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 51-52.

Beyhakî tarafından gizli bir mektup ile bildirilmişti³⁴². Bu durumu haber alan Abdüssamed hemen Mes'ûd'a gayet samimi ve bir o kadar da göz korkutucu bir mektup yazmıştır. Bu mektupta:

“Eğer padişâh, düşmanlar Belh kapısına kadar geldiklerinden ve orada savaşa başladıklarından korkup Gazne'yi bırakıyorsa bu manasızdır. Düşmanlar henüz Belh'in haricindedirler. İçeri girmeye cesaretleri yoktur. Bizim adamlarımız şehirden dışarı çıkıp onlarla savaş yapmaya hazırdırlar. Padişâh emrederse çıkıp savaş yapsınlar, düşmanları uzaklaştırsınlar. Padişâh için Hindistan'a gitmeye ne lüzum var? Siz bu kış Gazne'de kalın; biz düşmanları defetmekten aciz değiliz. Şu iyi bilinsin ki eğer padişâh bütün haremi ve hazineleriyle Hindistan'a gider, bu haber aleme yayılır, dost ve düşman kulağına giderse bu büyük devletin namus ve şerefi yok olur, düşmanların bize karşı tamahı ziyadeleşir. Padişâh şimdiye kadar kendi reyile yaptığı hareketlerin sonunu gördü, artık bundan vazgeçilmelidir...”

demiş ve yine öngörülü bir devlet adamı olarak Mes'ûd'u uyarmıştır. Ancak ne var ki Mes'ûd gözünün önündekini dahi göremeyecek kadar korkmaktaydı. Buna rağmen vezirini bunamış olmakla itham etmiş³⁴³ ve: *“Bu bizim yaptığımız doğrudur... Biz münasip gördüğümüzü ona bildiririz. Siz bizim gördüğümüzü göremezsiniz.”* demiştir³⁴⁴.

Buradan da anlaşılacağı üzere Sultan hiçbir zaman vezirine gözü kapalı güvenmemiştir. Daima yanında olan onu fikren yaralayan ve zarara sokan kişileri dinleyerek sonunu hazırlamıştır. Gözünü açmak için tüm benliğini ortaya koyan vezirine rağmen yalnızca kendi menfaatini düşünen bazı tecrübesiz devlet adamları yüzünden devletin ilerleyişine de zarar vermiştir.

2. 8. Mevdûd b. Mes'ûd'un Gazne Tahtına Çıkışı ve Ahmed b. Abdüssamed'in Yeniden Vezir Tayin Edilmesi

Sultan Mes'ûd karar verdiği üzere Hindistan topraklarına gitmek için tüm haremmini, hazinesini ve kardeşi sabık hükümdar Muhammed ve onun ailesini alarak

³⁴²Beyhakî'nin yazmış olduğu gizli mektup; “Emîr'in kararı karardır; onu bundan vazgeçirmek mümkün değildir. Hatta mümkün olsa hiç dinlenmeden bir nefeste Lahor'a gidecek. Kendisinin Lahor'da kalmayacağı anlaşılıyor. Çünkü oraya da gizlice hazırlık yapmaları için mektuplar gönderildi. Gazne'de harem ve hazineden bir şey kalmayacak. Burada bulunan hizmetkârlar ve hükümet adamları şaşırıp kaldılar, ne yapacaklarını bilmiyorlar. Herkes ümidini Hâce-i Bozorg'a bağlamıştır. Ne olur, hemen Emîr'e açıkça yazın, bu yanlış fikrinden vazgeçsin vakit kaybetmeyin. Çünkü sizin cevabınız gelene kadar Emîr bizden henüz birkaç konak uzaklaşmış olur. Geciktirmeyin, belki bu fikirden döner.” Beyhakî daha sonra yazmış olduğu gizli mektubu devlet adamlarına da söyleyerek onların da iltifatlarına mazhar olmuştur. Bkz. Beyhakî, s. 628.

³⁴³Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 33.

³⁴⁴Beyhakî, s. 628-629.

yola çıkmıştır³⁴⁵. Mes‘ûd, Sind nehrini geçtikten sonra Marikale yakınlarında gulâmlarının isyanı ile karşılaşmıştır. Hazineyi yağmalayan gulâmlar daha sonra Mes‘ûd’un kardeşi sabık hükümdar Muhammed’i yeniden hükümdar ilan etmişlerdir. Vezirinin ve diğer devlet erkanının öngörülerini dikkate almayıp Gazne’yi tüm hazinesi ve haremi ile terk eden Mes‘ûd olanlar karşısında yanında kalan sadık adamları ile isyanı bastırmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamış ve yakalanarak eşi Sare Hatun³⁴⁶ ile Giri Kalesi’ne hapsedilmiştir³⁴⁷.

Çok geçmeden Muhammed’in oğullarından Ahmet, amcası Mes‘ûd’un öldürülmesi için babasına telkinlerde bulunmaya başlamış ve bu hususta da başarılı olmuştu. İbnü’l-Esîr, Mes‘ûd’un ölümü hakkında iki rivayetten söz etmektedir. Buna göre:

“Oğlu Ahmed, babası Muhammed’i amcası Mes‘ûd’u öldürmeye teşvik ve tahrik etti, o da Mes‘ûd’u öldürmek üzere adam gönderdi ve cesedini bir kuyuya atıp üzerini kapattı. Başka bir rivayete göre ise, diri olarak bir kuyuya atılmış ve üzeri kapatılarak öldürülmüştür. Doğrusunu Allah bilir³⁴⁸.”

Beyhakî ve Gerdîzî’nin aktardığına göre ise Mes‘ûd, Giri Kalesi’ne hapsedildikten kısa bir süre sonra öldürülmüş³⁴⁹ ve başı kesilerek Muhammed’e getirilmişti (11 Cemâzîyelevvel 432/17 Ocak 1041)³⁵⁰.

Yeni hükümdar Gazneli Muhammed, bu sırada Hupyân’da bulunan yeğeni Mevdûd’a bir mektupla babasının ölümünü haber vererek Mes‘ûd’un kısas için öldürüldüğünü, ancak bu hadisede kendi rızasının olmadığını belirtmiştir. Mektubu alan Mevdûd amcasına: *“... Babam gibi bir hükümdarın kanına girdiniz. Hangi konuda yanlış olduğunuzu ve nasıl bir kötülüğe sapladığınızı pek yakında göreceksiniz³⁵¹.”* şeklinde bir mektupla cevap vermiştir. Babasının intikamını almak ve hükümdar olmak isteyen Mevdûd’a o esnada yanında bulunan tecrübeli devlet adamı vezir Abdüssamed: *“En sağlam plan, öncelikle Gazne’ye giderek orayı kontrol altına almaktır. Eğer orayı kontrol*

³⁴⁵ Beyhakî, s. 629-630; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 51-52.

³⁴⁶ Karahanlı Yusuf Kadir Han’ın Kızı.

³⁴⁷ Gerdîzî s. 111; İbnü’l-Esîr, IX, 370-372; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 76-77; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 51-52.

³⁴⁸ İbnü’l-Esîr, IX, 370-372.

³⁴⁹ Mîrhând, *Ravzatü’s-Safâ*, s. 139; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 77; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 118. Piyadeoğlu, “Abdüssamed”, s. 34.

³⁵⁰ Beyhakî, s. 657; Gerdîzî, s. 111; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 52.

³⁵¹ İbnü’l-Esîr, IX, 370-372.

*altına alırsak ordu da bizim yanımızda olacaktır*³⁵².” diyerek ona daha akıllıca olanı tavsiye etmiştir³⁵³. Bu tavsiyeyi dikkate alan Mevdûd, hızla Gazne’ye dönerek orayı kontrol altına almış ve tahta oturmuştur³⁵⁴. Akabinde de hükümdar olan amcası Muhammed üzerine giderek onu mağlup etmiş ve öldürmüştür (3 Şabân 432/8 Nisan 1041)³⁵⁵. Ayrıca Abdüssamed’i yeniden vezir tayin ederek ona olan güvenini de ortaya koymuştur³⁵⁶. Abdüssamed vezirlik yaptığı iki yıllık sürede Mes’ûd zamanında görmediği itibarı görmüş hatta Mevdûd döneminde ona “Hâce-i Kebir” ve “Üstad-ı Resâil” denmiştir³⁵⁷.

---

³⁵² Gerdîzî, s. 112.

³⁵³ Coşkun, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri*, s. 83; Talay, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, s. 53.

³⁵⁴ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 145.

³⁵⁵ İbnü’ l-Esîr, s. 372-373. Gazneli Muhammed’in ikinci saltanatı için ayrıca bkz. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 77-78; a. mlf., *Türk Devleti Gazneliler*, s. 119.

³⁵⁶ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, s. 145.

³⁵⁷ Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rüsumü’l-Gaznevîyyîn*, s. 93.

2. 8. 1. Ahmed b. Abdüssamed'in Ölümü ve Kişiliği

Abdüssamed yeniden vezir tayin edildikten kısa bir süre sonra onun itibarını kıskanan bazı devlet adamları Mevdûd'un da Selçuklulara³⁵⁸ karşı sefer hazırlığı içerisinde olmasını fırsat bilerek bir takım söylentiler ortaya atmışlar ve onu gözden düşürmeye çalışmışlardı³⁵⁹. Bu söylentiler ile birlikte vezaretinin son günlerinde Mevdûd'un kız kardeşinin kocası olan Er Tegin için söylemiş olduğu nahoş sözler yüzünden Er Tegin'in kendisine kin beslemesine sebep olmuştu³⁶⁰. Bu olanlardan sonra Mevdûd, Büst ve Sistân seferine gitmeden önce çok güvendiği veziri Ahmed b. Abdüssamed'i zindana attırmıştı³⁶¹. Kısa bir süre sonra Abdüssamed, düşmanları tarafından şerbetine zehir katılmak suretiyle öldürülmüştür (434/1043)³⁶².

Ahmed b. Abdüssamed, ilk gençlik yıllarında almış olduğu iyi eğitim sayesinde kısa sürede kendini kanıtlamayı başarmıştır. Vezir olduğu süre boyunca esasında oldukça önemli problemlere akıllıca çareler üretmiştir. Ancak emri altında olduğu Sultan, sadece etrafında olan daha genç ve sadece kendi çıkarını düşünen devlet adamlarının sözleri ile hareket ettiği için vezirin kurtarıcı hamleleri genel itibari ile kabul görmemişti. Bu durum Abdüssamed'in yaşadığı dönemin en yetenekli, bilgili ve akıllı selim bir devlet adamı olduğu gerçeğini değiştirmez. Sultan Mes'ûd ile çoğunlukla zıt düşmüş olsa da Mes'ûd veziri Abdüssamed'den vazgeçmemiştir. Bunun sebebi olarak da devlet yönetiminde liyakatin önemini görmekteyiz.

³⁵⁸ H. 435/M.1043 senesinde Sultan Ebû'l-Feth Mevdûd b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebük Tegin bu sene Hâcibinin kumandasında Horasan taraflarına asker sevk etti; bunun üzerine Tuğrul Bey'in kardeşi Horasan hâkimi Dâvud, oğlu Alp Arslan'ı bir orduyla bu Gazneli kuvvetleri üzerine gönderdi. İki ordu karşılaşp savaşa tutuştular. Alp Arslan galip geldi ve Gazne ordusu mağlûp olarak geri döndü, bkz. İbnü'l-Esîr, IX, 395; Mirhând, *Ravzatu's-Safâ*, s. 146; Merçil, *Gazneli Devleti Tarihi*, s. 79-80; Piyadeoğlu, *Çağrı Bey*, s. 116-117.

³⁵⁹ Kirmânî, s. 45; Akîlî, s. 109; Hândmîr, s. 144.

³⁶⁰ Beyhakî, s. 344.

³⁶¹ *Câmiu't-Tevârih*, s. 217.

³⁶² Kirmânî, s. 45; Akîlî, s. 109; Hândmîr, s. 144; *Câmiu't-Tevârih*, s. 217; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Printed in Great Britain, Edinburgh 1977, s. 34; Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna In Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Publishers, Karaçi 1988, s. 83; Piyadeoğlu, "Abdüssamed", s. 34; Maksûdî-Âzâde, "Ahmed Abdüssamed", s. 47-48.

Ancak Mes'ûd'un dik başlı tutumu, sadece kendi bildiğini okuması ve yanlış kararlar alması Abdüssamed'in geri planda kalmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Abdüssamed'in ortaya koyduğu fikirler Mes'ûd tarafından çoğunlukla kabul görmemiş olsa da genel çerçeveye baktığımızda şayet Abdüssamed dinlenmiş olsaydı yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmayabilirlerdi. Zira henüz bir devlet bile olmayan Selçuklular'ı çok rahat bir şekilde bertaraf edebilecek fikirleri ne yazık ki hayata geçirememiştir.

Ahmed b. Abdüssamed, Mevdûd dönemine gelindiğinde vezirliğinin zirve noktasına ulaşmıştı. Abdüssamed, her ne kadar iki yıl gibi kısa bir süre vezir olmuşsa da bu dönemde hem bütün orduların serdarlığına hem de geri kalan tüm devlet işlerinin idaresini Mevdûd'un inayeti ile ele almıştı. Nitekim bu hususlardan dolayı ona “Hâce-i Kebir” ve “Üstad-ı Resâil” denmiştir³⁶³. Abdüssamed, kaynağın da ifadesi ile edip, fazıl ve muamelât bilip yetenekli oluşu³⁶⁴, ayrıca bizzat Beyhakî'nin verdiği bilgiye göre “(Abdüssamed) Bir şey yazdığı vakit öyle güzel yazardı ki birkaç kişi bir araya gelse onun gibi yazamadı, kendisi asrın en muktedir kâtibi idi³⁶⁵.” diyerek çalıştığı dönemlerde vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Yine kâtipliği ve meselelere yaklaşımı dikkate alındığında *Tarih-i Yemînî* onun için “Kâtip oğlu kâtip, lider oğlu lider, denizin ele avuca sığmaz çocuğu idi³⁶⁶”. ifadeleri kullanılmış³⁶⁷, Gerdîzî ise eserinde onu “İyi karakterli, kurnaz, bilgili, terbiyeli idi. Yargı ve idari işleri başarı ile yürütme yetkisine sahip bir kişi idi³⁶⁸.” şeklinde tanımlayarak yaşadığı dönemi iyi tahlil ederek meselelere yetkin bir bakış açısı ile yaklaşmıştır.

Yine dönemin saray şairlerinden olan Menûçehrî Dâmgânî³⁶⁹, Abdüssamed için; kibar, cesur ve parlak bir geçmişe sahip olduğunu belirtmiştir³⁷⁰. Şair

³⁶³ Bedr Abdurrahman Muhammed, *Rüsumü'l-Gaznevîyyîn*, s. 93.

³⁶⁴ Nuhoğlu, s. 230.

³⁶⁵ Beyhakî, s. 621.

³⁶⁶ Kaynakta yer alan السحاب kelimesi “ele avuca sığmaz” anlamına da geldiği ve Abdüssamed'in kişiliği ile daha uyumlu olduğu için kelimenin bu manası esas alınmıştır, bkz. Steingass, *Persian-English Dictionary*, s. 659.

³⁶⁷ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273.

³⁶⁸ Gerdîzî, s. 104.

³⁶⁹ Menûçehrî Dâmgânî için ayrıca bkz. Sadık Armutlu, “Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-i Dâmgânî”, *Doğu Esintileri Dergisi*, 2017, sayı 6, s. 65-146.

³⁷⁰ Maksûdî-Âzâde, “Ahmed Abdüssamed”, s. 51.

Menûçeherî kendi dîvânında Abdüssamed ile ilgili yazdığı beyitlerde onun ahlaklı, adaletli, haşmetli bir vezir olduğunu ve onun ne kadar cömert, eli açık ve kâtiplik konusunda zamanının çok ötesinde ve kaleminin çok kuvvetli olduğunu birçok beytinde ifade etmiştir³⁷¹. Ayrıca Menûçeherî, Abdüssamed'in soylu bir aileden gelerek büyük hüneler gösterdiğini buna bağlı olarak kendisinden önce Dîvân-ı Vezâret'te çalışmış, vezirlerin onun aksine tehlikeli ve hırsız olduğunu ifade ederek Abdüssamed'in ahlakının üzerinde durmuştur³⁷². Menûçeherî'nin ondan bu kadar iyi ve abartarak bahsetmesinin sebebi ise şairin Gazne sarayına girmesinde Abdüssamed'in yardımlarının olduğunu görmekteyiz³⁷³.

Ahmed b. Abdüssamed, izlemiş olduğu başarılı politikalar sebebiyle esasında döneminin önde gelen devlet adamlarından idi. Ancak Mes'ûd'un ona karşı olan tutumu ne yazık ki Abdüssamed'in önünü kesmiştir. Uyum içerisinde çalışmamış olmaları sebebiyle Mes'ûd devri Gazneli tarihi için yıkıcı etkileri beraberinde getirmiştir. Zira Mes'ûd, kendi bildiğini okumuş bunun yanında etrafında olan genç, tecrübesiz ve sadece çıkarını gözetten devlet adamlarının laflarına önem vererek Abdüssamed gibi mutemet ve tecrübeli adamları kendine neredeyse düşman bellemiştir. Bu durum beraberinde fikren başarılı olsa bile Abdüssamed'i döneminde başarısız gibi göstermektedir. Halbuki unutulmamalıdır ki Abdüssamed'in takındığı tavır, Mes'ûd'un tavır, davranış ve aldığı kararlardan kaynaklanmaktaydı. Nitekim onun esasında çok başarılı, işinin ehli ve sevilen bir vezir olduğunu saray şairi Menûçeherî, dîvânında onun için ettiği duada şöyle dile getirmiştir:

“Sen bizim hâcemizin kadrini kıymetini yücelt; ahlakını tavrını güzel kıl, bahtını ve devletini payidar kılsın, ayakta tutsun... (b. 389)”³⁷⁴

Bir başka beyitte ise:

“Onun ahlakı o kadar güzel ki, aynı siyahlıkla bilinen amber taşı gibi. Onun ahlakı siyah olan amberi beyaza çevirir. (b. 367)

Onun fikri o kadar nurani ki karanlık geceyi aydınlık güne çevirir. Kızgınlığının dumanı aydınlık günü en uzun geceye çevirir. (b. 370)” demiştir³⁷⁵.

³⁷¹ Dîvân-ı Üstad Menûçeher-i Dâmgânî, s. 25-27, 44, 58.

³⁷² Dîvân-ı Menûçeher-i Dâmgânî, s. 57-58.

³⁷³ Armutlu, “Menûçihri-i Dâmgânî”, s. 73.

³⁷⁴ Dîvân-ı Menûçeher-i Dâmgânî, s. 26.

Menûcehrî, Abdüssamed'e o denli saygı duymaktadır ki ondan bahsettiği beyitlerinden birinde:

“Eğer senin hizmetini yapamaz ve senden uzak düşersem kalemimi yakar, parmaklarımı kırarım (b. 854).” diyerek ona duyduğu sevgi ve saygının abartılı ifadesini ortaya koymuştur³⁷⁶.

Devlet adamlığı konusunda zamanının en yeteneklisi olan ve bir ordu komutanı olarak kendinden sonra gelen tüm vezirlere örnek teşkil eden Ahmed b. Abdüssamed, döneminin en nitelikli devlet adamı idi. Bu duruma en güzel yanıtı yine şair Menûcehrî, Abdüssamed için yazdığı bir kasidesinde şöyle dile getirmiştir...

“Düşmana hitaben: sen dünyanın büyükleri ile savaşabilirsin. Amma bizim hâcemiz ile savaşmayı düşünecek kadar aptalsın (b. 382)

Eğer kelebek (düşman) ışığa (Abdüssamed) uçarsa illaki ışık onu yakacaktır. Onunla savaşsan bile yanacaksın (b. 383). ”

Bir devlet adamı olarak Ahmed b. Abdüssamed birçok yetenekli devlet adamına örnek teşkil edebilecek bir hayat yaşamıştır. Nitekim onun yetenekli oluşuna karşın meseleler karşısında takındığı tavır ve almak istediği kararlar esasında devleti ileri bir safhaya taşıyabilecek nitelikteydi. Yaşadığı dönemde Mes'ûd tarafından daha doğru tahlil edilebilmiş olsaydı Ahmed b. Abdüssamed ve onun ortaya koyduğu fikirler, Gaznelileri karşılarında duran tehlikeden koruyabilirdi. Ancak yine de bu durum Ahmed b. Abdüssamed'in yetenekli olduğu gerçeğini değiştirmez. Zira o:

*“Kâtip oğlu kâtip, lider oğlu lider, denizin ele avuca sığmaz çocuğu idi.”*³⁷⁷

---

³⁷⁵ *Dîvân-ı Menûcehr-i Dâmgânî*, s. 25.

³⁷⁶ *Dîvân-ı Menûcehr-i Dâmgânî*, s. 59.

³⁷⁷ *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273.

Sonuç

Abbasîlerden itibaren kurumsal bir yapı haline gelen vezâret, mali ve idari işlerin yürütülmesini kolaylaştırmak adına temellendirilmiştir. Kurulan tüm Türk-İslâm devletlerinde de vezâret kurumu önemli bir yer tutmuştur. Zira hükümdarın iş yükünü azaltmak vezirlerin görevidir. Ancak zamanının güçlü devletlerinden biri olan Gazneli Devleti'nde idarede vezirler geri planda tutulmaktaydılar. Özellikle Sultan Mahmûd ve Sultan Mes'ûd dönemlerinde görev yapmış vezirler genel itibari ile başarılı faaliyetler gösterememişlerdir. Bunun sebebi ise emirleri altında oldukları hükümdarların kişiliklerinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızın muhteviyatını oluşturan Sultan Mes'ûd'un ve Sultan Mevdûd'un veziri olan Ahmed b. Abdüssamed de bu durumdan dolayı başarısını ortaya koyamamıştır. Almış olduğu eğitimle genç yaşta olmasına rağmen Gazneli Mahmûd döneminde bile adını duyurmayı başarmıştır. Hârizmşâh Altuntaş'ın kethüdâlığından hemen sonra birçok devlet adamının önerisi ile yeni Gazneli veziri olmuştu. Altuntaş'ın kethüdâlığını yaparken onunla gayet uyumlu bir iletişim içerisindeydi. Kaîd Melencûk hadisesin de olduğu gibi fikirlerini özgürce dile getirebiliyor ve uygulayabiliyordu Ancak Mes'ûd'un vezirliğini yapmak diğer görevinin aksine oldukça zordu. Çünkü Mes'ûd'un ona karşı olan olumsuz tavrı, idarede de hükümdarın etkili oluşu ve Mevdûd zamanında da kendisine düşman devlet adamları yüzünden yeterince etkili olamamıştır.

Mes'ûd ile arasında olan mesafe yaşanan tüm olaylara yansımıştır. Abdüssamed fikirlerini tam manasıyla ortaya koymaması sebebiyle geri planda kalmıştır. Özellikle Gazneli-Selçuklu münasebetlerinde Abdüssamed'in tutumları şayet Mes'ûd üzerinde etkili olmuş olsaydı, bugün belki de Büyük Selçuklu adlı bir devlet olmayacaktı. Hatta Anadolu'nun Türkleşmesi bile gerçekleşmemiş olabilirdi. Çünkü Gazneliler batıdan ziyade kendileri komşu doğu bölgesi Hindistan'ın fethi ve oranın zenginlikleri ile alakadar olmayı daha mantıklı bulmaktaydılar.

Ayrıca kendisinin daha önce belirttiğimiz gibi kuvvetli ve başarılı bir ordu komutanı olması onu diğer vezirlerden ayırmaktaydı. Savaşlar ve yapılacak

mücadeleler hakkında almış olduğu kararlar, savaşların nasıl yapılması gerektiği, düşmana karşı nasıl bir tavır alınması ile alakalı fikirleri onun ne kadar zeki ve sağlam bir ordu komutanı olduğunu göstermektedir. Ek olarak yıldız ilmine olan yatkınlığı sayesinde savaşların yapılıp yapılmaması ya da ne zaman yapılması hususunda da diğer vezirlerinden daha üstün bir özellik göstermekteydi.

Vezirliğinin başlarında Mes'ûd ile aralarındaki husumetten dolayı hapsedilmesi, can korkusu, daima töhmet altında olması ve Mes'ûd'un dik başlı tavır sergilemesi sebebiyle fikirlerini yeterince ifade edemeyerek Mes'ûd'u ikna edememiştir.

Bütün bu meselelerde esasında Gazneliler'in vezirlik kurumuna sadece bir memuriyet olarak baktığını, önemli olanın yalnızca hükümdar ve onun fikirleri olduğunu göstermektedir. Zamanının en iyi eğitimlerini alan Abdüssamed, bu fikriyattan mütevellit başarılı olan politik davranışlarını ne yazık ki hayata geçirememiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki Mes'ûd hükümdarlığı boyunca ters düştüğü vezirinin azlini asla istememişti. Bu noktada Mes'ûd, Abdüssamed'in sözlerini dinlemese de halk ve devlet erkânı Abdüssamed'in vezirlik müessesesini idare ettiğinin farkındaydı. Mes'ûd, yalnızca kendi fikirlerini uygulamış vezirinin sözünden ziyade kendi sözünü her şeyin üstünde tutmuştu. Bu da onun yanlış bir yol izlemesine sebep olmuştur. Bunun sebebi olarak Gazneli hükümdarları gerek adlî gerekse de idarî anlamda tek yetkili oldukları için idareleri altında olan idarecilerin sözlerine özellikle vezirlerinin sözlerine çok fazla ehemmiyet vermezlerdi. Nitekim Mes'ûd da Veziri Abdüssamed'in bu minvalde fikirlerine çok fazla değer vermemiş, her daim kendi fikirlerini hayata geçirmiştir. Vezir Abdüssamed'in fikirlerine önem vermemenin sonuçları çok ağır olmuştur.

Ahmed b. Abdüssamed, Mes'ûd'dan sonra hükümdar olan oğlu Mevdûd'a da ölümüne kadar olan iki yıllık süreçte vezirlik yapmış ve itibarı bu iki yıllık süreçte daha fazla artmıştı. Ne var ki bu sefer de başarısını kıskanan devlet adamları yüzünden görevinden azledilerek hapse atılmıştır. Bu da onun yine yapmak istediklerini yapamaması anlamına gelmiştir.

Tüm hayatı boyunca çok çalışkan ve başarılı bir ivmede hareket eden Ahmed b. Abdüssamed emri altında olduğu hükümdarlar yüzünden etkisini devlet üzerinde

gösterememiştir. Şu bir gerçektir ki dönemin en önemli meselesi olan Gazneli-Selçuklu münasebetinde önemli bir rol oynamıştır. Vezâret kurumunun başında olduğu süre boyunca büyük fedakarlıklar gösteren Ahmed b. Abdüssamed, takdire şayan bir duruş sergilemiş, hatta Mevdûd döneminde kendisine “Hâce-i Kebir” ve “Üstad-ı Resâil” gibi unvanlarla kendini ispat etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdüsselâm el-Amasî, *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhâtü'l-Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)*, haz. Mevhibe Coşar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

AKÇAY, Filiz, *Ebû Said Abdulhây Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin "Zeynû'l-Ahbar" Adlı Eserinin Tâhîriler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler ile İlgili Bölümlerin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.

Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçûk*, trc. Halil İbrahim Gök-Fahreddin Coşguner, Atıf Yayınları, İstanbul 2014.

Anonim, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, trc. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Ayışığı Yayınları, İstanbul 2018.

Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçûk*, trc. Halil İbrahim Gökbörü-Fahreddin Coşguner, Atıf Yayınları, İstanbul 2014.

ARMUTLU, Sadık, "Arap Şiirini Fars Şiirine Taşıyan Aykırı Bir Şair: Menûçihri-yi Dâmgânî", *Doğu Esintileri Dergisi*, 2017, sayı 6, s. 65-146.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “İhşîdiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* XXI, 551-553.

AKA, İsmail, “Hândmîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 550-552.

AKKUŞ, Mustafa-ZEKİ, İzzetullah, “Târîh-i Beyhakî’ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri Ve Selçuklu Algısı”, *USAD*, 2016, s. 181-204.

AYYILDIZ, Erol, “Ebu’l-Atâhiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, X, 294-295.

BİLGİN, Orhan, “Gerdîzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 29-30.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kronik, İstanbul 2017.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TTKY, Ankara 1987.

BOSWORTH, C. E., *The Transation From Ghaznavid to Seljuq Rule in The Islamic East*, Edinburgh University, London 1961.

....., *The Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040*, Librairie Du Liban, Beyrut 1973.

....., *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*, Printed in Great Britain, Edinburgh 1977.

....., “The Ghaznavids”, *Unesco*, 1996, s. 102-124.

....., “Ahmed Şîrâzî”, *Iranica*, vol 1, fasc. 6, s. 660-661.

BREGEL, Yuri, *An Historical Atlas of Central Asia*, Brill, Leiden-Boston 2003.

BURSLAN, Kıvameddin, *Irak ve Horasan Selçuklular Tarihi*, TTKY, Ankara 2016.

COŞKUN, Sevil, *Büyük Selçuklu-Gazneli Devleti İlişkileri (Tarih-i Beyhakî’ye Göre)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2018.

Divân-ı Üstad Menûçehr-i Dâmgânî, nşr. Muhammed Debir Siyaki, Tahran 1338 hş.

Ebu’l-Şeref Nasuh b. Zafer Curfâdekânî, *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, nşr. Cafer Şiar, Tahran 2537 şehinşâhi.

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya’kûb b. Miskeveyh el-Hâzin (İbn Miskeveyh), *Tecâribu’l-Umem ve Te’âkibu’l-Himem*, çev. Henry Frederick

Amedroz-David Samuel Margoloth, *The Eclipse of the Abbasid Caliphate*, Basil Blackwell, London 1921.

Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (İbnü't-Tıktaka), *el-Fahri*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.

Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, trc. Necati Lûgal, Hazırlayan Hicabi Kırılancı, TTKY, Ankara 2019.

Ebu'l-Kâsım İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Ebû Alî Kivâmüddîn Hasan b. Alî b. İshâk et-Tûsî Nizâmülmülk, *Siyâsetname*, haz. Mehmet Altay Köymen, TTKY, Ankara 2016.

Ebû Said Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, İng. çev. Clifford Edmund Bosworth, *The Ornament Of Histories A History Of The Eastern Islamic Lands AD 650-1041 The Original Text Of Ebû Sa' id Abdulharry Gerdîzî*, British Institute of Persian Studies, London 2011.

ERDOĞAN, Coşkun, "Hârizm'de Gazneli Hakimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013, sayı 50, s. 143-180.

FAYDA, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 324-338.

FÜRÛZÂNÎ, Seyyid Ebu'l-Kâsım, *Gaznevîyân ez Peydâyiş ta Fervîş*, Tahran, 1393.

FROWDE, Henry, *Imperial Gazetteer of India*, Clarendon Press, Oxford 1908, XIII.

Gıyâseddin b. Humâmeddin Mağruf b. Hândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, Tahran, 2535 Şehinşâhi.

Halilullah Halili, *Saltanat-ı Gaznevîyân*, Encümen-i Tarihi Afganistan, Şemare-i Neşriyat, Kabil 1333 hş.

HASHMI, Yusuf Abbas, *Successors of Mahmûd of Ghazna in Political, Cultural and Administrative Perspective*, South Asian Publishers, Karaçi 1988.

HİZMETLİ, Sabri, “Karmatîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 510-514.

HORST, Heribert, “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları”, çev. Mehmet Altay Köymen, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, Ankara 1964.

HUNKAN, Ömer Soner, “Mâverâünnehr’de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)”, *Bilig*, sayı 40, 2007.

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Abdullah Köse, Bahar Yayınları, İstanbul 1989, IX.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-zamân Mimmâ Sebetu Bi'n-nakl Evi's-semâ Ev Esbetehü'l-ayân*, çev. Mac Guckin De Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London.

İbn Haldun, *Mukaddime*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul 2013.

İMADÎ, Muhammed Hasan Abdülkerim, *Horasan fî'l-asri'l-Gaznevî*, Müessesetu Hamade li'l-Hıdemat ve' d-Dirasati' l-Camiiyye, t.y.

İmâm Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, çev. Osman Şekerci, *Mülkün Sultanlarına*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2020.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

KONUKÇU, Enver, “Gazne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 479-480.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993.

....., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTKY, Ankara 2019.

MAKSUDÎ, Nureddin-AŞK-I ÂZADE, Pervane, “Beyhakî ve Menûçehrî’nin Bakışından Ahmed Abdüssamed”, *Fasılname-i Edebiyat-ı Farsi Dergisi*, sayı 13, Tebriz 1388, s. 25-52.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, çev. Erkan Göksu, TTKY, Ankara 2012.

MERÇİL, Erdoğan, *Gazneli Devlet Tarihi*, TTKY, Ankara 2007.

....., *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

....., *Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

....., “Meymendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 504.

....., “Gazneliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIII, 480-484.

....., “The Ghaznavids”, *The Turks*, II, Ankara 2002, s. 97-107.

....., “Mes‘ûd b. Mahmûd-ı Gaznevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 346-347.

....., “Şahne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XXXVIII, 292-293.

....., “Utbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XLII, 236-237.

MUHAMMED, Bedr Abdurrahman, *Rüsumü’l-Gaznevîyyîn ve Nazmuhümü’l-İctimaiyye*, Mektebetü’l-Enclû el-Mısriyye, Kahire 1987.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ Gazneliler (Mülük-i Gazneviyye)*, trc. Erkan Göksu, Kronik yayınları, İstanbul 2017.

Muhammed Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyâz, Meşhed 1383 hş.

Nâsirüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâimü’l-Eshâr*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyin Urnevî, Tahran 1959.

NUHOĞLU, Güller, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), XI, 211-225.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İsam Yayınları, İstanbul 2015.

....., “Mîkâlîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, 46-47.

....., “Hüseynî”, Ali b. Nasır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek I, 570.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Altuntaş el-Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, II, s. 547-548.

....., “Karahanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 404-412.

....., “İbnü'l-Esîr, İzzeddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 26-27.

ÖZKUYUMCU, Nadir, “Tolunoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, 233-236.

PALABIYIK, Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, İstanbul 2002.

PİRNEYA, Hasan-İKBAL, Abbas, *Tarih-i Kâmil İran, Gülistan-ı Şairan*, Tahran 1382.

PİYADEOĞLU, Cihan, *Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

....., *Güneş Ülkesi Horasan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

....., *Büyük Selçuklular*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

....., “Gazneli Vezir Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mes‘ûd Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2007, sayı 43, s. 1-36.

....., “Selçuklu Hanedanının Bir Önemli Mensubu: İbrahim Yınal”, *Türkiyat Mecmuası*, Aralık 2013, XXIII, sayı 2, 117-143.

....., “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2010, 1412-1420.

....., “Gazneliler ve Selçuklular’da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, 11-13 Kasım 2014, II.

Reşîdüddîn Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmiu't-Tevârîh*, nşr. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1999.

RIZA, Muhammed, *Sâmânîyân ve Gaznevîyân*, İntişarat-ı Kaknüs, Tahran 1387.

SAMİ, Şemsettîn, *Kâmûs-ı Türkî*, haz. Raşit Gündoğdu-Niyazi Adıgüzel-Faruk Önal, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2014.

SALMAN, Hüseyin, “Tohâristân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, 214-215.

Seyfeddin Hâce b. Nizam Akîlî, *Âsârü'l-Vüzerâ*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyin Urmevî, Tahran, 1364 hş.

SÖYLEMEZ, Yusuf Ziya, “Gazneliler Döneminde Herât”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Malatya 2019.

STEINGASS, Francis Joseph, *Persian-English Dictionary*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2005.

STRANGE, Guy Le, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

SÜMER, Faruk, “Dihkân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 289-290.

TALAY, Mehmet Sedat, “Gaznelilerin Hindistan Politikası”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Edirne 2019.

TANERİ, Aydın, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Vezirlik”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 8, Ankara 1967.

TERZİ, Mustafa Zeki, “Gulâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 178-180.

USLU, Recep, “Herât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 215-218.

USTA, Aydın, “Sâmânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVI, 64-68.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTKY, Ankara 1988.

YAZICI, Tahsin, “Belh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 410-411.

....., “Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 63-64.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

YUSOFÎ, Gûlam Hüseyin, “Ahmad b. Hasan Maymandi”, *Encyclopedia of Iranica*, VI, 650-652.

Zahîrûddîn Nîşâbûrî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Yayınları, İstanbul 2018.

ZEKÎ, İzzetullah, *Gazneli Mahmud’un Din Politikası*, Çizgi Yayınları, Konya 2019.

ZERRİNKÛB, Abdülhüseyin-ZERRİNKÛB, *Rûzbeh, Sâsânîlerin Siyasî Tarihi*, çev. Ali Hüseyin Toğay, Önsöz Yayıncılık, İstanbul 2019.

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

Tez Yayınlama İzin Belgesi

Aşağıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

02.02/2021

İmza

Tez Sahibinin Adı Soyadı

ELİF SEKER

T.C. Kimlik Numarası

13490848120

E-Posta Adresi

elifseker1@gmail.com.

Posta Adresi

Güzeltpe Mah. Zübeyde Hanım Cad.
Cağdas Sokak NO214 Üsküdar-İST

Üniversite

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

Enstitü

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Danışman/lar

PROF.DR. CİHAN PİYADEOĞLU

Tez Numarası

Tez Yılı

2021

Tez Adı

BİR DEVLET ADAMI OLARAK ÇARNELİ
MEZİRİ AHMED B. ABDÜSSAMEO

*İzin Formu imzalandıktan sonra nüfus cüzdanı fotokopisi ile birlikte; 0312 298 74 53 numaraya faks çekilmeli veya taranarak dokuman@yok.gov.tr e-posta adresine ya da Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı 06539 Bilkent – Ankara, posta adresine gönderilmelidir.